

«Trons åskmoln och brösten»

En tematisk undersøkelse av skam
i Per Olov Enquists *Liknelseboken* (2013)

Oda Dahll

NOR4090 - Masteroppgave i nordisk, Lektorprogrammet.

Institutt for lingvistiske og nordiske studier (ILN)

Det humanistiske fakultet

UNIVERSITETET I OSLO

Våren 2019

© Oda Dahll 2019

«Trons åskmoln och brösten». *En tematisk undersøkelse av skam i Per Olov Enquists
Liknelseboken (2013)*

Oda Dahll

<http://www.duo.uio.no>

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo

Med overmot følger skam.

(Salomos ordspråk,11:2)

Sammendrag

Denne oppgava undersøker fenomenet skam i Per Olov Enquists sist utgitte roman *Liknelseboken* (2013). Hensikten med avhandlingen er å avdekke om det eksisterer skam i *Liknelseboken*, og i så tilfelle hvordan skammen kommer til uttrykk. Dette med særlig fokus på hovedkarakterens kamp, i spenningsforholdet mellom troens makt og individets lyster. Analysen er basert på teori av skamteoretikere, både representert fra et fenomenologisk-, men også teologisk perspektiv. Sten-Olof Ullströms betraktninger om *Liknelseboken* blir en sentral referanse i avhandlingen. Ved å undersøke hovedkarakterens oppvekst i et pietistisk samfunn, preget av forestillinger om synd og fortapelse, blir en tradisjonell skam et aktuelt perspektiv. Særlig i hovedkarakterens søken etter aksept, dette i yrkesretning og i løsrivelsen fra barndommens tro. Analysen viser en problematisk ubalanse mellom et teologisk ideal om ydmykhet, og forfatteryrkets nødvendighet av kunstnerisk utfoldelse. I *Liknelseboken* går hovedkarakteren fra taushet til bekjennelse, og avslører det som skulle forblitt hemmeligholdt. Likevel peker undersøkelsen på fortellerens upålitelighet, mye på grunn av fortellerens subjektive engasjement i hendelsesforløpet.

I den andre analytiske delen av oppgava, utforsker jeg hvorvidt det eksisterer en moderne skam i *Liknelseboken*. Ved å avdekke hovedkarakterens ønske om selvrealisering, peker jeg på en individuell skam, med grobunn i et ønske om tilhørighet og prestasjon. Et sentralt funn avhandlingen avdekker er hovedkarakterens mellomposisjon, en skamtilværelse både preget av den tradisjonelle religiøse oppveksten, og det moderne jaget etter annerkjennelse.

Forord

Det var under mitt utvekslingsopphold ved Københavns Universitet i 2014 jeg for første gang studerte skam som emne. Faget *Skam og skyld* ved NorS (Institut for Nordiske studier og Sprogvidenskap), virket aktuelt for min interesse den høsten. Mads Bunch ledet kurset, og var for meg en stor inspirasjon. Hjemme i Norge påfølgende høst fikk TV-serien *Skam* (2015-2017) internasjonal suksess, hvor både ungdom og voksne lot seg fasinere av ulike tematiske problematikker som ble knyttet til skamfølelsen. Fordi utvekslingsoppholdet i Danmark hadde spisset min bevissthet omkring skammens tilstedeværelse, så jeg tydeligere hvordan fenomenet skjulte seg bak mer kjente reaksjonsmønstre. Jeg hadde våren før utvekslingen til København lest Per Olov Enquists siste roman *Liknelseboken* (2013), og flere av forfatterens verk fikk en ny dimensjon når mine analytiske briller anvendte et skamperspektiv. Påstanden min om at det kanskje eksisterer skam i Enquists litterære verden, måtte av et indre driv bli undersøkt videre, og slik startet tanken om et prosjekt som skulle bli en hel oppgave.

Jeg vil takke veilederen min Sissel Furuseth, som gjennom gode samtaler om bøker og livet har hjulpet meg til å se løsninger. Jeg kommer til å savne en så dyktig sparringspartner. Jeg vil også takke samboeren min Eirik, som over mange år har trodd på Lektor Dahll, selv når sykdom og hodepine har herjet. Til slutt må jeg takke mammaen min, som ga meg litteraturen.

Og bikkjene da, Melvin & Maksim.

Oslo, 24.06.2019

Innholdsfortegnelse

1. Innledning	7
<i>Enquist og bøkene</i>	8
<i>En introduksjon av boka</i>	8
<i>Teori, metode og disposisjon</i>	10
2. Resepsjon og tidligere forskning	11
<i>Nordisk mottakelse</i>	11
<i>Tidligere forskning</i>	15
<i>En narratologisk inngang</i>	19
3. Teoretiske perspektiver på skam	23
<i>Nyanser av skam</i>	23
<i>Teologiske aspekter på skam</i>	25
<i>Klassisk og moderne skam</i>	28
<i>Skam, seksualitet og selvfølelse i litterære studier</i>	29
4. Tradisjonell skam i <i>Liknelseboken</i>	30
4.1 <i>De andres blikk</i>	30
4.1.1 <i>Lysten er forbudt</i>	32
4.1.2 <i>Kvinneres skam</i>	34
4.2 <i>Syndeangst for skrivekunsten</i>	36
4.2.1 <i>Ydmykhet og stolthet</i>	39
4.2.2 <i>Skyld og skam</i>	41
4.2.3 <i>Forkynnelsen om kjærligheten</i>	47
4.3 <i>Fra taushet til bekjennelse</i>	49
4.3.1 <i>Forbildene</i>	51
4.3.2 <i>Taushet og bekjennelse</i>	53
4.3.3 <i>Språket og sannheten</i>	56
4.4 <i>Tvil og fortapelse</i>	60
4.4.1 <i>Tro og tvil</i>	61
4.4.2 <i>Fortapelse og destruktivitet</i>	64
5. Moderne skam i <i>Liknelseboken</i>	67
<i>Historien om opphavet</i>	68
<i>Selvrealisering</i>	70
<i>Avvisning</i>	73
6. Avslutning	78
<i>Veien videre</i>	81
Litteraturliste	83

1. Innledning

Tremänningen hade gått året efter honom på Högre Folkskolan i Bureå. Han hade liksom *sett enträget* efter henne, dels för att honenligt förljudande vistats och uppfostrats under samma varmt troende åskmoln som han själv, dels för att hon hade bröst han ej fick beröra trots att de liksom trängdes i hans sinnen, alltså trängde ut förbi ramen för det lagiska. Trons åskmoln och bröstet. Detta var de två punkterna för gemenskap med tremänningen. Varför skratta? Gör inte det, då tystnar han kanske, man skrattar åt ett skämt, man skrattar inte åt lusten, den styr, den är som längtan efter havet, det gigantiska, det som är större än Hornavan, som annars är större än allt. Skräcken för lusten är djup som Hornavan, någon öppnar en dörr och så är skräcken borta; den som öppnar denna dörr till det innersta rummet blir aldrig glömd, skratta inte, var bara tyst. Skratta inte. Då slutar han, då bränner han, då river han bort, det som är sedvanan, skratta inte. Var bara tyst! Nu! Då fortsätter han. (Enquist 2013:47-48)

Under troens tordensky eksisterer det spenning i Per Olov Enquists roman *Liknelseboken*. Fortelleren i romanen skildrer en tremenning med farlig bryster. Hovedpersonen mener han ikke berørte brystene, men så bekjenner han: han hadde tatt på dem. Når er det på tide å tørre å snakke om lysten? Sten-Olof Ullström skriver: «Liknelsen om tremänningen från Istermyrliden handlar om en nedbrytande spänning mellan gudstro og skamfylld erotisk lust» (Ullström 2014:59). Troens tordensky og brystene blir et symbol på to avgjørende poler i romanen: religionen og lysten. Dette binære forholdet følger hovedpersonens søken etter klarhet.

I Enquists sist utgitte roman følger leseren en eldre mann som ser tilbake i tid; hvilke valg tok han og hvilke hendelser var sentrale i tilblivelsen av et levd liv? Flere bekjennelser skildres i *Liknelseboken*, alle i form av lignelser, små og store allegorier som billedlig fremstiller hovedpersonens erindringer. Men hver gang sårbar tematikk står på agendaen, trekkes det raskt tilbake. Hvorfor forblir man i taushet? Oppveksten i en pietistisk skyldkultur skaper forestillinger om synd og fortapelse i en ung gutts sinn. Det blir en angst for det syndefulle som skal følge hovedpersonen livet ut. Dette gjelder særlig to jordiske gleder: sex og skriving.

En annen lignelse: to elskende møtes på et kvistfritt furugulv, gutten er femten år og kvinnen femtien. Han lover å aldri fortelle det videre. Hvorfor, forstår han ikke. At det er en grenseoverskridelse virker fjernt for hovedpersonen; de var jo to likestilte i elskovsakten. I hvilke grad påvirker samfunnets blikk fortellerens fremvisning av hendelsen? Eksiterer det en frykt for å bli avslørt? Og hvorfor surrer fluer og insekter rundt, hver gang hovedpersonens

kvinnelige relasjoner blir skildret? Forfatteryrket blir for hovedpersonen en utvei fra en strengt moralistisk og religiøs bakgrunn, og frigjøring fra troen gjør en moderne hverdag mulig. Likevel er selvrealisering vanskelig når ydmykhet har blitt forkynt hele livet, spesielt når det gjelder oppfatningen av kunstneryrket. Kan hovedpersonen være stolt av det han driver med?

I en anmeldelse av *Liknelseboken* kommenterte Daniel Sandström religionens plass i Enquists språk: «Det betyr også at Enquists estetikk nu mer än någonsin knyter an till den tro som han kämpat för att kunna lämna» (Sandström 2013). Sandström bemerker at hovedpersonen kjemper med trosspørsmålet, dette er et interessefelt for min oppgave. *Liknelseboken* tematiserer en frigjøringsprosess, likevel eksisterer det fortsatt en religiøs rotløshet i den 77 år gamle hovedpersonen. Hvis jeg skal undersøke de spørsmålene jeg innledningsvis har stilt, tror jeg et skamperspektiv kan være opplysende. Problemstillingen for avhandlingen er derfor: *I hvilke grad er Liknelseboken en roman om skam, og hvordan kommer den til uttrykk?*

Enquist og bøkene

Per Olov Enquist (f. 1934) fra Västerbotten nord i Sverige debuterte med romanen *Kristallögat* i 1961, og ble senere med *Magnetisörens femte vinter* (1964) etablert i Skandinavia som en kritikerrost forfatter. Siden den gang har forfatteren i flere tiår produsert litteratur kjent for en hel verden. I 1969 mottok Enquist Nordisk råds litteraturpris for romanen *Legionärerna* (1968), og han har senere blitt tildelt Augustprisen to ganger, først for romanen *Livläkarens besök* (1999), og deretter i 2008 for selvbiografien *Ett annat liv* (2008). Forfatteren er kjent for sine intertekstuelle referanser til eget forfatterskap, hvor motiver stadig gjentas og går i dialog med hverandre. Ofte har bøkene en historisk forankring, som i et særegent poetisk språk blir til fiksjon. *Liknelseboken* (2013) er forfatterens foreløpig siste utgivelse.

En introduksjon av boka

Liknelseboken (2013) tematiserer livet til en aldrende suksessrik forfatter, som i retrospekt ser tilbake på hendelser i eget liv. Som 77 åring forsøker hovedpersonen, omtalt som E, å samle trådene, og å finne svar. Gjennom å revidere morens begravelsestale og gjenskape ni forvunnede sider av den avdøde farens notatblokk, vil han nå forsøke å skrive den kjærlighetsromanen han så lenge har hatt lyst til å skrive. Metoden hovedpersonen anvender for å skape klarhet, er en granskning av egne erindringer. Ved å rive ned hukommelsens byggstilas, vil kanskje sannheten være mulig å oppdrive. Muligens finnes det svar på hvorfor livet ble slik

det ble. Sentrale hendelser fra fortiden blir analysert, hvor minnene går tilbake til en pietistisk oppdragelse i en liten bygd nord i Sverige. *Liknelseboken* skildrer en religiøs kultur, og en bibelsk virkelighetsforståelse kommer til å følge hovedpersonen livet ut. For et barn blir Bibelens bilder sterk kost, hvor forkynnelse om fortapelse og helvete skaper frykt for synd.

Hovedpersonen vokser opp med en omsorgsfull mor, men som har en religiøs moral med strenge rammer for hvordan man bør oppføre seg. Selv om faren til E dør på et tidlig tidspunkt, er farsskikkelsen sentral gjennomgående i romanen. Faren blir en instans for søken etter bekreftelse, der hovedpersonen leter etter signaler fra «den andre siden» av dødens grense, et budskap om aksept. Håpet er farens godkjennelse av hovedpersonens valg av tro og yrkesretning. Litteratur blir i oppvekstens bygd ansett som synd, men hvis farens notatbok inneholdt dikt, ville det bekreftet en kunstnerisk arv fra en generasjon til en annen. *Liknelseboken* er på mange måter en metaroman, hvor kunsten å skrive står som et sentralt motiv. Men for E haster det å skrive, han må produsere en sannhet med det samme. Døden er nærmere enn noensinne. Det kan de døde vennene hans bekrefte. Andre venner står på elvebredden og venter slik han selv. De minner han på at tiden renner ut, og skal noe bli sagt, må det skje nå. Hovedpersonen står overfor et press, enten fra leserkretsen eller vennekretsen: de vil ha svar på eksistensielle spørsmål. Selv om E har gitt uttrykk for en innsikt tidligere, frykter han at svarene ikke lenger er mulig å oppdrive. Dessuten følger det et ansvar med kunsten, spesielt når man skriver om ekte mennesker. Rollen som forkynner skaper en skyldfølelse hos hovedkarakteren. For hvilket ansvar har forfatteren?

I *Liknelseboken* får kvinnene i E's liv en sentral plass: tremenningen som ble gal fordi forloveden ble sendt på dør; tanta som våget å benekte troen; kvinnen på det kvistfrie furugulvet han aldri skulle glemme, og som ga ham tilgang til det innerste rommet av et menneske. Der ble en fysisk frelse med frihet mulig. For *Liknelseboken* skildrer også kjærligheten. Den tematiserer en forbudt lyst man i bygda ikke snakket om. Boka skildrer seksualiteten, og det første møte med en kvinnes kropp, det første samleiet (han er femten år, hun femtien), en opplevelse hovedpersonen aldri noensinne skulle fortelle videre. Men den reviderte talen krever at sannheten skal opp i dagen. I *Liknelseboken* skal bekjennelsene frem, selv de tingene det er vanskelig å sette ord på. Bare da kan en kjærlighetsroman bli mulig.

Teori, metode og disposisjon

Teorien som vil bli anvendt i denne oppgava er fra et bredt utvalg av skamteoretikere. Skam som fenomenologisk begrep vil bli introdusert ved bruk av Lars J. Sørensens teori (2013) og hans forståelse av *stolthet* og *ydmøykhet* vil bli aktuelt i analysen av hovedpersonens dobbeltsidige skam, der stolthet og ydmøykhet blir satt i et spenningsforhold. Essaysamlingen *Skam. Perspektiver på skam, ære og skamløshet i det moderne* (2001), redigert av Trygve Wyller, vil bli brukt for å klargjøre skillet mellom den tradisjonelle grensesettende skammen og den individuelle moderne skammen. Også teologisk skamteori vil bli anvendt, representert av Stephen Pattison (2000) og Beate Hovland (2003). Dette fordi hovedpersonens pietistiske bakgrunn har en sentral tematisk plass i *Liknelseboken*. Begge teoretikerne inntar et kritisk perspektiv overfor dogmer innen kristendommen som fremmer grobunn for skam. Videre vil jeg anvende Anthony Giddens *Modernity and Self-Identity* (1991) for å underbygge Wyllers teori om den transformerte moderne skammen, og for å argumentere hvorvidt en individuell moderne skam eksisterer i *Liknelseboken*. Boka er en erindringsroman skrevet i retrospektiv, og derfor vil også narratologisk teori om *upålitelig forteller* bli anvendt.

Jeg vil gjøre en tematisk nærlesning av skamproblematikk i Enquists roman *Liknelseboken*. Hoveddelen av oppgava består av to analysedeler, hvor den mest omfattende delen tar for seg tradisjonell skam. Her vil skam bli tolket i lys av samfunnets grensesettende blikk, særlig fra et pietistisk perspektiv representert av en liten religiøs bygd. Videre vil jeg undersøke det problematiske ved forfatteryrket, satt opp mot en oppvekst der diktning ble ansett som synd. Gjennom momenter som taushet, bekjennelse, fortapelse og tvil, vil jeg i lys av et skamperspektiv undersøke hovedpersonen i *Liknelseboken*. Deretter følger en mindre del om moderne skam. Her vil streben etter selvrealisering bli satt opp mot det religiøse idealet om ydmøykhet. Avslutningsvis vil jeg drøfte mellomposisjonen hovedkarakteren inntar, og ta stilling til hvorvidt skamperspektivet har vært hensiktsmessig i min lesning av *Liknelseboken*.

2. Resepsjon og tidligere forskning

Da *Liknelseboken* ble lansert i Sverige 25. mars 2013, hadde svensk presse allerede viet romanen en hel del oppmerksomhet. Per Olov Enquist hadde i forkant av lanseringen stilt opp på diverse intervjuer, og dette resulterte i at «kvinnan på det kvistfria furugolvet» ble et hett tema i mediebildet. Passasjen som skildrer en seksuell akt mellom en ung mann og en voksen kvinne, ble kritikerrost og diskutert. Var Enquists siste utgivelse en kjærlighetsroman? Da lanseringsdatoen kom, kunne Enquist høste overveiende positive anmeldelser fra svensk, norsk, og dansk presse. Det ble poengtert at boka hadde en sentral plass i forfatterskapet. *Liknelseboken* ble beskrevet som noe av det fineste Enquist har skrevet (Sandström 2013), og årets beste roman (Christensen 2013). Flere anmeldere opplevde romanen som viktig, den sa noe betydelig om kjærligheten, selv om ikke boka er en typisk kjærlighetsroman. Jeg vil i dette kapitlet undersøke noen utvalgte anmeldelser av *Liknelseboken* for å skape en oversikt over hvilke momenter som preget diskusjonen da boken ble gitt ut. Det er særlig noen tendenser som utmerker seg, som kan være aktuelle å sette opp mot skamperspektivet. Etter oversikten over resepsjon av *Liknelseboken*, vil tidligere forskning om Enquists litteratur bli presentert.

Nordisk mottakelse

I Sverige fikk *Liknelseboken* bred oppmerksomhet fra de største tabloidaviser til de mindre lokalaviser. Boken ble beskrevet som smart og personlig, øm og vakker. Flere av anmelderne var opptatt av den oppmerksomheten romanen hadde fått i forkant av utgivelsen. Særlig ble undertittelen «kjærlighetsroman» kommentert fordi sjangertittelen ledet feil; boka ble ikke lest som en typisk tekst om jakten på kjærligheten. Likevel påpekte alle de anmeldelsene jeg har valgt å hente frem at *Liknelseboken* tematiserer et kontroversielt kjærlighetsmøte: mellom den unge femtenåringen og den moderlige femtienåringen. Daniel Sandström i *Svenska Dagbladet* var av de som mente at romanen ikke kunne betegnes som en kjærlighetsroman. Samtidig avsluttet han anmeldelsen med å karakterisere historien om kvinnen og gutten som «något av det finaste som Enquist skrivit, ett brev från en ännu levande till en död. Nu har det kommit fram» (Sandström 2013). Derfor, selv på tross av en viss motvilje, blir resepsjonen med på definere *Liknelseboken* som nettopp en kjærlighetsroman: en bok hvor kritikerne løfter opp tematikken omkring kjærligheten, seksualiteten og kvinnene.

I *Expressen* påpekte Åsa Beckman den fysiske kjærlighetens rolle i *Liknelseboken*: «Han beskriver det som att han *kommer igenom* – som de frälsta brukar säga om sin frälsning – men inte till den stränga himmelska kärleken utan till den jordiska, villkorslösa kärleken» (Beckman 2013). At synden blir en alternativ frelsesvei, ble løftet frem av anmelderne som et sentralt budskap. Sandström (2013) skriver at kjærligheten blir en ny form for frelse, nemlig frelse med frihet. For *Aftonbladet* kommenterte Barbro Westling (2013) hovedpersonens dilemma: «Enquist är den som skriver under tryck av ett stort existentiellt ansvar». Det dreier seg om hvorvidt man skal fortsette å hemmeligholde det kontroversielle kjærlighetsmøtet, eller våge å fortelle. Både Westling, Beckman og Sandström belyser romanens kamp med tiden. Det haster å skrive om kjærligheten, og ingenting må bli hengende i lufta.

Om språkets estetikk finnes det en enighet blant kritikerne: *Liknelseboken* er skrevet på Enquists vis, i en helt særegen språkstil. For noen faller dette kun i god jord; Westling (2013) er opptatt av språkets humor, og at det gjennom utallige kursiveringer skapes komikk. Sandström påpeker bokas estetikk som et resultat av en religiøs oppvekst. Videre mener Sandström (2013) at dialektens uttrykk farger hele teksten, og påvirker hele bokas måte å resonere på. I *Sydsvenskan* fremhevet Annina Rabe (2013) at *Liknelseboken* klarer med stort hell å være en selvbiografisk skildring, og samtidig være fullstendig allmenngyldig. Sandström er enig i dette, og bemerker at biografi og litteratur blir vevd sammen i romanen. Noen utropstegn og kursiveringer kunne boka vært foruten, bemerker Rabe om språket. Alle de svenske anmelderne det her refereres til, ser en forbindelse mellom hovedpersonen og forfatteren Per Olov Enquist. Det er hans navn de referer tilbake til når de omtaler hovedpersonen i *Liknelseboken*.

Rabe kommenterer skamproblematikken og knytter det opp til forfatteryrket:

Den som läst sin Enquist vet att Gud aldrig slutat kasta sin skugga över hans författarskap – men kanske är det ändå i denna bok han når sin slutpunkt i uppgörelsen med den Gud han inte kunde tro på. Men skammen finns kvar. I förnekandet av Gud föds författaren Per Olov Enquist, och där bor också skulden. Diktaren som förkunnande – med den bilden tycks Enquist aldrig riktigt försonas. (Rabe 2013)

Dette er en presis sammenfatning av det problemfeltet som jeg vil analysere nærmere. Rabe kommenterer her det problematiske ved dikteryrket. Følgelig er det interessant hvordan forfatteryrket står i et spenningsforhold til den pietistiske forkynnelsen. Hovedpersonens prosess går fra taushet til bekjennelse. Dette er sentrale aspekter i hovedkarakterens utvikling.

I det svenske tidsskriftet *Fokus* kaller Ola Larsmo (2013) *Liknelseboken* «Vintage Enquist». Larsmo belyser det religiøse miljøet og dets oppfattelse av sex som synd: «Nästan lika illa som att sprita. Det får konsekvenser». Interessant finner jeg Larsmos kjønnsbetraktninger omkring den seksuelle debuten: hva om det var en femtiten år gammel mann, sammen med en femten år gammel jente? Larsmo skriver: «Scenen hade då utan tvekan varit ett övergrepp och ett trauma i livet». Han problematiserer her en kjønnnet erfaring av sex. Selv om fortelleren i boka fremstiller det seksuelle møte som overveiende positivt for hovedpersonen, vil det bli interessant for min avhandling å undersøke om det virkelig kan være slik. «Den som berättar i *Liknelseboken* är inte alltid att lita på» skriver Larsmo, og det vil bli aktuelt å undersøke nærmere fortellerens pålitelighet. I hvilke grad påvirker samfunnets blikk fortellerens fremvisning av hendelsen? Samtidig har leseren å gjøre med en erindringsroman, og Benny Holmberg i *Tidningen kulturen* retter fokuset på gjenerindringens svakhet:

I självrannsakens yttersta konsekvenser ligger skammen som mognadens efterbörd, en retroaktivt förlöst skam, i detta fall också möjligheten till återkallelse av postum lust på ett kvistfritt furugolv liksom av längtan och saknad. (Holmberg 2013)

Episoder av livet kan være vanskelige å huske, og det er i denne ransakelsen av seg selv Holmberg hevder at skam kan forekomme. Holmberg undrer hvorvidt det er nåtiden som er nedsmusset og minnene rene; eller omvendt. Dette er et interessant perspektiv.

Også i Norge ble *Liknelseboken* kritikerrost. Mange av anmelderne rettet blikket mot samme tematikk som sine svenske kollegaer. Arne Dvergsdal (2013) i *Dagbladet* fremhevet syndens frelsesvei, og Knut Faldbakken (2013) i *VG* kommenterte den alternative frelsen som en frihet fra den moralske religionen. Det særegne språket ble også belyst. Tom Egil Hverven (2013) i *Klassekampen* skrev av pietismens språk i *Liknelseboken* idealiserer, men også tabuiserer. Han påpeker det kollektive i språket, og mener at lesningen blir «en reise inn i et kollektivt minne om skam, seksualitet og frigjøring i det post-protestantiske Norden» (Hverven 2013). Hverven leser *Liknelseboken* som en frigjøringsprosess fra en pietistisk tro, hvor det religiøse språket likevel fortsetter å være intakt: «Enquist er i stand til både å bryte ut av og gjenbruke det språket han er vokst opp i» (Hverven 2013). Dvergsdal på sin side definerer boka som en metaroman; den handler om skrivekunsten og behandlingen av det som vanskelig kan bli sagt.

Faldbakken (2013) er inne på noe svært sentralt for denne oppgava når han skriver om møtet mellom den eldre kvinnen og den unge gutten. Her skapes en konflikt der hovedtemaer blir lykkosalighet, skyld og skam skriver Faldbakken. Lykkefølelsen Faldbakken påpeker er et resultat av hovedpersonens seksuelle møte med den eldre kvinnen, en salighet som «kan innebære en 'frelse' som frir ham fra kristendommens tunge moralske åk». Men som Faldbakken poengterer, skaper innsikten om den fysiske og sanselige verden, en konflikt med oppvekstens pietisme; og en negativ konsekvens er opplevelse av skyld og skam. Dette er svært aktuelt for min oppgave.

Videre belyser Hverven noe av det samme som Faldbakken, når han trekker frem historien om den sinnssyke tremenningen; et kapittel i *Liknelseboken* som tematiserer en ung jentes kamp mot grensene i et lite religiøst samfunn, og de psykiske konsekvensene det medfører: «en uhyggelig, sterk historie om pietistisk dobbeltmoral og dens tabuiserende, ødeleggende kraft» (Hverven 2013). Begge anmelderne sier noe om samfunnets strenge koder, som kan resultere i skam. Når Hverven videre påpeker at hovedkarakteren sliter med en redsel for å forspille sitt pund i livet, syntes jeg dette berører en moderne variant av skam, som er knyttet til et indre krav om å realisere seg selv. Marta Norheim (2013) spør: «Kva med galskapen og hangen til poesi som han finn i familien, kor mykje har han av dette? Er han eit slags frankensteinsk monster, som var sydd saman av 'kroppsdeler som fantes i familien'?». Her berører Norheim en identitetsproblematikk jeg mener kan vært relevant å undersøke nærmere i forbindelse med en mulig moderne skam.

Gjennomgående er kritikerne av *Liknelseboken* opptatt av Enquists gjentakende referanser og intertekstualitet i eget forfatterskap. Derfor hevder flere av anmelderne at det blir en forutsetning å ha lest Enquist på et tidligere tidspunkt. En som stiller seg bak denne påstanden er Bjarne Tveiten (2013) fra *Fædrelandsvennen*, og Beckman på sin side skriver: «den som inte läst honom tidigare kommer inte ha helt lätt att hänga med i den vindlande prosan» (Beckman 2013). Hun ser *Liknelseboken* som en viktig puslebit, kanskje en av de viktigste:

i berättelsen om den faderlöse sonen som växte upp i det gröna huset i Västerbotten, med en mamma som var from och djupt troende, sträng men aktad. Han reser söderöver, väljer ett politiskt och skrivande liv, syndfullt i hennes ögon, inte minst när han senare 'kommer ut i spriten'. (Beckman 2013)

Flere anmeldere mener *Liknelseboken* kan leses som en oppfølger av selvbiografien *Ett annat liv* (2008), deriblant Tveiten som mener den ene er en fordypning av den andre. For det er naturlig for leseren å stille spørsmål omkring sammenhengen mellom forfatter og forteller når man leser Enquist. I *Selvfortalt – autofiktioner på tværs: prosa, lyrik, drama, film* (2016) introduserer litteraturprofessorene fra Københavns universitet, Poul Behrendt og Mads Bunch, autofiksjon som begrep. Autofiksjon blir forklart som en hybrid, en krysning av domeneene virkelighet og fiksjon. *Liknelseboken* har (som anmelderne diskuterte) kjærlighetsroman som undertittel. Der det tidligere har vært en fiksjonskontrakt med betegnelsen roman, finnes det her en brytning fordi det eksisterer en viss felles navnidentitet mellom forfatter, forteller og hovedperson. Hovedpersonen i *Liknelseboken* går under initiale «E», hans kallenavn er «Per Ola», og slektsnavnet «Enquist» står som en markant referanse i hovedpersonens selvgranskning. Leseren vil ha problemer med å skape et skille mellom hva som peker tilbake på forfatterens faktiske liv, og det som er fiksjon og konstruksjon. Jeg vil derfor ikke i stor grad vektlegge denne diskusjonen i den videre analysen.

Tidligere forskning

Det eksisterer en betydelig forskningstradisjon innenfor Enquists forfatterskap. Både større avhandlinger, masteroppgaver og dyptgående bokverk tar for seg store deler av forfatterens produksjon. Ved Københavns Universitet har Erik H. Henningsen levert avhandlingen *Per Olov Enquist. En undersøgelse af en venstreintellektuel forfatters forsøg på at omfunktionere den litterære institution* (1974). Her undersøger Henningsen hvordan Enquist som venstreintellektuell sosialist forholder seg til den litterære institusjon. I svensk forskningstradisjon har jeg sett på tre avhandlinger som tar for seg Enquists litterære verden. Henrik Jansson har skrevet *Per Olov Enquist och det inställda upproret* (1987), der han forsøker å finne en kobling mellom svensk kulturdebatt og Enquists forfatterskap. I *Andas fram mitt ansikte* (1996) belyser Eva Ekselius strukturer i Enquists forfatterskap. Hun foretar tolkninger ved hjelp av psykoanalytisk teori og fenomenologisk orientert forskning. Videre avleverte Freja Rudels i 2006 avhandlingen *Hon hade verkligen många ansikten*. Her fokuserer analysen på *Livläkarens besök* (1999), der hun er spesielt interessert i karakteren Caroline Mathildes funksjon, og forsøker å avdekke dette i en analyse underbygd av feministisk teori.

Av masteroppgaver levert ved Universitetet i Oslo, trekker jeg frem tre nyttige lesninger. Stine Malin Brynildsen leverte i 2006 oppgava *Det är ett slags meddelande... En lesning av Per Olov*

Enquists roman Nedstörtad ängel med fokus på språk og kommunikasjon. Her forsøker Brynildsen å avdekke hvordan språket i *Nedstörtad ängel* kommuniserer med leseren. Videre har Ida Endestad skrevet masteroppgava 'När allting började så bra, hur kunde det gå så illa' *En lesning av Per Olov Enquists Ett annat liv som selvframstilling i lys av Kapten Nemos bibliotek* (2010). Endestad undersøker en jeg-konstruksjon, og i den forbindelse forsøker hun å finne en nøkkel til Enquists forfatterskap. Inga Hole vil i 'Kanske var han dock en människa' *En lesning av Per Olov Enquists roman Livläkarens besök med fokus på framstillingen av Christian VII* (2012) belyse hvordan Enquist konstruerer en framstilling av Christian VII. Her undersøkes de historiske kildene som ligger til grunn for teksten, samtidig forsøker Hole å lese *Livläkarens besök* som en forlengelse av andre tekster skrevet av Enquist.

Den amerikanske litteraturprofessoren Ross Shideler har skrevet et av de største verkene gjort innen Enquist-forskningen. Boka *Per Olov Enquist. A Critical Study* (1984) er en introduksjon for det amerikanske publikum. I studien gjør Shideler en strukturert nærlesning av alle Enquists utgitte verk, på det tidspunktet. Han er interessert i fortelleren som jakter etter sannheter, hvor fortellerens skriveprosess blir en metode for økt selvforståelse. I introduksjonen av boka presenterer Shideler flere temaer som går igjen i bøkene til Enquist, deriblant kunsten som et speilbilde; hvor kunsten blir en portal for individets refleksjon over egen identitet (Shideler 1984:10). Dette perspektivet kan bli aktuelt i undersøkelsen av moderne skam. Et annet tema Shideler introduserer, er jakten på selvaksept. Shideler kommenterer her menneskets indre ønske om å akseptere seg selv på ulike arenaer i livet. For min videre undersøkelse av *Liknelseboken* vil det være sentralt å se nærmere på hovedkarakterens balanse av selvhevdelse og ydmykhet. At forfatteryrket er problematisk for hovedkarakterens selvaksept, tror jeg kan være en nøkkel for å forstå en mulig skamproblematikk.

Thomas Bredsdorff har skrevet *De sorte huller. Om tilblivelsen af et sprog P.O. Enquists forfatterskab* (1991). Her utforskes det «Enquist'ske kunsteriske sprog» knyttet opp mot imagismen i en tradisjon etter Hemingway. Bredsdorff er interessert i hvordan romanene skaper en egen politisk poetikk, hvor språkets dilemmaer og spenninger danner ulike verdener. I stedet for å analysere hvert verk enkeltvis, forsøker han å legge verkene sammen for å se på de gjentagende bildene som en del av en helhet. Et verk blir en ny brikke i puslespillet. Bredsdorff tror at et kunststykke inntreffer i mellomrommene, i tekstens sorte hull. Han skriver: «Og kun den der har noget han ikke kan sige, har noget at sige» (Bredsdorff 1991:223). Han formulerer

en teori som hevder at språklige bilder i en imagistisk poetisk språkverden kan fange aspekter det ved andre innganger kan være vanskelig å illustrere.

I Bredsdorffs forskning finner jeg flere momenter relevante for min videre utforskning. Både tanker om det upålitelige ved det å skulle erindre sannheten, kjærligheten som begrep, og problematiseringen av en teologi som opphøyer trosperspektivet, er motiver som tangerer og som kan støtte opp om en mulig skam hos hovedpersonen. I en tolkning av Enquists novelle *Mannen i båten* (1969) er Bredsdorff opptatt av fortellerens erindringsperspektiv: «Hele teksten fremtræder som erindring – men lige så meget som vidnesbyrd om forglemmelse og om de interessantere og ubestemmeligere fænomener derimellem: erindringsforskydning og rekonstruktion» (Bredsdorff 1991:10). Jeg vil se nærmere på erindringsperspektivet påvirker hendelsene i *Liknelseboken*. Hvis fortelleren stadig skaper ulike versjoner av samme hendelser, og forskyver eller rekonstruerer hendelsesforløpet, vil dette påvirke lesningen av teksten. Det er her Bredsdorff mener tekstens sorte hull kan skape mening.

I *Liknelseboken* forsøker hovedkarakteren å si noe ekte om kjærligheten, hvor den erindrende eldre mannen opplever begrepet uhåndgripelig. Bredsdorff undersøker kjærlighetens vilkår når han leser Enquists samleverk *En Triptyk* (1981). Bredsdorff skriver: «At blive set, at blive brugt, at være brugbar – nøgleordet – er i sin yderste konsekvens at blive elsket: at få det man ikke kan kræve, men kun få som gave» (Bredsdorff 1991:149). At kjærligheten er en gave man må motta, og derfor ikke kan kreve, fører til en sårhet hos de mennesker som opplever å ikke bli elsket. Jeg vil i analysen av *Liknelseboken* undersøke hovedpersons erfaring av elskverdighet opp mot en selvkritisk selvbevissthet. Når Bredsdorff videre tolker Enquists *Lodjurets timma* (1988), trekker han frem agapebegrepet: den uselvviske kjærligheten fra Gud. Bredsdorff skriver videre om trosopplevelsens autoritet, der opphøyelsen av troen skaper et skille mellom de frelste og de syndige menneskene: «Det rammer dem der tilfældigvis ikke oplever – en kat som Gud – eller hvad det nu kan være – med samme styrke som de troende» (Bredsdorff 1991:193). Troen blir en nådegave, og de som aldri får oppleve en slik frelse, faller utenfor. Bredsdorffs perspektiver kan bli relevant for mitt videre analysearbeid.

Selv om det eksisterer en omfattende forskning på Enquists forfatterskap, er det begrenset med studier som undersøker spesifikt *Liknelseboken*. Dog har Sten-Olof Ullström skrevet artikkelen «Eros som befriare: Om Per Olov Enquists kärleksroman *Liknelseboken*» (2014). Ullström referer til Bredsdorff, og interesserer særlig i begrepene *eros* og *agape*, inspirert av den svenske

teologen Anders Nygren. Agape er Guds åndelige kjærlighet, mens eros er den egoistiske og fysiske kjærligheten. Ullström utforsker teologiens konsekvens: «Den öppnade för ett förstärkt kroppsförakt i fromma kretsar och skam inför kärlekens fysiska sidor» (Ullström 2014:277). Ullström påpeker videre at hovedpersonen blir en forkynner av en innsikt han vil meddele, og trekker linjer tilbake til Platon, hvor kroppen blir sett på som adskilt fra sjelen. Jeg ser Ullströms betraktninger som svært aktuelle for min videre undersøkelse av skam i *Liknelseboken*.

Louise Almqvist skriver i *Doloresvariationer – Queeranalytiska perspektiv på sexuella relationer med stora ålderskillnader inom svensk prosa* (2017) om seksuelle relasjoner der aldersforskjellen er betydningsfull. Her bruker hun *Liknelseboken* for å undersøke en relasjon der kvinnen er eldre enn den unge mannen. Almqvist er interessert i det problematiske ved aldersforskjell under samleie, selv om det foreligger et samtykke fra begge parter. Av teori anvender hun Michel Foucault for å belyse maktstrukturer. Almqvist tolker hovedkarakterens positive fremstilling av det erotiske møtet, og mener E betrakter seg selv som et aktivt subjekt, i motsetning til et passivt offer. Jeg vil imidlertid undersøke nærmere relasjonen mellom den unge gutten og den eldre kvinnen, og spørre hva et slikt seksuelt møte kan bety videre i livet?

Til sist vil jeg trekke frem Dagny Line Sandøys masteroppgave *I spenningen mellom fiksjon og virkelighet: en narrativ lesning av Per Olov Enquists roman Lignelsesboken, med fokus på forteller og intertekstualitet* (2018). Her undersøkes blant annet fortellerposisjonen. Sandøy påpeker at fortelleren i *Liknelseboken* er tilsynelatende sammenfallende med forfatteren Enquist, og belyser en komplisert fortellersituasjon:

Rammene i den narrative kommunikasjonsmodellen, der forfatteren er utenfor verket, blir tilsynelatende brutt, eller i det minste utfordret. Forfatteren og hovedpersonen i *Lignelsesboken* kan lett forveksles med forfatteren av *Lignelsesboken*. Forfatteren i *Lignelsesboken* er imidlertid en språklig størrelse, og ikke Enquist i kjøtt og blod. (Sandøy 2017:37)

Sandøys oppgave skaper bevissthet omkring mulige fallgruver i lesningen av *Liknelseboken*. Det gjelder å være bevisst på de ulike narrative nivåene, og forsøke å avdekke fortellerens posisjon. Spesielt relevant finner jeg Sandøys betraktninger om fortellerens upålitelighet. Sandøy illustrerer dette ved å referere til flere passasjer i romanen der fortelleren motsier seg selv, og stadig endrer på fortellingens gang. Om fortelleren i *Liknelseboken* er upålitelig, må man ta dette til etterretning gjennomgående i analysearbeidet. Før jeg tar fatt på den tematiske analysen vil jeg derfor kommentere romanens narratologiske forhold.

En narratologisk inngang

Spørsmålet hvorvidt fortelleren i *Liknelseboken* er pålitelig, blir en del av leseprosessen og tolkningen, men det finnes noen signaler som kan avsløre graden av pålitelighet. Lothe (2008) presenterer tre punkter som kan gi indikasjoner på en *upålitelig forteller*:

1. Fortelleren har avgrenset kunnskap om eller innsikt i det han forteller om.
2. Fortelleren er sterkt personlig engasjert (på en måte som gjør både framstilling og vurdering påfallende subjektiv).
3. Fortelleren syntes å representere et verdisystem som kommer i konflikt med det den samla diskursen presenterer. (Lothe 2008:46)

Kjennetegnene er mest typisk for en førstepersonsforteller, men en tredjepersonforteller kan også fremstå upålitelig. Det er særlig punkt 2 som er relevant i *Liknelseboken*, der fortellerens subjektive engasjement farger tekstens virkelighetsframstilling.

Fortelleren i *Liknelseboken* veksler mellom en tredjepersonsforteller og en førstepersonsforteller. Hovedkarakteren blir omtalt både som «E» og «han», som gir indikasjoner på en ekstern tredjepersonsforteller. Men det personlige pronomener «jag» blir også brukt, og ved intern fokaliserings ser og sanser leseren gjennom et «jag». Likevel er i hovedsak fortelleren en ekstern tredjepersonsforteller og har et sentralperspektiv, hvor perspektivet til «E» er det avgjørende. Fortelleren har tilgang til et indre hos «E», men har videre ikke tilgang til de andre personene i romanen. Selv om historier om ulike karakterer blir presentert i *Liknelseboken*, er fortellingene en del av hovedpersonens fantasi og forestillingsverden. Dette påvirker fortellerens pålitelighet, og skaper forvirring over hvorvidt leseren kan stole på det som blir fortalt. Særlig fordi fortelleren veksler mellom en ekstern forteller utenfor selve handlingen, og en intern fokaliserings der fortelleren glir inn i hovedkarakteren.

Sandøy påpeker fortellerens vekslende nærhet til det fortalte. Hun mener fortelleren er synlig tilstede i skrivesituasjonen, der han stadig kommenterer egen skriveprosess. Sandøy påpeker at fortellerens nærhet til handlingen skaper en innsikt hos leseren: «Leseren blir i dette veldig klar over at fortellingen er formidlet av en forteller, fordi selve skriveprosessen blir kommentert» (Sandøy 2018:34). Dette metaperspektivet er syntes jeg er særlig interessant, for hva gjør det med et menneske når man er så selvbevisst i sin egen handling?

Litteratur som *metafiksjon* reflekterer over egen tilblivelse, og kan vise seg gjennom metakommentarer fra fortelleren (Lothe, Refsum & Solberg 2007:135). Dette er relevant for min oppgave. I *Liknelseboken* kommenterer fortelleren skriveprosessen gjennomgående, og ofte med en kritiserende stemme: «Bemanna dig! viskar han ständigt. Var inte löjlig! En sak i taget!» (Enquist 20013:11). Fortelleren referer til et «han», det er E som ikke skal være latterlig og ta en sak av gangen i skriveprosessen. Samtidig kan det like gjerne peke tilbake til fortelleren selv. Fortelleren fremstår altså både som ekstern, men samtidig nærliggende hovedkarakteren, dette fordi fortellerens stemme ofte sammenfaller med Es selvbebreidende tanker.

Komposisjonen av *Liknelseboken* er kompleks. Boka er inndelt i 9 kapitler som benevnes som lignelser. Bibelske lignelser er små fortellinger som forklarer et poeng ved hjelp av allegori og språklige bilder, gjerne som et lærestoff der Jesus fremstår som læreren (Rasmussen & Thomassen 2002:25). Boka er ikke kronologisk fortalt, og et typisk grep som blir brukt, er analepser og noe bruk av prolepser. Romanens nåtid utspiller seg som den skrivende stund, der den eldre mannen er i en skriveprosess, og ved eksterne analepser, blir fortidens hendelser presentert i et retrospektiv. De eksterne analepsene ligger utenfor og før hovedfortellingens tid, og griper tilbake til et tidligere tidspunkt (Lothe 2008:86). I *Liknelseboken* er lignelsene ofte slike tilbakeblikk som supplerer hovedfordelingen. Et eksempel er lignelsen om den modige tanta som våget å benekte troen, og den lille gutten som overhørte benektelsen: «Så att han – alltså det barn som många år tidigare omhändertagits av faster Valborg på dagarna, denne som vittnar om händelsen och nu är mycket äldre, men då en halvtjöling – så att han blev innesluten bakom storskåpet» (Enquist 2013:75). Retroperspektivet blir her dobbelt. Den erindrende husker episoden hvor han sto gjemt bak skapet, men også den avgjørende rollen tanta hadde spilt, da faren døde på et enda tidligere tidspunkt i hovedpersonens liv.

Arbeidsboka til hovedpersonen i *Liknelseboken* blir en referanse fortelleren bruker flittig. I arbeidsboka finnes litterære tekster forfatteren i boka arbeider med. Sitater og lengre passasjer blir i *Liknelseboken* hentet frem fra hovedpersonens arbeidsbok, gjerne i kursiv. Som et verktøy blir notatboka (jeg referer til arbeidsboka, for å ikke forveksle hovedpersonens notatbok med den avdøde farens notatbok) et verktøy fra fortellerens side: «Förbryllande anteckning i Arbetsboken: ...» (Enquist 2013:220). Arbeidsboka illustrerer hvordan romanen er metafiksjon, hvor komposisjonen blir en del av det tematiske bildet som omhandler selve mestringen av skrivekunsten.

I Sandøys masteroppgave blir fortelleren tolket som upålitelig, og dette begrunnes med passasjer fra boka der fortelleren gir motstridende forklaringer av samme sak. Sandøy (2018:37) hevder at fortelleren lyver for seg selv, for å skape en trygghet i skriveprosessen. Hendelser og motiver fremtrer ofte flere ganger i løpet av *Liknelseboken*, men fremstilles gjerne forskjellig hver gang. Spørsmålet omkring hva som er pålitelig blir vanskelig for leseren å avgjøre. Også jeg tolker fortelleren i *Liknelseboken* upålitelig, fordi leseren gjentatte ganger må fundere om hvorvidt fortelleren velger å fortelle hele sannheten.

Interessant for min oppgave, i lys av fortellerens upålitelighet, vil være et analytisk arbeid som utforsker om det finnes mer fortelleren velger å dekke over. Dette er særlig aktuelt fordi oppgavas tema er skam. Når fortelleren legger frem historiene, er det med hovedpersonens erindrende blikk som tolker fortidens minner. Historien endrer seg og lar seg påvirke av hvordan den eldre E forestiller seg hendelsene. Når hendelser fra barndommen utspilles, blir det leserens tolkning som avgjør hvorvidt det er barnets synsvinkel som kommer til uttrykk, eller om det er den eldre mannens blikk som farger teksten. Det blir leserens tillit til fortelleren som avgjør hvorvidt det som fortelles oppleves troverdig. Ullström (2014) interesserer seg for den sammensatte fortellerstemmen i Enquists forfatterskap, og påpeker den upålitelige fortelleren hvor tiden blir et gjemmested: det var jo så lenge siden, hvordan kan man huske helt riktig? Ullström skriver:

Men det handlar åter om undersökaren av det egna livet som paradoxalt nog lyckas öka förtroende hos läsaren genom att till synes söka säga sanningen men ständigt beslå sig själv med lögn, rätta sig en smula och hela tiden öppet brottas med sitt problem med att sluta ljuga. (Ullström 2014:269)

Ullström påpeker her et erindringsperspektiv i *Liknelseboken*. Jeg er enig med Ullström når han mener leseren tror på fortellerens fremstilling av hovedkarakterens erindrende selvgranskning.

I tolkningen av novellen *Mannen i båten* (1969) påpeker Bredsdorff nettopp det kompliserte ved det å skulle fortelle noe som skjedde for lenge siden. Enquists novelle tematiserer kort fortalt to gutter i en båt, hvor kun en gutt overlever etter endt båttur. Novella blir en rekonstruksjon av det hovedpersonen, gutten som overlevde som nå er voksen, erindrer. Følgelig syntes Bredsdorff at noe mangler i teksten; noe blir ikke sagt, men er likevel tilstede i kraft av hullene i språket. Det tolker Bredsdorff som guttens skyldfølelse, han klarte ikke å redde vennen. Bredsdorff leser Enquists novelle som en prosess i det å bli voksen og det å være

kunster: «at iagttage for at skildre i stedet for at gribe ind» (Bredsdorff 1991:14). Erindringene strekker ikke til. En lignende problematikk står fortelleren i *Liknelseboken* overfor, der hovedkarakteren i en selvgranskende prosess forsøker å finne ut av hva som egentlig skjedde den gangen på det kvistfrie furugulvet. Fordi alt blir presentert i et erindringsperspektiv, må leseren derfor være observant på at noen minner endrer seg i hukommelsens oppfriskning.

Ved å lese resepsjonen og den tidligere forskningen på *Liknelseboken*, mener jeg det inviterer til videre undersøkelse av skam i romanen: en kjærlighet som gir frelse; en yrkesretning i strid med et religiøst ideal om ydmykhet; seksualiteten som forbudt og hemmeligholdt. For å kartlegge teoretiske perspektiver på skam, og sortere skambegrepet i ulike nyanser, vil jeg i påfølgende kapittel introdusere aktuell skamteori for den videre analysen.

3. Teoretiske perspektiver på skam

Skamfølelsen er en hensigtsmæssig instinktiv sensor for menneskelighet og takt, og i stedet for at fornemmelsen af skam ubemærket gør sit arbejde i baggrunden som virusprogrammet på en netværkscomputer, kan skam i sig selv blive en skjult, sygdomsfremkaldende virus. (Sørensen 2013:20)

I *Skam. Medfødt og tillært* skriver Lars J. Sørensen, sjefpsykolog og doktor i psykoterapi ved Amtshospitalet i Nykøbing Sjælland, om fenomenet skam. Avsnittet ovenfor representerer en forklaring som flere teoretikere enes om: skammens dobbelthet. Skam fungerer som en positiv grensesetter, men utvikler seg ofte til en negativ følelse. Sørensen mener skam er et fenomenologisk fenomen, hvor det dreier seg om en opplevelse eller en tilstand man er i. Det er en følelse som vokser frem, når man i møte med andre opplever seg selv som feil (Sørensen 2013:20). Samtidig har mennesket et naturlig behov for nærhet til andre mennesker, et behov for tilknytning. Dette behovet bør utfolde seg i trygghet, men der utviklingen stagnerer og møter usikkerhet, kan skam bli en destruktiv kronisk tilstand.

Skam har mange fremtredelsesformer. Sørensen ser skam som en relasjonell følelse, den opptrer i forbindelse med kontakt med andre mennesker. Man kan skamme seg over sin egen familie, men man kan også skamme seg over seg selv. Skammen kan foregå helt alene. Selv om tankene og følelsene aldri vil være tilgjengelig for noen andre enn en selv, kan man skamme seg og frykte at noen vil kunne oppdage det man skammer seg over (Sørensen 2013:39). Skam kan oppstå omkring menneskets forhold til egen eksistens. Å utfolde seg som menneske kan være en sårbar situasjon, spesielt om andre rundt deg tviler og ikke tror på din selvrealisering. Skam kan her bli en konsekvens. Videre kan en også skamme seg over å ikke bli sett som den personen man selv mener man er, det å ikke bli sett i sin essens (Sørensen 2013:47). Derfor er det et paradoksalt slektskap mellom skam og stolthet. Mennesket har et behov for å bli sett som den man innerst inne ønsker å være. Det å bli anerkjent av andre er viktig, men samtidig må man vokte grensene slik at man ikke trer over og risikerer skamfølelsen.

Nyanser av skam

Et av skamteoriens mest anerkjente verk er *The Mask of Shame* (1981) skrevet av Leon Wurmser. Wurmser er psykoanalytiker og professor i psykiatri, og i boken forsøker han å nøste opp skammens underliggende årsaker. Innledningsvis skriver Wurmser om sitt personlige møte med skam, hvor han har erfart skammens masker i ulike diskurser. Han forteller om skam både

hos pasienter og i møte med skjønnlitteratur, hvor han nevner de greske tragedier og Shakespeares skuespill. Han finner det overraskende hvor lite drøftelse psykoanalytisk litteratur har foretatt seg omkring emne: «It appeared to me that this important issue was dealt with in a manner we know well from literature – that is, by decomposition» (Wurmser 1981:3). Det brede spekteret av skam har blitt fragmentert, delt opp i mindre biter – narsissisme, flauhet, sosial angst, fenomener som ikke nødvendigvis er synonyme med skambegrepet, men heller det Wurmser ser som segmenter av et videre begrep. Han forteller om en motvillighet hos bekjente i anvendelsen av termen skam: «as if it were somehow quaint or not quite appropriate» (Wurmser 1981:3). Han referer også til essensen av psykoanalysen, der Freuds teori om *transference* og *resistance* står sentralt. En indre konflikt i mennesket pågår. Wurmser hevder at kun psykologi om de konflikter som foregår mellom personlighetens motstridende deler, kan gi rettferdighet til skambegrepets variasjon.

Det eksisterer en enighet, blant teoretikere fra ulike domener, at skambegrepet har flere nyanser og er derfor vanskelig å definere. Skammen har mange fremtredelsesformer, og er kompleks og variabel. Wurmser forklarer det som «a range of closely related affects rather than one simple, clearly delimited one» (Wurmser 1981:17). Psykiater Finn Skårderud vil i artikkelen «Tapte ansikter» (2001) gjøre en introduksjon til skampsykologien. Når han skal definere skammens forkledninger, anvender han Wurmser teori om skammens mange masker, som fungerer som et forsvar (Skårderud 2001:43). Altså ulik adferd og følelsesuttrykk som dekker over og gjemmer en underliggende skam. Wurmser bruker termen *screen affects*, og skriver: «Shame may serve as screen affect against more important, deeper anxieties» (Wurmser 1981:28). Videre presenterer Skårderud fire eksempler på skammens maskerte former. *Grandiositet* som selvhevdelse kan fungere som et forsvar, hvor man fremstiller seg selv som uavhengig og usårbar. *Skamløshet* er et annet eksempel, hvor skammen kan forventes å være tilstede, men benektes. Stoffmisbruk, fornedrende seksualitet, eller selvskading er alle eksempler på skamløs adferd, som forsvarshandlinger mot *den tause skammen* (Skårderud 2001:44). Den som skammer seg kan også velge å utsette, dvele og ikke utføre sine handlinger, man er preget av en *handlingslammelse*. Samtidig kan *flinkhet* være en tildekking av skam, hvor overytelse blir som en kompensasjon, og mestring kan oppleves som en ytelsestvang. Disse fire formene for adferd har til felles å bidra til mer av det samme, de blir til *skammens onde sirkel*.

For å klarlegge noen nyanser ved skambegrepet kan Marta Cullberg Westons bok *Från skam till självrespekt* (2013) være hensiktsmessig lesning. Weston arbeider som psykolog og psykoterapeut, og har i boken et terapeutisk og selvhjelpene perspektiv på skam. Likevel har

hun noen nyttige inndelinger, hvor hun plasserer forskjellige former for skam i fargeskalaens spekter. *Den røde skammen* oppstår ved pinlige situasjoner, og den er forbigående. Det er den mest allmenne varianten av skam, hvor kjennetegnet er flauhet og rødming: «I dessa situationer opplever man en kortvarig skamkänsla, men det är inte fråga om ett totalt förkastande av det egna självet» (Weston 2013:49). Derimot er *den hvite skammen* kronisk og destruktiv. Den rammer hele identiteten, og gir en negativ selvfølelse. Dette er en indre skam, hvor man selv mener man ikke er verdt å elske. Personen kan lide av depresjon og angst, og vil trenge terapi.

Den sorte skammen er aktuell i skam- og æreskulturer, hvor det eksiterer et felles ansvar for opprettholdelse av ære og soning av skam. Weston beskriver den sorte skammen med et historisk tilbakeblikk, men aktualiserer det også med nyere eksempler fra Sverige, deriblant innvandrergupper med bakgrunn fra kulturer i Midtøsten (Weston 2013:205). Til sist er *den rosa skammen* en balanse mellom rød og hvit skam: «Här låter vi oss styras 'av vad andra ska tycka', men dessa normer förmedlas av tidningar, TV och andra media» (Weston 2013:2010). Denne skammen innebærer et forventningsjag, hvor sosiale koder danner mønstre på hva som er trendy i forbindelse med blant annet utseende, mat og kultur. I *Liknelseboken* blir bygda hovedpersonen vokser opp i et sentralt miljø, et samfunn som er preget av en sterk pietistisk tro. Særlig relevant for lesningen av romanen blir derfor de teologiske aspektene ved skam.

Teologiske aspekter på skam

Teolog og professor Stephen Pattison utforsker skam og kristendom i *Shame: theory, therapy, theology* (2000). Han vil undersøke faktorer som er med på å produsere skam i forbindelse med kristendom. Han påpeker at kristendommens ideer og praksiser kan medføre skam, men understreker at mennesker alltid vil oppleve ulike situasjoner forskjellig. Han er interessert i konvensjonelle kristne perspektiver som former menneskenes selvbylde og forståelse av verden. I likhet med Sørensen (2013), ser Pattison en dobbelthet i fenomenet skam. Følelsen er både et positivt element i sosiale forhold, men kan også bli dysfunksjonell og kronisk. Ulike diskurser vil ha varierende definisjoner og overlappende meninger. Det er ingen enstemmig forståelse, og derfor er det vanskelig å definere skam. Pattison forholder seg til en familie av betydninger. Han bruker termen «family resemblance» (Pattison 2000:39), og forklarer at skam har mange ulike kjennetegn. Alle tegnene vil ikke være til stede samtidig i hvert tilfelle av skam. Videre påpeker Pattison at skam er et fenomen som er skjult. Betydningen av ordet *shame* stammer fra det å tildekke, altså det å dekke over noe man ønsker å holde skjult. Ved skam oppstår det en reaksjon hvor man ønsker å forsvinne vekk fra en uønsket eksponering (Pattison 2000:40).

Dette blir problematisk i møte med menneskets behov for bekreftelse av selvets essens. Altså blir situasjonen tosidig. På den ene siden ønsker man å bli anerkjent, men på den andre siden kan man oppleve en trang til å skjule seg fordi risikoen for å bli avslørt er for høy, og skam oppstår.

Teolog og førsteamanuensis i religionsvitenskap Beate Indrebø Hovland, undersøker skam i artikkelen *Du med nåden, jeg med skammen – å, hvor vi dog passer sammen* (2003). Hun søker en selvkritisk teologi, som stiller spørsmål til hva som blir forkynt. Hovland er interessert i hvordan teologi kan medbringe skamfølelse:

Det har vært manglende bevissthet i store deler av kirka og teologien om at mange av de tradisjonene som der forvaltes, kan ha en skampåførende eller i hvert fall en skamforsterkende virkning. (Hovland 203:47)

Når teologi er livstolkning, må den kunne forholde seg til sannheter om menneskelivet, også på de områder der religionen har vært grobunn for skam. Hun setter hovedfokuset på overgrepserfaringer, men sier også at spørsmål rundt hvem og hvor Gud er i vanskelige situasjoner, ikke er eksklusivt forbeholdt situasjoner ved alvorlige overgrep. Hun påpeker en skadelig liturgi som fremhever menneskets svake sider, som tomhet og svakhet. Samtidig problematiserer hun at man ikke enkelt kan velge bort bibelske forestillinger: «De sitter gjerne i ryggmargen, eller er gått en i blodet» (Hovland 2003:55). Altså kan liturgi, teologi og Bibelen bli kilder til oppblomstring av skam, dette vil Hovland sette søkelyset på.

Synd står sentralt i kristendommens lære. Dette er ifølge kristendommen en tilstand og en egenskap mennesket besitter gjennom *arvesynden*. I Paulus' brev til romerne kan man lese:

Som ett menneskes fall ble til fordømmelse for alle mennesker, slik fører ett menneskes rettferdige gjerning til frifinnelse og liv for alle. Slik det ene menneskets ulydighet gjorde de mange til syndere, skal nå den enes lydighet gjøre de mange rettferdige. (Rom,5:18)

I kristendommen fødes ethvert mennesket som syndig, dette som en følge av menneskeslektens stamfar, Adam. Men Jesus Kristus, ved å være Guds sønn, har muligheten til å sone og gi tilgivelse gjennom nåden: «For slik som synden hersket gjennom døden, skal nåden herske gjennom rettferdigheten og gi evig liv ved Jesus Kristus, vår Herre» (Rom,5:22). Bibelen uttrykker kjærlighet og tilgivelse, men Hovland problematiserer elementer i den jødisk-kristne tradisjonen som påvirker menneskers selvbylde negativt. Hun påpeker en kristen forkynnelse og teologi som sentrerer seg rundt menneskets synd og skyld, hvor mennesket fall og forløsning

blir i fokus (Hovland 2003:47). Hovland tror de sterke forestillingene om det onde og menneskets fallenhet har bidratt til å nære destruktiv skamfølelse.

Pattison (2000) kritiserer også teologi som fokuserer på forestillingen omkring synd. Han forteller om ulike kristne tradisjoner der Gud straffer de gale og de syndige, altså mennesker som ikke adlyder eller respekterer den overmektige. Pattison mener at et liv med en slik Gud, blir som å eksistere i et kronisk skam-miljø: «they may be encouraged to see themselves as bad, powerless, defiled and unworthy before the face of an all-good creator» (Pattison 2000:241). Videre problematiserer han syndefokuset i Vesten og den protestantiske kirken. Pattison kritiserer at spesifikke umoralske handlinger eller fornærmelser manifesteres opp mot Gud. For å avverge negative selvbilder og skam, mener han at mennesker må kjenne på en verdighetsfølelse gjennom Guds kjærlighet, før fokuset på synd inntar. Hovland og Pattison er enige: det er fokuset som bør forandres i kristendommens lære; fra forestillingen om syndighet som bør straffes, til mennesket som blir skjenket av Guds evige kjærlighet.

Et fenomenologisk fenomen som ligner på affeksjonen skam, er skyldfølelsen. Selv om begge begreper ofte fremtrer språklig under ett, er opplevelsen av *skyld* og skam to forskjellige ting. Sørensen (2013:69) påpeker at skyldfølelsen ofte er lettere gjenkjennelig, og samtidig gir mindre belastning enn skamfølelsen; som gjerne er mer undergravd. For å skape et klarere skille mellom skyld og skam, forklarer Sørensen at skammen blir en del av hva mennesket er, og derfor kan ikke skammen slik skylden sones. Med skyld kan man ta ansvar for sine handlinger, og man kan forsøke i neste omgang å handle annerledes.

Fra et teologisk perspektiv hevder Pattison (2000) at skam ofte blir assimilert og skjult bak konseptet skyld. Han mener at der selvevaluering og selvbilde blir omtalt negativt, vil det i Vesten være en tradisjon for å definere det som skyld (Pattison 2000:43). En muligens forklaring kan være skyldens håndgripelighet: man kan faktisk gjøre noe med det. Er man skyldig, har man muligheten til å tilstå (*confession*). Derimot, har skam ingen rettsapparat og den skamfulle vil kunne føle på en personlig kollaps. Der den skyldige opplever å ha handlet galt, vil den som skammer seg kun erfare et dårlig selvbilde; det er en selv det er noe galt med. De teologiske perspektivene på skam defineres gjerne som en tradisjonell skam, hvor skammen blir en etterfølgelse av samfunnets grensesettende blikk. Samtidig finnes en ny form for skam i *Liknelseboken*, en moderne skam. Denne skammen er mer individuell, og kan omhandle problematikk omkring selvfølelse og selvrealisering, dette blir relevant for avhandlingen. Jeg vil derfor i påfølgende avsnitt kartlegge og definere skille mellom klassiske og moderne skam.

Klassisk og moderne skam

I *Elitens opprør og sviket mot demokratiet* (1996) tar kultursosiolog Christopher Lasch et oppgjør med skammens tapene rolle i det moderne. Samlingen ble gitt ut etter hans død, og er basert på tidligere utgitte artikler. I kapittelet «Avskaffelsen av skam», norsk utgave, problematiserer han et skamløst samfunn: «Finnes det overhodet noe som vår kultur fremdeles forsøker å skjule?» (Lasch 1996:171). Lasch er kritisk til elitens moralske verdier, og advarer mot ansvarsfraskrivelse. Han frykter et samfunn hvor individualisering og selvrealisering resulterer i egoisme og narsissisme. Essaysamlingen *Skam. Perspektiver på skam, ære og skamløshet i det moderne* (2001) springer ut av et tverrfaglig fagmiljø ved Universitetet i Oslo. Her forsøker teolog Trygve Wyller med flere å påvise en eksisterende moderne skamkultur, som motsvar til Lasch. Fagmiljøet fra Oslo vil avdekke en skam i forandring; og operer med begrepene *klassisk* og *moderne* skam. I det innledende kapittelet *Skam, verdighet og grenser* argumenterer Wyller for todelingen av begrepet, og legger frem eksempler.

I den klassiske skammens periode råder den tradisjonelle skammen, hvor samfunnet og kulturen skaper gjeldene grenser enkeltindividet må forholdet seg til. Det blir opp til hvert enkeltmenneske å innhente innsikt omkring hva som er «innenfor». Wyller anvender Vesaas *Isslottet*, for å modellere et samfunns normer, der skam blir en sanksjon ved overtredelse: «Den som passerte de grensene, skulle skamme seg» (Wyller 2001:9). Skammen Wyller påpeker med eksempelet er en kollektiv skam, og det blir «de andres blikk» som fremmer skamfølelsen.

Derimot skjer en endring i den moderne skammens periode, hvor det er individet selv som definerer grensene. Samfunnet spiller ikke lenger den vurderende rollen som tidligere, det er individet selv som avgjør status opp mot egendefinerte idealer. Wyller beskriver et moderne samfunn, hvor man helst skal unngå å skamme seg, og hvor mennesket selv avgjør hva som gir verdighet. Det blir en utvidet frihet og et ansvar i etiske spørsmål, som resulterer i en mer skjult skam enn tidligere. Et eksempel Wyller trekker frem er det selvrealisierende mennesket, et helt nytt perspektiv som følger den moderne skammen (Wyller 2001:18). Her illustreres en skam som konsekvens av selvrealiseringens begrensning; en følelse av å ikke være autonom «nok». Dette blir en motsats til den klassiske skammen, hvor det å være «for mye» var trigger til skam.

Skam, seksualitet og selvfølelse i litterære studier

I artikkelen *Skam, seksualitet og selvfølelse – En sammenlikning av Amalie Skram og Vigdis Hjorth* (2005) undersøker Irene Engelstad skam og seksualitet i nordisk litteratur. Hun hevder at det finnes forskjeller i opplevelsen av skam og seksualitet. Engelstad anvender Trygve Wyllers teori om skam, og problematiserer skammens eksistens i det moderne. Har den hyppige språkliggjørelsen (eller for så vidt i dag; visualiseringen gjennom tv/sosiale medier) av seksualiteten resultert i mindre skam? Eller er den moderne skammen kun annerledes, og derfor vanskeligere å gjenkjenne? I artikkelen referer Engelstad til begrepene *tidlig-moderne skam* og *senmoderne skam*, og anvender seg av Anthony Giddens skam- og identitetsteori. Disse begrepene samstemmer med Wyllers termer om *klassisk tradisjonell skam* og *moderne skam*. Materialet Engelstad utforsker er tre romaner av Amalie Skram og en roman skrevet av samtidsforfatter Vigdis Hjorth.

Engelstad påpeker at Skram skriver om seksualitet i et samfunn der skam står sterkt som sosialt fenomen. Skammen oppstår der normer blir brutt, og i sammenheng med seksualitet kan metaforer for skam være det å ”synke” eller ”falle”. Videre oppdager Engelstad at den tradisjonelle skammen er mer sammensatt, enn hva hun først antok. Den kan både være påført av andre, men også påført av en selv; hvor skammen påvirker menneskets selvrespekt og selvfølelse. Derimot utforsker Hjorth seksualitet med dristighet «i en tid der de fleste seksuelle tabuer er brutt» (Engelstad 2005:2). Engelstad leser en moderne skam i situasjoner hvor Hjorths litterære karakter opplever mangel på annerkjennelse. Opplevelsen av å føle seg uønsket og det å ikke møtt, blir sett som en særlig sårbarhet som kan resultere i skamfølelse.

Engelstad konkluderer at skam er i en forflytting, og at den dermed fortsatt finnes i det senmoderne. I den klassisk tradisjonelle skammen leser hun en sammensatthet i Skrams litteratur: «Fra skammen som springer ut fra overskridelse av seksuelle normer til den skammen som oppstår når selv-følelsen trues og ødelegges» (Engelstad 2005:13). Mens Hjorths roman blir et eksempel på Giddens skamteori; der skam oppstår når man føler seg utilstrekkelig eller ikke verdig å bli elsket. Skammen er ikke lenger knyttet til en usikker og truet identitet, men heller om relasjonen mellom selvet og den andre; hvorvidt man er verdig en annerkjennelse.

4. Tradisjonell skam i *Liknelseboken*

Tron var den form av vimmelkantighet som skulle rätta de förtappade som törstade efter kärleken, och efter kvinnokroppen. Det var svårt att få det att hänga ihop. Han visste sig sedan länge vara förtappad. (Enquist 2013:44)

4.1 De andres blick

I Wyllers teori om tradisjonell skam blir det påpekt at et kjennetegn er samfunnets sentrale rolle for individets valg; en institusjon som skaper grenser og normer. Det blir enkeltindividets ansvar å opprettholde forståelse for hva som er «innenfor» (Wyller 2001:10). Hvis man står utenfor grensen, kan skam være et sosialt maktmiddel der risikoen blir tap av verdighet i andres blick. Fra et teologisk perspektiv skriver Hovland om sterke stemmer som skaper normer i samfunnet: «For å unngå å bli avvist må du unngå forbudene og tabuene» (Hovland 2003:52). Hovland problematiserer den sterke sosiale kontrollen i kristne miljøer, og hun påpeker at kristendommen opprinnelig er en religion som forkynner og fokuserer på nåden. Det blir en dobbeltmoralisk tendens Hovland skisserer. Hovedbudskapet i religionen er tilgivelse, likevel eksisterer det sosiale miljøer med strenge normer; som videre kan resultere i fordømmelse og skam. Jeg vil i påfølgende kapittel undersøke skam i *Liknelseboken*, med særlig fokus på samfunnets rolle som dømmende instans.

Bredsdorff skriver om *Kapten Nemos bibliotek* (1991): «Den pietistiske Fosterlands Stiftelse og bønnehuset spreder deres tunge ringe over det lille samfund» (Bredsdorff 1991:220). Jeg tolker et lignende samfunn i *Liknelseboken*; et miljø preget av en streng pietisme. Den unge E vokser opp i et sogn i Västerbotten, nord i Sverige. Barndommen preges av en from og kristen oppdragelse, han er et alenebarn og mor er enke, lærerinne og sterkt troende. Det er en oppvekst under en «varm troende åskmoln» (Enquist 2013:47). Bibelens bilder og språk får en sentral plass i den unge guttens virkelighetsforståelse, og den lille bygdas mange stemmer slutter aldri å følge E i tankene. Det religiøse resonnementet skaper språket i *Liknelseboken*, og blir et perspektiv fortelleren stadig refererer tilbake til: «Det fanns goda skäl att vara rädd, om man tänkte så, det gjorde ju många» (Enquist 2013:6). I løpet av oppveksten skjer en frigjøringsprosess i hovedpersonens sinn. På tross av løsrivelse fra både bygda og troen, står

likevel barndommens opplevelse av det kristne blikket sterkt. Dette er et blikk som kommer til å følge han: fra troende gutt til tvilende ungdom, og til slutt som selvgranskende eldre mann.

Det er to bikaarakterer som særlig representerer det grensesettende og religiøse samfunnet i *Liknelseboken*. Den ene er slektningen Tyra Nordmark, og den andre er kristenleirlederen Pastor Stjärne. De fremtrer i boka ved to forskjellige anledninger, men har begge en dømmende karakter. Hovedpersonen karakteriserer Tyra Nordmark i en samtale med moren: «Han hade långt senare en gång berättat för Modern vad han tyckte om a'Tyra, denna socknens domare. Denna oförsonligt kokande frälsta, med alla hennes regler» (Enquist 2013:60-61). Moren avviser hovedkarakteren, for slikt kunne man ikke si om en person som var så dypt troende. Det oppstår en frykt overfor sognets dommer, og det meste kan motsies med troens autoritære kraft. Når det senere vil bli referert tilbake til bygdas strenge moralitet og dømmende autoritet, vil karakteren Tyra Nordmark være en sentral stemme som inngår i dette perspektivet.

I *Liknelseboken* illustrerer Pastor Stjärne kirkens kontrollerende oppfølging av ungdommens religiøse ståsted: «Hur har du det med Jesus. Per Olov» (Enquist 2013:188). Det er sommeruke for troende gymnasiaster fra Västerbotten, og i kollokviegruppa foreslår den unge E et rebelsk tema: frelse med frihet. Han er inspirert av en avgjørende seksuell erfaring han i hemmelighet holder skjult, en opplevelse av en friere form for frelse. Men temaet blir dårlig mottatt: «Denne pastor Stjärne hade blivit upprörd och talat allvarsord så han fick skämmas, och tji fick du!» (Enquist 2013:188). Irettesettelsen fra Pastor Stjärne blir et eksempel på hvordan skambegrepet blir brukt som negativ sanksjon. Sørensen (2013:32) påpeker at skam kan brukes som et maktmiddel, hvor det blir en måte å markere overlegenhet. Om det resulterer i skam er individuelt. Følgelig kan hendelsen med Pastor Stjärne tolkes særlig sårbar, fordi det foregår i en pedagogisk sammenheng. Pastoren har en overlegenhet som leder for ungdommen, og bruker skam for å kontrollere og justere den unge guttens frimodighet. Samtidig kan situasjonen gi grobunn til en kollektiv skam, der andre opplever en skam overfor den som blir skammeliggjort. Det er ikke en nødvendighet at E føler på skammen han ufrivillig får tildelt, men i tråd med Sørensen kan det være nærliggende å tolke at en eller annen ungdom i rommet følte på en form for skam i forbindelse med Pastorens irettesettelse.

Et annet utenforstående blikk hovedkarakterer i *Liknelseboken* forholder seg til er kameratene. Noen venner har allerede død, andre står på randen og venter. De utgjør stemmer og diskusjoner i hodet til den erindrende eldre mannen, og kan markere et forventningspress. Vennene blir en

ekstern instans som krever prestasjon: «alla kamraterna stod vajande och jämrande vid flodens strand. Och påminde om att han ej dög att nedteckna denna kärleksroman» (Enquist 2013:11). Klagende maser vennene, de vil at E skal gi svar før det er for sent: «Som vore han en expert, eller i varje fall en rådgivare. Vilken fräckhet!» (Enquist 2013:15). På diskursnivå blir vennene en destruktiv flokk, de forteller hovedpersonen at han ikke duger. Men fortelleren ligger svært tett på hovedpersonens forståelsesramme, og vennene kan derfor tolkes som hovedpersonens kritiske selvbebreidelse. Et kor av stemmer i hodet, som skaper press. Likevel utgjør de eldre vennene et blick hovedpersonen værer. Enten om dette blikket symboliserer leserkretsens forventinger, eller faktisk karakteriserer en vennekrets hvor samtaler om døden og livet aktualiseres gjennom alderdommens forgjengelighet.

4.1.1 Lysten er forbudt

I *Liknelseboken* er den fysiske kjærligheten først hemmelig og skjult, men etterhvert avslørt og fremvist. Beckman påpekte hovedpersonens ervervelse av en viktig innsikt: «Han forstår plötsligt hur nära skrivande och sexualitet ligger varandra. Vad man kan använda orden till» (Beckman, 2013). Dette syntes jeg er interessant, fordi flere episoder som forekommer i *Liknelseboken* fungerer som en legitimering av ønske om å skrive om lysten. Det endelige målet E streber etter er å klare å skrive en kjærlighetsroman. Men oppvekstens formaning om seksualitetens synd, gjør det vanskelig å skulle tørre. Det krever en opphevelse av en forkynnelse som fortsatt, på tross av løsrivelse, preger hovedkarakterens forhold til seksualitet. Under en bokopplesning på et bibliotek skjer det noe som inspirerer E, en eldre dame reiser seg opp og forteller hvilken lyst hun hadde kjent i møte med boka: «Men hon hade vågat! – själv hade han plötsligt fått tårar i ögonen, bara för att hon var så oerhört gammal – hade vågat ställa sig upp inför alla och tala om lusten» (Enquist 2013:12). Et sus hadde gått gjennom publikum, for alle kunne se hvor gammel hun var. Det er motet E begeistrer seg over, for kvinnen hadde våget å gjøre noe han selv opplever som så vanskelig; nemlig å gi ord på lysten.

Ullström (2014) kommenterte i sin artikkel spenningen mellom lysten og religionen i *Liknelseboken*. Han er kritisk til en teologi som opphøyer Guds rene kjærligheten (agape), samtidig som den kroppslige kjærligheten (eros) blir forbudt. Resultatet kan være kroppsforakt og skam (Ullström 2014:277). Videre problematiserer Hovland religiøse miljøer hvor seksualitet blir ansett som urent og syndig. Hun kaller det en grense vokter av kulturens historie, hvor det syndige kan «smittes over» ved nærkontakt (Hovland 2003:53). Slike forestillinger om synd strekker seg helt tilbake til historien om Eva og Adam fra det gamle testamentet, skriver

Pattison (2000). Mennesket blir dømt til kroppslig bevissthet, samtidig som Gud er kroppsløs. Pattison lister opp urin, sperm og blod, som kroppslige reaksjoner som ofte har vært skambelagte. Der mennesket møter hverdagen med en «skitten» kropp, vil gudebilde skissere en Gud som er fullstendig ren og perfekt (Pattison 2000:237). I et teologisk perspektiv skaper dette en fremmedgjøring mellom Gud og mennesket, samtidig som seksualitet blir en grobunn for skam.

I *Liknelseboken* blir kjærligheten beskrevet som livets smuss, men nå er den eldre E bestemt: han vil skrive om kjærligheten. Etter å ha fått tilsendt den avdøde farens notatbok (der ni sider var utrevet, dette kanskje kjærlighetsdikt), blir E betrygget: «Barnet – nu sjuttisex år gammalt – fattade omedelbart tag i denna nya verklighet. Det var om denna – icke sirapssmetiga – kärlek han skulle skriva» (Enquist 2013:26). Hovedpersonen bestemmer seg for å begynne å skrive, og erindrer Burmans datter. Rykter kunne fortelle om hvordan jenta hadde kommet i ulykka: «Det fanns ju i byn ett historiskt exempel på att Burmans äldsta dotter hade haft könsligt umgänge (det var med Stefan) och råkat i olycka, ock att detta varit en ofattbar hemsökelse just eftersom hon varit frälst!» (Enquist 2013:110). Skjebnet blir et eksempel til skrekk og advarsel mot kjærlighetens fristelser. Og på et vis fungerer propagandavirksomheten, for når E som femtenåring har sin aller første seksuelle erfaring, infiltreres ryktene inn i tankene hans. Det er den lille religiøse bygdas perspektiv på seksualitet som jager han: «Det ringde ju häftiga varningsklockor överallt, synd!» (Enquist 2013:119). Det er slik den eldre hovedpersonen erindrer den seksuelle erfaringen, med en sterk bevissthet om handlingens syndighet.

I en annen lignelse i *Liknelseboken* blir to ytterpunkter illustrert: lysten og monstrene. Om man klarer å få monstrene til å forsvinne, har et bibelsk mirakel oppstått. Det er to motstridende poler, hvor den ene fantasien følger den andre. Akkurat slik som skammen følger seksualiteten, følger monstrene lysten i hovedpersonens tanker. Likevel skildrer *Liknelseboken* en befriende lykkelig erfaring i møte med sex: «Det här var *det omtalade livet*, just det här» (Enquist 2013:118). Den seksuelle opplevelsen symboliseres med et bilde av å bli frelst i kristen forstand. Den frelsen som hovedpersonen tidligere ikke kunne forstå, oppleves nå gjennom seksualiteten; endelig har han kommet igjennom: «Det var detta som i själva verket var livets mening. Han hade kommit igenom. Det var det här som var livet» (Enquist 2013:121). Han erfarer samleiet som å bli sluppet «*in till det innersta rummet*» (Enquist 2013:124). Her blir den innerste døren til et annet mennesket åpnet opp, og man trer sammen inn i hverandre.

Slik fortelleren fremstiller det i *Liknelseboken* blir samleie med den eldre kvinnen, kun en positiv erfaring for hovedpersonen. Men det utenforstående blikket fra den lille religiøse bygda, gjør minnet mer komplisert, sex utenfor ekteskap ble tross alt ansett som synd på den tiden situasjonen utspilles. Samtidig er aldersforskjellen mellom de to elskende kontroversiell, noe som skaper problematikk: «Han hade medgett att han var femton, och hon hade då tystnat ett ögonblick och sagt att hon själv var femtiätt» (Enquist 2013:103). Hendelsen blir kompleks, samtidig som fortelleren insisterer på begivenhetens idyll. I samtale om forfatter Bernhard Nordh møtes de som to likestilte, akkurat som to partnere i et frivillig samleie. At sex kan være en maktoverskridelse, blir uforståelig for hovedpersonen i *Liknelseboken*: «Ibland kallades detta för maktutövning. Han förstod det aldrig. Man utövade väl inte makt genom att gemensamt uppsöka det innersta rummet» (Enquist 2013:124). Hvordan kan noe så fint bli ansett som en overskridelse? Forståelsen bygger opp om fortellerens vinkling av saken: her har begge deltatt på frivillig basis; aldersforskjellen utgjorde ingen makt. Men hvis det var så enkelt, hvorfor sitter det så langt inne for den eldre hovedkarakteren å fortelle om hendelsen?

4.1.2 Kvinnens skam

Grenser som omhandler seksualiteten har vært opp gjennom tidene godt vaktet. Sølubatet eller jomfruelighet har tradisjonelt vært høyt verdsatt, hvor koblingen mellom seksualitet, synd og urenheter er sterk (Hovland 2013:53). Slike forestillinger er ikke særegent for kristendommen, men holdes levende i en del kristne sammenhenger: en konsekvens er skam. I *Liknelseboken* illustreres en streng seksualmoral særlig i fortellingene om kvinnene. Skammen som videre blir henvist til må kategoriseres som en klassisk tradisjonell skam. Den utløses på bakgrunn av andres blikk, der seksualitet blir et skambelagt tabu likt det Engelstad (2005) tolker i Skrams kvinnelige skikkelser. Sigmund Freud skriver i *Totem og tabu* at ordet tabu betyr hellig, men også farlig, forbudt og uren. Det handler om en hellig frykt (Freud 1913:38). Tabuforbudene mangler begrunnelse, og der de for noen kan være uforståelige, virker de selvfølgelig for dem de behersker. Den som overtrer tabuet, blir selv tabu, og derfor må man unngå dette mennesket (Freud 1913:56). Dette samstemmer med hva Hovland problematiserer, nemlig en kristen tradisjon, hvor isolasjon har vært en metode for straff og disiplinering.

I *Liknelseboken* blir tremenningen til hovedkarakteren, Malin Nordmark, presentert for leseren. Hun er datter av den dypt troende Tyra Nordmark. I posten mottar hovedpersonen et detaljrikt brev fra tremenningen. Brevet inneholder seksuelle skildringer og usanne rykter om tremenningens mor. Malin er bitter, og med god grunn. Som ung jente forelsker hun seg og blir

forlovet. Men moren Tyra har sine mistanker, og mener forloveden er for vag i sin tro. Etter en tur i parken med sin forlovede hadde Malin «sett aldeles som omtumlad ut, av lycka, och då kunde ju många räkna ut» (Enquist 2013:50). Parets trolige overskridelse og forlovedens religiøse frafall, blir begrunnelsen for hvorfor Tyra forhindrer all videre kontakt mellom de to elskende. Malin blir ensom og gal av kjærlighetssorg, og som konsekvens blir hun sperret inne på galehus i tolv år, der blir hun sinnssyk og rasende.

Samfunnet, representert av den strengt kristne og moralistiske moren, responderer ved å straffe Malin. Hun blir først fratatt den hun elsker, for så å bli utstøtt. Tyra presiserer situasjonen tydelig: «bättre vore en tokut dotter i himlen än en syndig dotter i helvetet» (Enquist 2013:52). Som syndig ville datteren ha vært skitten, men som gal sikrer hun seg en plass i himmelen. I tråd med Westons teori om en sort skam, som oppstår i kulturer der det eksisterer et felles ansvar for opprettholdelse av ære og soning av skam (Weston 2013:205), tolker jeg Tyra Nordmarks forsvar av familiens ære. Skammen kan fraskrives om det hele kan begrunnes med galskap. Som et forsøk på å gå ned i dybden av galskapens årsak, kan skam være en inngang. For det forekommer en skamløshet i brevet, hvor tremenningen går grundig til verks når morens seksuelle opphisselser skal skildres: «Han hade nästan ljudlöst gnytt som en hundvalp. Själv hade denna moder, enligt brevet, känt en nästan berusande makt, och gnytt också hon» (Enquist 2013:54). Skårderud hevder skamløshet kan være en forsvarshandling mot den tause skammen (2001:44). Om dette er tilfelle i *Liknelseboken*, blir det for Malin et forsvar mot samfunnets sanksjoner: hun blir utstøtt, men bruker skriftens kraft for å forsvare egen integritet. For hovedkarakteren blir likevel tremenningen et forbilde, hun blir et eksempel på å tørre å skrive om seksualiteten, slik han selv så sterkt ønsker å skrive en kjærlighetsroman.

Ellen, kvinnen på det kvistfrie furugulvet, blir beskrevet som frimodig og seksuell. Hun lengter etter nærhet, og har et sorgfullt og rådløst uttrykk i ansiktet. Hun er varsom og mild når hun forsiktig går frem i den seksuelle veiledningen: «Du har inga problem med förhuden?» (Enquist 2013:108). Der Hovland (2003) og Pattison (2000) skriver om en kroppslig forakt i tradisjonelle kristne miljøer, signaliserer Ellen det motsatte. Hun er en frisinnet sjel fra storbyen, og viser en seksuell trygghet: hun bærer både alder og nakenhet med stolthet. Teologier som forkynner forestillinger om kroppen som skitten og uren, hemmer ikke Ellen. I hvert fall ikke slik hovedkarakteren erindrer det. Men heller ikke Ellen er fullstendig fritatt samfunnets grenser: «När fyller du då sexton år? hade hon frågat» (Enquist 2013:104). Hun er tydelig opptatt av aldersforskjellen, og det er viktig for henne å hemmeligholde samleiet: «Men du måste lova

mig en sak, hade hon sagt. Det är att aldrig berätta för någon. Aldrig för någon, aldrig någonsin» (Enquist 2013:122). I motsetning til hovedpersonen, som ikke forstår problemet med situasjonen (de var jo begge med på det), er Ellen fullt klar over alvoret og overskridelsen i deres relasjon. Hun frykter andres blikk, for hvordan ser situasjonen ut fra et utenforstående perspektiv?

Når hovedpersonen mange år senere møter Ellen igjen, virker hun splittet: «Du var bara femton. Det var ju som helt förbjudet, och kanske var det därför det blev så starkt. Men fint. Det var det» (Enquist 2013:200). Hun erindrer det som fint, ingen maktoverskridelse i øyeblikket. Men fordi hun er redd det ser annerledes ut for dem som står utenfor, frykter hun avsløring. Hun nynner på Tova Jansons *Höstvisa*: «*Jag älskar kanske mindre än vad jag gjorde förr, men mer än du nånsin får veta*» (Enquist 2013:200). Det handler om å elske før det for sent. Samtidig illustrerer relasjonen dem imellom hvor vanskelig det kan være, når frykten for tap av verdighet i andre øyne er det som får kontrollere. Ellen velger å ta avstand, og jeg tolker en tradisjonell skam utløst av frykten for samfunnets blikk. Følgelig kan man sammenligne Ellens skam med Engelstads (2005) analyse av hovedpersonen i *Constance Ring*. Engelstad var i sin artikkel overrasket over den tradisjonelle skammens sammensatthet, hvor den både opptrådte med kraft av andres blikk, men også i påvirkning av menneskets selvbilde. Jeg leser Ellen som en stolt kvinne, hvor en alternativ tolkning kan være et ønske om å verne egen selvrespekt. Det vil i så tilfelle bli i balansen mot en mer moderne forståelse av skambegrepet.

4.2 Syndeangst for skrivekunsten

I *Liknelseboken* beskrives kunst som synd. Det er en allmenn forståelse i den lille pietistiske bygda hovedpersonen vokser opp i, at kunstneriske sysler er en overtredelse. For E blir søken etter aksept for de valgene man tok, et gjennomgående tema i livet. Løsrivelsen fra barndommens religion, skjer i en sammenheng med litteraturens voksende plass: hovedpersonen velge å satse på skrivekunsten. Likevel henger forestillinger fra oppveksten igjen, og E sliter med en «syndaangest inför det diktade» (Enquist 2013:19). Han kjenner på en angstlignende følelse, en fryktreaksjon for graden av syndfullhet. Om kunsten er en dødssynd, vil det ha store konsekvenser ved Jesus andre gjenkomst. Dikterkunsten blir et tabu, den er forbudt og den kan være smittsom. Freud (1913) skriver at tabuforbudene ofte mangler en rasjonell begrunnelse, men for den tabuet gjelder oppleves det som selvfølgelig. I *Liknelseboken* forklede tabuet seg i en religiøs og moralsk drakt, som et påbud fra Gud. For

hovedpersonen oppleves det åpenbart, han har overskredet forbudene: «Han visste sig sedan länge vara förtappad» (Enquist 2013:44). Fortapelsen er uunnværlig om syndeangsten en reel, samtidig klarer ikke hovedpersonen å slutte å skrive; det er et paradoks.

I tidlig alder oppdager den unge hovedkarakteren leseysten og bøkens forestillingsverden. Her finnes velgjørere som kan hjelpe, og enda bedre: «Icke ett ord om Frälsaren i någon av dessa skrifter! Få unga fick uppleva en tryggare barndom» (Enquist 2013:38). Den eldre E erindrer det første møte med litteraturen, der de skjønnlitterære tekstene opplevdes mer trygt enn de bibelske historiene. Fra et teologisk perspektiv kritiserer Hovland statusen til enkelte bibelske tekster. Fortellingene er sprunget ut av en patriarkalsk kultur, og for noen mennesker kan slike tekster være destruktive. Fortellingene kan sette seg i «ryggmargen», og feste seg urokkelig i det kognitive minnet (Hovland 2003:55-56). I *Liknelseboken* blir Bibelens verden inn i hovedpersonens virkelighetsforståelse. Litteraturen blir et fristed for den lille gutten, som opplever bibelens beskrivelser som skummel. For hovedpersonen blir fantasien farget av barndommens bøker, både de bibelske og de skjønnlitterære tekstene.

Hjemme i huset leser guttungen bøker som støtter opp om «befrielsekampen och förbilderna» (Enquist 2013:35). I *Liknelseboken* blir det fortalt om forløsningsbøker, der i blant *Robinson Crusoe* (1719), men også Bibelen og det gamle testamentet «med dessa fruktansvärda slakter som upphetsade och exalterade honom så starkt att han egentligen aldrig nådde fram till Nya» (Enquist 2013:36). Det avgjørende verket blir likevel Kiplings *Kim* (1901), en bok om spionasje og orientalsk mystikk. Hvor moren har fått tak i boken, er et mysterium for den unge hovedpersonen. Den er alt annet enn hva han tidligere har lest, og best av alt: ikke en eneste side om Kristi budskap. Moren hadde til og med lest den: «Dock hade hon ej varnat sonen förrän hon, alltför sent, insåg att synden också där smittade, och inneslöt boken i skafferiet, längst upp» (Enquist 2013:36). Her illustrerer fortelleren hovedpersonens måte å resonere på, et tankemønster resultert av oppvekstens forestillinger om fortapelse og synd. Fordi det syndefulle kunne smitte, blir bøkene et forbudt tabu, og som låses vekk. Et klart signal om skrivingens syndfullhet, og en motsats til hovedpersonens voksne liv som forfatter.

I Bibelen kan man lese hva som skjer med de syndige, når Jesus kommer tilbake på dommedag:

Og slik som når ugresset blir sanket sammen og brent på ilden, slik skal det gå ved verdens ende: Menneskesønnen skal sende ut sine engler, og de skal sanke sammen og ta bort fra hans rike alt som fører til fall, og alle som gjør urett. Så skal de *kaste dem i*

ildovnen, der de gråter og skjærer tenner. (Matt,13:40-42)

Synd og syndere må utslettes, og den syndige litteraturen er ikke et unntak. Slik tenker hovedpersonen i *Liknelseboken*. Det var det som skjedde med notatboka etter farens død, moren hadde kastet kjærlighetsdiktene i flammene: «Når han dog hade hon bränt blocket. Det var klarlagt så» (Enquist,2013:17). Den granskende hovedpersonen betrakter bokbrenningen som en nødvendighet, han ser for seg morens trang til å kvitte seg med livets smuss. Litteraturens bekjennelser representerte ord fra andre enn skaperen, derfor som synderen selv bør bøker brennes: «Det var mycket med poesibränning i detta hans levnadslöpp, verkligen» (Enquist 2013:37). Men i resonnementet eksiterer det en sårhet, for bøkene skulle bli livet til den erindrende hovedpersonen. Var virkelig forfatteryrket syndefullt, og i hvilken grad?

Som et motsvar forteller også *Liknelseboken* om farfaren PWs reise til Stockholm, hvor farfaren deltok på en reveutstilling og vant: «Alla i byn såg händelsen med den segrande korsräven som ett underverk, alltså ett konstverk, och blev omskakade» (Enquist 2013:126). Hovedpersonen anser hendelsen som et bevis, et symbol på den forbudte kunsten som skulle gå i arv:

N 'Elof dödde pladask och var icke längre den utkorade poeten och förkunnaren. Nu var det n'Perolas tur. Han var den utkorade. Lite som Jesus, egentligen. Och det var stort. Och så vart n'Perola fördömd. (Enquist, 2013:129-130)

Der fortelleren tidligere skildrer kunsten som en smittfull sykdom, blir kunsten i dette motivet beskrevet som en gave: et kall fra høyere makter. Samtidig som utkåringen oppleves betydningsfull for hovedpersonen, forandrer det likevel ikke kunstens syndighet.

Som synden smitter også galskapen «Som brännjärn i ett djur» (Enquist 2013:43). Dyret som blir brent er et bilde som har festet seg i den unge guttens sinn. En fortelling om onkelens galskap, som muligens ble brent inn i fosteret, da moren gikk gravid med hovedpersonen. Den erindrende vurderer episoden, kunne dette være årsaken på hvorfor han ble forfatter? Men E var ikke den eneste: «Byn var ju full av författare. Det var som om en smittsam sjukdom hade dragit genom norra Västerbotten» (Enquist 2013:41). Byen hadde opp gjennom årene produsert flere vellykkede forfattere, noe som i andre omgivelser ville resultert i stolthet og ære. Men i *Liknelseboken* er det andre assosiasjoner som råder:

Detta att någon blev författare, eller tokut och intagen eller spritade, eller i evighet kokades i olja efter att ha förnekat Frälsaren, det kunde ju betraktas som det normala, ur biblisk synpunkt, om man såg det så, vilket många gjorde (Enquist 2013:48).

Forfatteryrket blir satt i konnotasjon med galskap, sykdom og helvete. Begrepene glir over i hverandre og speiler en kausalitet, hvor dikterkunsten blir årsaken til syndens destruktivitet.

På tross av syndeangsten blir E en suksessfull forfatter. I *Liknelseboken* blir leseren kjent med karrieren til hovedpersonen, og det fortelles om utgitte bøker og oppsetninger av teaterstykker i Stockholm. Samtidig tolkes et anstrengt forhold til yrket: «Han hade arbetat (sic! hans egen beteckning! hyckleri!)» (Enquist 2013:13). Sitatet fanger en selvkritisk spydighet, som om det å skrive kan betegnes som arbeid. I *Men Healing Shame* skriver Gershen Kaufman: «Because of the overvaluation of work for men as the principal route to self-esteem, any impediment to our achieving what we are all "supposed" to achieve produces shame» (1995:33). *Liknelseboken* griper tak i en problematikk omkring et maskulint ideal, hvor hovedpersonen som barn blir beskrevet som «mager och snarast rank» (Enquist 2013:7). I en tradisjonell sammenheng var mannsdominerte yrker basert på muskelkraftens arbeidsevne, og hovedkarakteren selv? Han velger et yrke der skriving blir forsørgelsen.

4.2.1 Ydmykhet og stolthet

I *Liknelseboken* oppstår det spenning mellom et fromt ideal om ydmykhet, og hovedkarakterens kunstneriske behov for selvutfoldelse. Wyller skriver at skammens klassiske periode «dreier seg om samfunnets og kulturens ganske tydelige grenser og om enkeltpersoners innsikt i kodene og i betydningen av å både kunne og burde skamme seg dersom grensene passeres» (Wyller 2001:10). En slik grense kan være i hvilke grad man som menneske tar plass, eller hvorvidt man selvrealiserer seg for mye i livet. Wyller påpeker at en form for moderne skam er følelsen av å ikke være autonom nok, at man realiserer seg for lite. Dette blir en motsetning til den klassiske skammen, hvor kulturens normer kan bidra til å produsere en forestilling om at man er for mye, eller at man gjør for mye ut av seg selv (Wyller 2001:11). Wyllers poeng kan følgelig bli problematisk for en person som velger en kreativ yrkesretning, hvor ens produksjon er avhengig av en form for selvutfoldelse eller autonom selvtillit. Er man i tvil om hvorvidt man er for mye av seg selv, kan den kreative utfoldelsen stagnere eller muligens resultere i ulike nyanser av skam. Som en motsetning kan ydmykhet som ord være passende, det å kjenne sin plass, og å vike unna fra hovmod og stolthet.

Fra et teologisk perspektiv drøfter Pattison (2000) kristendommens syn på ydmykhet og stolthet. Han skriver at stolthet kan assosieres med arroganse, og har innenfor den kristne tradisjonen blitt sett på som ulydighet mot Gud. I Bibelen står det: «Kommer overmot, kommer skam, men de ydmyke følger visdom» (Salomos ordspråk, 11:2). Altså skal man strebe etter ydmykhet, derimot burde selvhevdelse eller hovmod være kilder til skam. Pattison poengterer stolthetens negative posisjon i noen tradisjonelle teologier: «Pride is the first and most deadly of human sins» (Pattison 2000:248). Det er den ydmyke, ikke den rike og mektige, som er mest betydningsfull for Gud. Det hindrer individuell positiv stolthet, som innenfor psykologien blir definert som nødvendig, og ligger i tett forbindelse med glede (Pattison 2000:251). Frykt for stolthet kan resultere i unnvikelse fra selvhevdelse. Samtidig kan barnets forsøk på å følge sine drømmer, bli fremstilt som en farlig synd. En konsekvens av slike teologier, kan være produksjoner av affekter som står i relasjon til skam.

For den selvgranskende eldre hovedkarakteren skaper den positive stoltheten splittelse, og en gjennomgående problematikk i *Liknelseboken* blir en ubalanse mellom stolthet og ydmykhet. E erindrer barndommens situasjoner og forestillinger, hvor vekselvis følelsene går fra en kry stolthet til en påminnelse om kunsten og selvhevdelsens syndighet. Den brente notatboka som blir gjenfunnet illustrerer den ubalanserte tosidigheten:

Att hänslika sig till notesblockets värld, som vore det en syndatidning likt det exemplar av Levande Livet han en gång å Renströms skithus hade uppsparat i elvaårsåldern; det innehöll en följetong om kärlek, det var tilldiktat nytt varje vecka, hade han erfarit. (Enquist 2013:19)

Notatboka til faren blir sammenlignet med ukebladet «Levande Livet». Et spenningsukeblad på naboens utedo, med en føljetong om kjærligheten (altså livets smuss). Selv om hovedpersonen er voksen når han mottar den likevel ikke brente notatboka etter faren, oppfattes boka fra barndommens perspektiv: som en syndeavis. Forestillingen om den syndefulle kunsten er fortsatt intakt, og derfor iverksetter den eldre E et prosjekt for å motbevise dette. Hovedpersonen leser bokas gjenoppdagelse som et symbol fra den andre siden, en beskjed fra den avdøde faren om at diktning ikke var synd. Det blir et iherdig forsøk på å overbevise seg selv. Kanskje diktningen ikke var så ille likevel: hva om man kunne være stolt av eget yrke, og vise tilbake til en tradisjon i ens egen familie? Hva om faren også skrev dikt?

Om man setter Pattison (2000) og Hovlands (2003) betraktninger på liturgier som fremhever et negativt menneskesyn, der Gud er den overmektige og mennesket svakt og lite, opp mot det bibelske universet som eksisterer i *Liknelseboken*, kan man finne likheter. Mennesket som skal vise ydmykhet kan tolkes gjennom den lille korsreven farfaren PW reiser til Stockholm og utstiller. Hovedpersonen ser hendelsen som en bekreftelse, en særegen arv. Kanskje farfaren var en av flere, og han selv bare et ledd senere i rekken? Kunsten til farfaren, altså den utstilte reven, hadde med bildet kommet på trykk i landets største avis:

Artikeln, med fotot av PW och den vilt stirrande korsräven i hans famn, var upptryckt i Stockholms-Tidningen, sidan 12, urklipptes sedan med fårsaxen och blev upphängd bakom glas uppå köksväggen, där alla sågo den. (Enquist 2013:127)

Bildet fra avisen hadde blitt klippet ut og rammet inn. Kunsten kunne derfor umulig være en dødssynd, resonerer hovedpersonen i *Liknelseboken*. Men man skal passe seg for stoltheten, og aldri skryte av egne bragder: «Sedan hade det börjat pratas i byn om att PW Enkvist hade blivit stor på sig, och då hade farmor Lova bytt tillbaka» (Enquist 2013:127-128). Stolthet blir ikke belønnet, og det er den ydmyke som i Guds øyne blir foretrukket (Pattison 2000:248). Dette er lærdom den yngre E har tatt til betraktning: «Barnbarnet fäste sig särskilt vid *korsrävens hemkomst*. Den framgångsrike var ödmjuk och återvände till byn!» (Enquist 2013:129). Hovedkarakteren erindrer farfarens ydmyke hjemkomst, en hjemkomst verdt å leve etter. For den heder og ære E høster i storbyen, spiller ingen rolle på bygda. Hovedpersonen erindrer fotografiet av farfaren og korsreven, som ble tatt ned igjen fra veggen på bakgrunn av frykten for hovmod. Det hadde begynt å bli prat i bygda, ettersom stolthet ikke bør utstilles. Historien er et eksempel på hvordan samfunnet, den moralske og religiøse bygda, setter grenser. At E muligens er stolt over sine bragder i sin litterære karriere, kan være sårt nettopp på grunn av oppveksten, følgelig kan stoltheten oppleves skammelig.

4.2.2 Skyld og skam

Hvilket ansvar en forfatter har i utgivelsesprosessen har vært et hett tema i norsk litteraturdebatt de siste årene. Man har diskutert hvorvidt forfatteren skal skjerme menneskene rundt seg, eller om kunsten må kunne gå utenom etablerte etiske rammer for å kunne bestå. Med forfattere som Knausgaard, Hjorth og Gulliksen har virkelighetslitteraturen kommet for å bli. I *Aftenposten* kunne man høsten 2016 lese Paul Leer-Salvesen, forfatter og professor i etikk, skrive om forfatterens moralske ansvar. Han mener at litteratur og kunst må kunne håndtere en etisk diskurs, og argumenterer for anstendige forfattere som sammen med forlag, arbeider med

forfatterens yrkesetikk. Leer-Salvesen mener forfatteren har et moralsk ansvar for egne ytringer, spesielt når figurene er gjenkjennelig i bøker med høy litterær kvalitet.

I *Liknelseboken* får leseren innsikt i en forfatters tanker omkring det å skrive om andre menneskers liv. Over mange tiår har hovedkarakteren skrevet både romaner og teaterstykker som har tatt utgangspunkt og inspirasjon fra det virkelige liv. Romanen tematiserer også kunstens mulighet til å påvirke mottakeren av litteraturen, og derfor innehar forfatteren en form for makt: «Först hade han varit rädd för ansvaret att anvisa, likt en förebedjare, och ren andligt blivit skakuhänt, sedan hade han bemannat sig» (Enquist 2013:132). Det vil være aktuelt å undersøke konsekvensene av å bære et slikt ansvar.

I skamteorien er det bred enighet om at skam gjerne skjer i forbindelse med skyld, men det legges vekt på at fenomenene også kan opptre helt uavhengig av hverandre. Hovland poengterer at skyld har fått en stor plass i kristen teologi, men for å være skyldig må det finnes et ansvarsområdet, ellers blir skyld et for abstrakt fenomen. Hovland poengterer: «Det er derfor avgjørende å fastholde sammenhengen mellom skyld og det å skade, mellom makt og ansvar» (Hovland 2003:48). Pattison påpeker at der skammen skjuler seg og er vanskeligere å adressere, blir skyld en moraliserende motsats. Der den skyldige søker tilgivelse, vil den skamfulle trenge en følelse av verdsettelse. Bekjennelse, anger og tilgivelse kan virke befriende for den skamfulle, men i lengden vil ikke dette være en effektiv behandling mot skam (Pattison 2000:245). Så der skyld tidligere har fått en sentral rolle i kristen teologi, har skammen blitt ignorert. Sørensen påpeker hvordan skylden er enklere å få øye på, enn den mer undergravde skammen (Sørensen 2013:69).

Der Hovland mener skylden bør være i konkret kontakt med noe skyldig den skyldfulle har ansvar over, opplever hovedpersonen i *Liknelseboken* en skyldfølelse som bare er tilstede: «Man kunde ofta känna skuld bara för en massa självklarheter, alltså närmast biblisk skuld» (Enquist 2013:96). Jeg tolker dette som en bibelsk skyld. Den er latent, og er en konsekvens av oppvekstens religion: «Varför kände han ännu en gång skuld, eller snarare oro, nu när denna andra familj på Larssongården var borta, och hans egen *övertagit*. Absolut inget konstigt i detta, verkligen! men alla minnen!!!» (Enquist 2013:97). Hovedpersonen er tilbake på gården han som femtenåringen møtte kvinnen på det kvistfrie furugulvet, og minnene vekker en skyldfølelse. Muligens erindrer E oppvekstens følelse av skyld i forbindelse med den syndefulle lysten. En hemmelighet han lovet å hemmeligholde, som har forblitt i taushet. Nå kjenner han

på en uro i kroppen. Denne uroen mener jeg kan være et uttrykk for skam, selv om den ikke blir språkliggjort på lik linje som skylden. I samhold med Pattison er skammen vanskeligere å adressere, og det kan tenkes at sammen med skyldfølelsen for det syndige han gjorde den gangen, har det også oppstått en skam. Hvis E på bakgrunn av den religiøse oppveksten er mer fortrolig med fenomenet skyld, kan det blir nærliggende å tolke en mulig skam mer bakenforliggende og i så tilfelle skjult.

Det er spesielt to motiver som illustrerer skyldfølelsen hovedpersonen bærer på i sammenheng med forfatteryrket. *Liknelseboken* forteller historien om gutten Siklund: «Pojken var ju ett särskilt kapitel. Han hade blivit tokut, på något set, och själv hade han ägnat honom många besök under Uppsalatiden» (Enquist 2013:21). Gutten er en psykisk syk slektning av E, som tar sitt eget liv. Da gutten levde fungerte E som en form for besøksvenn på institusjonen, der delte de to slektningene samtaler om livet. Men forholdet er i ubalanse, og guttens liv blir en inspirasjonskilde for forfatteren:

Gud sig förbarme, hade han ej i en bok också lånat pojckstackarns förnamn! Nicanor! Vad hade han inte lånat! och aldrig skulle han glömma att Pojken hade sagt att *jag har krupit in i dig och böckerna!* (Enquist 2013:21)

Det er bygdas stemmer som forbarmer seg: tenk å låne guttens navn inn i bøkene; tenkt å utnytte livet til en trist skjebne, for så å tjene på det selv. Men det er guttens anklage som gjør sterkest inntrykk på E. Gutten hadde følt at hans person hadde krøpet inn i litteraturen til hovedpersonen. Motivet illustrerer hvordan virkelighetsbasert materiale kan berøre et menneskes liv. I hvilke grad denne situasjonen påvirket guttens valg om å ta selvmord er vanskelig å definere, men skylden hovedpersonen strever med kommer tydelig til uttrykk i *Liknelseboken*. For ordbruket «krupit in» skaper negative konnotasjoner til innsekter eller skadedyr; de kryper uvedkomment inn, et bilde hovedpersonen aldri kan glemme.

I *De sorte huller. Om tilblivelsen af et sprog P.O. Enquists forfatterskab* (1991) av Bredsdorff kommenteres et av Enquists gjennomgående motiv :

Gennem hele forfatterskabet, i bog efter bog, støder man på nye varianter af den dårlige samvittighed, skyldfølelsen ved at skrive i stedet for at handle, skyldfølelsen over ikke at have rakt hånden langt nok frem, drømmen om både at forstå og dog kunne være del af et handlende fællesskab. (Bredsdorff 1991:196)

Bredsdorff belyser her forfatterens observerende rolle, som er passiv, i stedet for handlende og aktiv. Den samme problematikken kan tolkes i *Liknelseboken*, der hovedpersonen opptrer som forfatter og belåner av virkelighetens materiale. E blir en observatør overfor guttens tragiske skjebne, og spiller en passiv rolle som skaper dårlig samvittighet.

Da gutten var innlagt på institusjonen, forgikk det et prøveprosjekt fra en forskningsgruppe. En halv gruppe fikk tildelt en katt, den andre gruppen fikk tildelt ingenting. Det oppstår et nært bånd mellom Siklund og dyret: «Han förstod inte då, men senare, vad Pojken hade känt. Det unika med katten var ju att han inte *klandrade*. Det fanns ingenting av förebråelse hos honom, inga frågor, inget avståndstagande» (Enquist 2013:171). Fortelleren fletter fortellingen om gutten inn i fortellingen om hovedpersonen. Katta illustrerer for begge karakterene en trygghet: «katten som hette August och också var gigantisk, som ett lodjur, och som betraktat honom med lugna kloka ögon som bare sa *jag klandrar dig icke! du duger! du har ingen skuld! jag har inga frågor*» (Enquist 2013:172). Dyret krever ingen svar, og den stiller ingen spørsmål. Hovedpersonen opplever det som en ubetinget kjærlighet, lik den kjærligheten han i barndommen ble forkynt: «Att inte behöva göra sig förtjänt av nåden» (Enquist 2013:171). I jakten på en forsoning, fantaseres det frem et forsonende budskap fra katta under skrivepulten til den skrivende forfatteren: ingen klandrer deg. Der det tidligere ble fremlagt en ironiserende tone overfor bygdas dømmende blick på virkelighetsbasert litteratur, er det nå ingen tegn til humor. Kun en alvorlig stemme til seg selv om å få slippe å føle skyld.

Et annet eksempel på forfatteryrkets påvirkningskraft, er historien om mannen som forlot troen og familien. Det er satt opp et teaterstykke skrevet av hovedpersonen, og i den sammenheng får E en telefonsamtale fra en fremmed mann: «Som berättade hur mycket den betytt för honom, och hur den förändrat hans liv. Det hade varit som kyrkstöten. Han hade *andligt överlåtit sig åt denne Enquist*. Det var en smäll. För denne Enquist!» (Enquist 2013:132). Mannen var tidligere et medlem av Jehovas Vitner, men teaterstykket skrevet av hovedpersonen hadde endret alt: «Förnuftet hade tillsagt honom att han hittills levt i en sekt, men nu ville säga nej. Och så hade han stötts ut, inte bara från församlingen, utan också från familjen» (Enquist 2013:133). Mannen hadde forlatt familien, og i tro til egen samvittighet bosatt seg alene i Stockholm. Telefonsamtalen med mannen vekker et ubehag og en uro i hovedpersonens sinn:

Det hade varit svårt för denne allmänt respekterade författare att sova den följande natten. Man har ett ansvar för det man skriver, det är ju den allmänt omfattade teorin.

Men han hade nu alltså också ett ansvar för *en annans liv*, som nu levdes – i renhet!
(Enquist 2013:134)

Ubehaget tolkes som en ansvarsfølelse forfatteren i boka værer. Han er plutselig i direkte kontakt med sitt publikum, som på bakgrunn av sitt erfaringsgrunnlag har gjort et valg basert på hovedpersonens kunst. I tråd med Gadamer (2001) og hans filosofiske hermeneutikk har leseren en arv og en bakgrunn som legges til grunn i møte med en tekst, eller her i dette motivet et teaterstykke. I *Liknelseboken* skaper erkjennelsen om litteraturens påvirkning uro og ubehag for hovedpersonen. Det å lede veien for store avgjørelser oppleves som grenseoverskridende, og i tråd med en tradisjonell skam, gir det en følelse av å «ta for mye plass». Dette i sammenheng med å spille en for sentral rolle i noen andres liv. For hvem er E til å lede veien?

Det er den forbilledlige rollen som blir problematisk for hovedkarakteren i *Liknelseboken*. Spørsmål omkring hvorvidt hovedpersonen er egnet til denne rollen, står oppe til diskusjon når den eldre E erindrer situasjonen. Mannen hadde forlatt troen for å leve i sannhet, og dette som en etterfølgelse av forfatterens gode eksempel:

Och mannen från Jehovas Vittnen hade hängt sig åt förnuftet på denne Enquists begäran, men själv låg E där i ambulansen och flåsade som en gammhund och försökte övertala Frälsaren att *taga honom tillbaka!* Man baxnar! (Enquist 2013:134-135)

Mannen blir fremstilt som den fornuftige og handlende, mens hovedpersonen står mer i ubalanse. Det fantes nemlig hendelser der E lot tvilen overstyre, og situasjoner som kan understøtte en følelse av hykleri. For i en berusende alkoholisert tvil står E å vakler, våger han selv å forlate troen fullstendig og leve etter sin egen samvittighet? Uroen hovedpersonen erfarer tolkes for det første som en bismak av dobbeltmoral, og for det andre som en skyldfølelse. Den fremmede mannen levde nå i ensomhet som et resultat av forfatterens forkynnelse. E føler et ansvar overfor en makt utført gjennom skrivingen, men videre er det opp til en kritisk litteraturvitenskapelig debatt å avgjøre hvorvidt denne ansvarsfølelsen er berettiget.

I avsnittene ovenfor ble ulike skyldmotiver i *Liknelseboken* tolket. Som tidligere poengtert har skam en tendens til å bli sammenlignet med, men også gjemt bak, konseptet skyld. Pattison påpeker at i den vestlig kristne tradisjonen har følelsene skyld og synd blitt vektlagt, og at nesten alle selvbevisste affekter sannsynligvis, om ikke fullstendig, blir transformert og oppfattet som følelsen av skyld (Pattison 2000:44-45). Der hovedkarakteren i *Liknelseboken* ofte omtaler en

opplevelse av skyld, er det i andre sammenhenger vanskelig å godta følelsen skam. I tråd med Pattison, blir ofte de selvbevisste tankene satt i sammenheng med skyld, og som en motsats gjør E et poeng ut av at han i mange situasjoner ikke føler på skam. Skylden blir lettere håndgripelig, som et resultat av den kristne oppveksten, mens skammen blir noe E helst vil unnvike. I noen tilfeller ser det ut til at det finnes en skam over det å skamme seg, som om det å skamme seg er noe tabubelagt eller en form for mindreverdige følelse. Det vil nå legges frem noen eksempler.

I en sammenheng med skyldfølelsen omkring det nedskrevne, vil jeg hevde at hovedpersonen spiller hånlige for å unngå å kjenne på et bredere spekter av affeksjoner:

Att han skrev, eller *förkunnade* som korsräven uttryckt det, alltså först många år helt världsligt, men sedan förstucktet med rikningen mot det andliga, även om han låtsades hånfull för att slippa skämmas; att han nedskrev innebar inte bara att förmedla budskap, som vore han en utkorad korsräv som oförskyllt drabbats av Jesu kallelse att sprida konstverk till hedningarna. (Enquist 2013:131)

I utraget hentet fra *Liknelseboken* blir det å «slippa skämmas» poengtert, og i den norske utgaven har dette blitt oversatt til «å slippe å skamme seg» (Enquist 2014:118). Påpekingen av å slippe å skamme seg skjer gjentatte ganger i romanen. I samhold med skamteorien Wurmser (1981) legger frem, kan «skämmas» være en mindre brikke av det fragmenterte begrepet skam. Opplevelser som flauhet og pinlighet blir i denne forståelsen segmenter av et videre skambegrep. Om det i dette tilfelle er en forbigående og lettere skam E forsøker å unngå, lik den røde skammen Weston (2008) beskriver i *Från skam till självrespekt*, eller en mer hvit og kronisk skam, er vanskelig å avgjøre. Det er muligens summen av slike situasjoner som kan avgjøre en mer fastlagt tolkning.

I en anmeldelse av *Liknelseboken* skrev Rabe (2013) om Enquists oppgjør med den guden han aldri helt kunne tro på. Men skammen finnes fortsatt, sammen med skylden. Rabe poengterer her en problematikk omkring dikteren som forkynner. Selv om anmelderens betraktninger kommenterte den eksplisitte forfatteren Per Olov Enquist, gjelder de like gjerne hovedkarakteren i *Liknelseboken*. Det vil være nærliggende å tolke en sammenheng mellom hovedkarakterens yrkesvalg og hovedkarakterens skamfølelse. For å støtte opp om en slik lesning, kan fornektelsen av skam implisitt bekrefte et problematisk forhold til forfatteryrket: «Och det fanns ingen anledning att skämmas för att han blivit en poetnatur, och det hade ju räddat honom en gång, på Island, nog nu om detta. Nog!» (Enquist 2013:181). Det er ikke rom for å skamme seg, derfor bak hånlige ironi eller distraksjoner skjules det skammelige. Det er

alltid et «Nog!» som illustrerer en motvilje til å fortelle. Livet som anerkjent forfatter i et moderne Stockholm, har ikke rom for en skamfølelse knyttet til det kreative, det hører bygda til. Man burde heller være stolt! Som tidligere benevnt er stolthet ifølge Pattison (2000) i noen kristne tradisjoner sett på som arroganse, og det er streben etter ydmykhet man bør trakte etter i henhold til Bibelen. For hovedkarakteren blir det en splittende dobbeltholdning som skaper et problematisk forhold til forfatteryrket. Han burde slippe å skjemmes, men en stor del av han er fortsatt intakt med fortidens verdier; der råder en annen tro og tid.

4.2.3 Forkynnelsen om kjærligheten

Skriveprosjektet hovedkarakteren i *Liknelseboken* arbeider med omfatter en innsikt omkring kjærligheten. Vennene mener han må sammenfatte en sannhet: «*Hur hänger det ihop?*» (Enquist 2013:39). Samtidig hevder E selv at han sitter på et budskap: «*Var hade han fått det ifrån? Att det var han som var korsräven! Och skulle utbära budskapet!*» (Enquist 2013:130). Ullström skriver i sin artikkelen at den fysiske kjærligheten blir romanens store forkynnelse. Innsikten blir for hovedkarakteren livets essens, en omvendelse (Ullström 2014:273). I tråd med dette, tolker jeg opplevelsen med kvinnen på det kvistfrie furugulvet som en oppvåkning: «*Och han fattade nu, för förste gången, det han anat förut: det var detta som i själva verket var livets mening. Han hade kommit igenom. Det var det här som var livet*» (Enquist 2013:121). For E blir forkynnelsen om kjærligheten helt avgjørende i sitt skriveprosjekt.

Men omvendelsen E opplever som ung tenåringsgutt står i stor kontrast til den omvendelsen barndommens religion forkynner. Der det i kristendommen er Jesus som forkynner, er det i *Liknelseboken* en helt annen forkynner lignelsene handler om. Det er E selv som er utkåret: «*Han var den utkorade. Lite som Jesus, egentligen. Och det var stort*» (Enquist 2013:130). Hovedpersonen forestiller seg at han er den utkårede til å forkynne om den fysiske kjærligheten. Ullström argumenterer for hvordan befrielsen blir en konsekvens av fornektelsens av Gud. En opplevelse av mangel på Guds kjærlighet, en omsorg som uteble når behovet var sterkt. Avvisningen av gudstroen blir inngangen for den jordiske kjærligheten:

Tack vare den insikten kan han till sist hälsa Eros som befriaren och i den himmelske frälsarens ställe bejaka den jordiska kärleksföreningen som själva omvändelsen, den frälsningsakt under vilken «man kom igenom» och som därför befriar de älskande, även om den sker bara en gång, under en kort stund. (Ullström 2014:275-276)

Selv om det kun er for en kort stund, kommer de elskede igjennom og opplever en fysisk frelse. Dette er en innsikt og et buskap som står sterkt for hovedkarakteren i *Liknelseboken*, derfor må det må deles: kjærligheten finnes, bare i en annen drakt enn tidligere antatt.

Ullström referer til den svenske teologen Anders Nygren (1956), og skriver:

Den grekisk antika kärleken, som Nygren benämner *eros*, är egoistisk och begärande och betecknar en strävan hos människan att fullända sig och tillfredsställa sina egna önskningar. Bibelns *agape* representerar en motsatt, nedåtriktad rörelse från subjektet Gud till objektet människan som i grunden är fullständigt beroende av Gud. Människan blir väldigt liten. (Ullström 2014:276)

Mennesket som passivt og lite, sammenlignet med den store Gud som gir kjærlighet, sammenfaller med det Hovland påpeker som et negativt menneskesyn som kan produsere skam (Hovland 2003:52). Menneske blir noe underlegent og annerledes enn den perfekte Gud, og det er fra Gud den rene kjærligheten blir gitt. Ikke fra et annet menneske i kroppslig forstand. Den fysiske kjærligheten blir et ikke-tema, altså noe man ikke snakker om. Pattison påpeker hvordan bildet av Gud uten kropp er med på å skape skam. Gud er uten kropp, og derfor annerledes og fjern fra det kroppslige mennesket av kjøtt og blod (Pattison 2000:237). Følgelig er det derfor banebrytende for hovedpersonen å forkynne om den fysiske kjærligheten, og at det er nettopp denne kjærligheten som kan gi frelse og befrielse: «Han öppnade, hon öppnade, så steg de in i varandra i ett kanske kort möte, det kunde vara fint eller fel, men det var *in till det innersta rumme*» (Enquist 2013:123-1234). Man kan tre inn i det innerste rommet og møte hverandre. Ullström skriver: «Kärlek handlar i romanen inte om antingen eros eller agape, utan om ett både och» (Ullström 2014:277). E vil skrive om kjærligheten, han vil våge.

Tidligere i avhandlingen har jeg problematisert en kristen fordømmelse av sex utenfor ekteskapet som synd. Det har blitt belyst at kjærligheten i *Liknelseboken* ofte fremtrer fysisk og forbudt. Samtidig ønsker hovedpersonen å løsrive seg fra oppvekstens forestillinger, en mulig metode er avvisning av skam. Lik dobbeltheten E opplever omkring forfatteryrket, med en ubalanse mellom stolthet og ydmykhet, er skammen overfor seksualiteten også noe E avviser. Erindringen om hendelsen med «kvinnen på det kvistfrie furugulvet» sitter sterkt i han som noe positivt, som en oppdagelse av livets mening. Dermed passer ikke skamfølelsen inn i fremstillingen, heller ikke når det gjelder helt intime spørsmål han må svare på:

Då hade hon, som om hon tagit sats efter en lång tvekan, och nu när detta med sockerdrickan varit avklarat, frågat honom om han någonsin varit tillsammans med en

kvinna, alltså att de legat lavé varandra och haft umgänge, och han hade då svarat nekande. Aldrig nånsin? Nä är du klok, hade sagt med ett litet leende, men inte känt sig en endaste pelagrut skamsen, för hon hade frågat så försiktigt. (Enquist 2013:107)

Kvinnen hadde altså spurt nølende, trolig fordi spørsmålet kunne oppleves for personlig. Spesielt for en femten år gammel gutt, oppvokst på bygda under svært religiøse forhold. Men fordi kvinnen hadde spurt så forsiktig, hadde gutten svart ærlig og villig. Men om fortelleren er pålitelig i erindringen er usikkert. Lothe (2008:46) skriver at et tegn på en upålitelig forteller kan være et sterkt personlig engasjement, som gjør framstillingen og vurderingen subjektiv. Kjennetegnet kobles gjerne opp mot en førstepersonsforteller, men kan også gjelde en tredjepersonsforteller. I *Liknelseboken* er fortelleren (som oftest) en personifisert tredjepersonsforteller, og det er gjennomgående den eldre mannens perspektiv og erindring som farger hendelsesforløpet. Derfor er ikke nødvendigvis gjengivelsen av guttens ukompliserte svar, uten noen tegn for skam, den eneste sannhet. Det blir opptil leseren å bedømme. Jeg tolker det som et fragment av skam, som blir avvist og fornektet. En følelse av at det ikke skal være nødvendig å skamme seg over egen lyst og seksualitet, men heller et ønske om å være stolt over det som for noen er livets essens. Det samme motivet går igjen i historien om Siklund, når han erfarer en seksuell frustrasjon: «Den ångest han känt i cellen var normal och ingenting att skämmas för. Att inte få knulla var vållande till denna ångest» (Enquist 2013:177). Her blir lystens naturlighet igjen poengtert, og illustrerer hovedpersonens poeng: lyst er lov.

4.3 Fra taushet til bekjennelse

I *Liknelseboken* vil hovedkarakteren fortelle om kjærligheten. Allerede på første side blir det avslørt at det som skal bli sagt, egentlig skulle forblitt fortiet: «Han hade uppenbarligen lovat att aldrig någonsin berättat, inte för någon» (Enquist 2013:5). Det blir en reise i erindringene, der den eldre E ser tilbake på hendelser og forbilder som inspirerte til å velge annerledes og bryte ut. For hvordan forklare hva som skjedde, når man er en eldre mann som ser tilbake på et avgjørende minne? Fortelleren i *Liknelseboken* fremstiller hovedpersonens retrospektive erindringer med en ironiserende lekenhet, likevel infiltreres fortellingen av hovedpersonens religiøse oppvekst. Det blir en reise som tar hovedpersonen fra taushet til bekjennelse, i hvert fall på et område: kjærligheten.

Skam er et fenomen som er skjult, og Pattison argumenterer for at ved skam mislykkes ofte ordene: «Indeed, the experience of shame often reduces the shamed person to speechlessness»

(Pattison 2000:41). Hvis man skammer seg over noe, vil man fjerne oppmerksomheten fra nettopp det man skammer seg over. Hvis man likevel ønsker å si noe om erfaringen, kan det være vanskelig fordi skammen ofte mangler språk. Sørensen skriver at det er en skjør balanse mellom bluferdighet og pinlighet: «Skam innebærer ofte en pludselig blottelse af noget så vigtigt, følsomt og sart, at det ofte føles som urørligt og unævneligt» (Sørensen 2013:28). Hovedpersonen i *Liknelseboken* vil gjerne utrykke seg, men fordi det som skal bli sagt er nært, kreves bluferdighet. Taushet kan bli et enklere alternativ; da unngår E å skamme seg.

Hovedpersonen vil gjerne fullføre et prosjekt, og for å skape klarhet deler jeg prosjektet inn i tre. 1. Han vil revidere talen han holdt i begravelsen til moren, 2. han vil gjenskape ni utrevne sider fra farens notatbok, og 3. han vil en gang for alle skrive en kjærlighetsroman. Alle tre punkter leser jeg som deler av et overordnet prosjekt: det å si noe viktig om kjærligheten. Men skriveprosessen viser seg vanskelig å fullføre, for mye av det som skal bli sagt er sårt og nært. E mener selv han tidligere har unnveket og fortiet viktige momenter, nå vil han rette det opp:

Långt senare ångrar han att han inte hållit ett bättre tal i Församlingsgården efter Moderns begravning 1992. Det skulle varit ett enklare tal, inte så humoristiskt. Han hade *undvikit*, han skulle ha talat mer direkt, inte *gått bredvid* när han skulle sammanfatta. Han hade sedan dess, redan efter några år, önskat skriva en reviderad utgåva av talet, kanske endast tryckt i tio rättade exemplar, för att delge barnbarnen, en text mycket lugn, utan biblisk frossa. (Enquist 2013:5-6)

E ønsker å sammenfatte en sannhet, og beroliger seg selv med at boka kun trenger å bli lest av den nærmeste familien. I tråd med Bredsdorff teori om tekstens sorte hull, erkjenner hovedpersonens tekstens nødvendighet: han må grave dypt i «det som låg i mellom det sagda, det fanns kanskje ännu tid. Tränga sig in i *historiens spricka*. Som om detta vore enklare! Det var ju det utelämnade som gjorde mest ont» (Enquist 2013:6). Det er i sprikene det usagte ligger, og det er nettopp her de tingene som gjør vondt skjuler seg.

Liknelseboken tematiseres en kultur preget av taushet, og i oppveksten og fortsatt som aldrende mann erfarer hovedkarakteren fortielsen frustrerende:

På sätt och vis känner han vrede. Denne tystnad, dess undvikande huvudskakningar, nej, ingen vet, ingen vill veta, nu till något helt annat, nej. Om du Fadern var så hemlighetsfull, särskilt om den fysiska kärleken, och av kronologiska och andliga skäl alls icke kunde betecknas som skyldig till Burmans äldsta dotters olycka (det var nog Stefan!) menar barnet nu tveklöst att i fortsättningen, om kraften bara fanns!; ägde han rätt att *rekonstruera de nio försvunna bladens innehåll*. (Enquist 2013:38)

Jeg leser den første setningen i sitatet ovenfor både som et stikk til oppvekstens bygd, men også som en kommentar fra hovedpersonen til seg selv. Igjen tolker jeg teksten fra et metaperspektiv. Hovedpersonen spør seg selv: når skal det bli slutt på å vike unna alt det som er vanskelig å snakke om? Samtidig forsøker E å rekonstruere den avdøde farens tanker om kjærligheten, men han trekker det likevel raskt tilbake: «Han besinnar sig, snart är han nära, han bör leta reda på de nio utrivna bladen och bränna dem, olästa, på samma sätt som kvinnan på det kvistfrie furugolvet måste förbli okänd» (Enquist 2013:63). Sørensen skriver:

Hvis skamfølelsen derimod får overtaget, vil skam avle mere skam, og det vigtige, man var undervejs med, bliver pludselig urørligt og unævneligt. Selvfølelsen kommer under angreb, og forkerthed og ensomhed lurer. Skam vedrører det, der dårligt kan siges, og skam på den, der mislykkes i sit forsøg på alligevel at udtrykke sig. (Sørensen 2013:29)

I tråd med Sørensen, er hovedpersonens prosjekt sårbart fordi det er personlig, og derfor blir fristelsen til å fortsette i stilhet, eller brenne det hele opp, stor. Samtidig innebærer drømmen om en kjærlighetsroman en blottleggelse av en historie han har lovet å holde hemmelig.

4.3.1 Forbildene

For hovedpersonen i *Liknelseboken* blir noen forbilder særlig viktig i hans utvikling som menneske, de gjør selvutfoldelse og et kunstnerisk yrke mulig. Pattison skriver at innenfor *shame-bound families* vil barn ofte mangle forbilder som kan lære bort selvrespekt og egne grenser (Pattison 2000:106). Likevel er det forbilledlige i sentrum i pietismen, der vektlegges det at de troende skal være forbilder for hverandre (Rasmussen og Thomassen 2002:296). For E blir forbildene som gir trygghet helt avgjørende. Som tidligere påpekt finnes et spenningsforhold mellom oppvekstens religiøse ideal om ydmykhet, og den individuelle positive stoltheten forfatteryrket krever. Tre forbilder blir derfor særlig viktig.

Et forbilde er en eldre kvinne, hun reiser seg opp etter en opplesning på et bibliotek, og forteller om den lysten hun hadde kjent da hun leste hovedkarakterens siste roman: «Och ville tacka! Kanske hade hon använt ordet *varme i skötet*» (Enquist 2013:12). Det som rører E, og som gjør henne til et forbilde, er kombinasjonen av alder og lyst:

Men hon hade vågat! – själv hade han plötsligt fått tårar i ögonen, bara för att hon var så oerhört gammal – hade vågat ställa sig upp inför alla och tala om lusten. Och på något sätt hade han känt igen henne, fastän ändå icke. (Enquist 2013:12)

På tross av kvinnens alder, våget hun å reise seg opp, og fortelle om den lysten hun hadde kjent. Bakken (2014) skriver om alderdomsforandringer, som igjen blir gjenstand for andres blikk:

Det trenger ikke i seg selv være grå hår eller poser under øynene vi frykter eller skammer oss over, men hva slike aldringstegn indikerer: en mulig tilbaketrekning eller ekskludering til et liv som en «fremmed art», gradvis mer ensidig avhengig av andre for å kunne leve litt videre. (Bakken 2014:465-475)

Bakken påpeker at de gamle blir *de andre*, og ved å være utenforstående sammenfaller visse fordommer og skaper aldersdiskriminering. I tråd med Bakken mener jeg seksualitet, i møte med alderdom, er et relevant motiv for fremmedgjøring av eldre. I *Liknelseboken* tør den eldre kvinnen å snakke om lysten, dette rører hovedkarakteren. Han vil selv tørre, selv om han er en godt voksen mann. Han vil ikke skamme seg over at han fortsatt kjenner lyst, har kjent på lyst og vil skrive om lyst. Samtidig peker anekdoten om den eldre damen fremover, og blir en prolepse på historien om kvinnen på det kvistfrie furugulvet: her våger E å fortelle om lysten han en gang kjente, og hva den fortsatt betyr for han så mange år senere.

I kapittelet «Fastern som voge» blir historien om tanta som våget å velge seg ut av troen, fortalt. Erindringen er et avgjørende øyeblikk for hovedpersonens religiøse utvikling: «Och mindes faster Valborg! Att hon voge! Detta mod» (Enquist 2013:72). Bak en dør står den unge hovedpersonen å overhører en samtale om Guds eksistens, det er den strengt religiøse onkel Birger som forsøker å betrygge den kreftsyke tante Valborg. Men tanta er fastbestemt:

Var någonstans hon än befann sig i sin ensamhet och förtvivlan – det enda hon kunde vara säker på var att Jesus höll truten; och vid dessa senare oövertänkta ord, alltså de om att *Jesus höll truten*, hade farbror Birger liksom hoppat till och öppnat munnen som till ett skri av ångest. (Enquist 2013:77)

Da ektemannen døde hadde tanta forsøkt å få kontakt med Jesus. Men når hun i all sin nød hadde vendt seg til frelseren, hadde hun oppdaget at han ikke var der. Hennes forståelse av døden blir en motsats til den virkeligheten E har blitt forkynt hele livet: «Tomt och vart. Man skulle inte förvänta sig något annat. Det var det hon hade viskat till farbror Birger» (Enquist 2013:81). I Bibelen kan man lese historien om Job i «Jobs Bok». Job er mannen som mister kone og barn, og derfor tviler på Gud og egen eksistens. Men der Job velger å fortsette å rope på Gud, bestemmer tante Valborg seg for å slutte å tro. Dette er et alternativ hovedpersonen til nå ikke viste tidligere at fantes.

Et annet viktig forbilde i *Liknelseboken* er den avdøde faren til hovedpersonen. Det er i han E søker bekreftelse og legitimering av både forfatteryrket og den religiøse frigjøringskampen:

Men de nio utrivna bladen i notesblocket! Tänk om där fanns något som liknade faster Valborgs svindlande mod tätt intill gränsen, *tänk om Fadern där nedskrivit och nedritat en förnekelse!* Hade också han varit förnekelsen nära? Insett att det efter floden var tomt, och nedritat detta? Som ett budskap? (Enquist 2013:83)

Den gamle kvinnen, tanta og faren blir en del av et støttenettverk hovedpersonen skaper for å finne trygghet. Der blir en alternativ virkelighetsforståelse mulig, som et motsvar til den religiøse bygda. For hva sto det egentlig i notatboka? At også faren tvilte på Gud og livet etter døden, og at han i frykt for den evig straff trakk det i siste liten tilbake? I støttenettverket skaper E en allianse der målet er å våge. Her er det er en enighet som underbygger ønske om å leve i frihet, både i religiøs forstand, men også i forståelsen av det E vil gripe fast: kjærligheten.

4.3.2 Taushet og bekjennelse

Det er flere mulige forklaringen på hvorfor E holder hendelsen med kvinnen skjult. Tausheten kan være begrunnet i at han fikk streng beskjed om å holde tett: «Men du måste lova mig en sak, hade hon sagt. Det är att aldrig berätta för någon, aldrig någonsin» (Enquist 2013:122). Han hadde lovet å ikke fortelle noe. Men nå, mange år etter, kunne det umulig være farlig. Det er slik fortelleren på diskursnivå legger situasjonen frem. Tidens tann har gjort hendelsen ufarlig, og nå vil E fortelle. Men hvorfor han holder tyst kan være mer komplisert enn som så. Hvorvidt fortelleren er pålitelig i fremstillingen blir igjen et interessant spørsmål, for finnes det elementer i hendelsesløpet som likevel ikke blir gjort kjent?

En mulig forklaring på tausheten er barndommens normative oppfattelse av det syndefulle og forbudte: «Det innersta rummet var syndarnas hemliga tillhåll, som ett skyttevärn i skogen, fast färgen var varmt röd» (Enquist 2013:87). Men der synden i tidligere generasjoner har vært forbundet med skam og skyld, blir det innerste rommet på tross av barndommens leksjoner, en opplevelse som gir livet mening. Fortelleren fremstiller hovedkarakterens oppfattelse av dette rommet utelukkende positivt. Samtidig er det interessant at rommet blir beskrevet som varmt rødt, akkurat som skammens farge. Det legges også til grunn at skjødets farge er rød. E erfarer det seksuelle møtet som et tilfluktsrom man kan gjemme seg i, og i taushet kan dette forbli trygt. I tråd med Pattison er skam et fenomen man ønsker å holde skjult, et rom man kan forsvinne fra uønsket eksponering (Pattison 2000:40). Naivt fremstiller fortelleren hovedkarakterens likegyldighet: «Varför hemlighöll han själv kvinnan på det kvistfria

furugolvet?» (Enquist 2013:63). Det skapes forvirring hvorvidt tiden faktisk har ufarliggjort den seksuelle hendelsen, eller om tausheten er mer kompleks enn som så.

I *Liknelseboken* blir den «uppenbarligen» årsaken til hemmeligholdelse forklart med et løfte om aldri skulle fortelle. Men et innerst rom for to elskende, endrer karakter i det offentlige lys. Hvordan andre ser hendelsen, er vanskelig å kontrollere; dette oppleves skremmende både for hovedkarakteren og for kvinnen. Følgelig tematiserer hendelsen en seksuell aldersforskjell: «Han hade medgett att han var femton, och hon hade då tystnat ett ögonblick och sagt att hon själv var femtiett» (Enquist 2013:103). Det skjedde noe forbudt den gangen, et lovbrudd. I juridisk forstand er en seksuell handling mellom en voksen og et mindreårig barn en forbrytelse. I lys av aldersfaktoren er det ikke forunderlig at hendelsen ønskes å forbli skjult, i hvertfall fra kvinnens ståsted. Dog er dette perspektivet lite synlig på diskursnivå. Fortelleren problematiser ikke tematikken i videre forstand, og deler av historien forblir derfor taus. Dette er en klar indikasjon på fortellerens upålitelighet, både fordi fortelleren ligger tett inntil hovedkarakterens erfaringsrammer og subjektive engasjement, men også fordi det oppstår en spenning mellom fortellerens vilje til å fortelle og hva diskursen i romanen presenterer.

Liknelseboken er en bok full av bekjennelser, og for et 77 år gammelt liv er det mangt å ta av. Ofte bruker hovedkarakteren små bekjennelser som et skalkeskjul, for det han egentlig vil bekjenne: «Han hejdade sig snabbt. Fanns det inte något litet brott som han kunde fördröja tiden med. Från barndomen!» (Enquist 2013:10-11). Når E så vidt rører ved noe sårbart, besinner han seg og trekker det tilbake. Han bekjenner deretter heller noe smått og ufarlig, han istedenfor kan gjemme seg bak: «Det fanns småsynderna som var bra att ha till hands om han blev nervös» (Enquist 2013:11). For hovedpersonen blir det en strategi: når han angres på det han først ville bekjenne, og nervøsiteten tar overhånd, har han mindre og mer ufarlige småsynder han kan fortelle. Slik distraherer både fortelleren og hovedpersonen i *Liknelseboken* leseren.

Bekjennelse er en typisk måte å håndtere skyld på. Når man har gjort seg skyldig i noe, kan det bekjennelse gi forsoning. Pattison skriver at muligheten til handling er en av ulikhetene ved skam og skyld: «There are, for example, formal mechanisms for dealing with guilt like confession and atonement. Shame has no such remedies» (Pattison 2000:43). Men gjentatte ganger poengterer Pattison at skam og skyld ofte er vanskelig å skille. Har man vokst opp i en skyldkultur, noe gjerne religiøse kulturer faller under, vil skam ofte gjemme seg bak betegnelsen skyld. Kuren blir bekjennelse, omvendelse og tilgivelse: «By dying on the cross,

Jesus accepted and endured the punishment due to humanity. This effected their liberation from sin» (Pattison 2000:244). Hovland forklarer liturgier som vektlegger syndsbekjennelsen: «Det viktigste blir å gjøre opp i forhold til Gud, få tilgivelse og igjen stå rein og uklanderlig for Guds ansikt» (Hovland 2003:49). Hun peker på tradisjonen ved den Den norske kirke, men sitatet er treffende også ved en pietistisk retning, der fokuset ligger på det personlige gudsforholdet der det vektlegges at troen skal være levende og aktiv (Rasmussen & Thomassen 2002:296). Selv om hovedpersonen i *Liknelseboken* streber etter avstand fra oppvekstens tro, er lengselen etter bekjennelse fortsatt tilstedeværende.

En bekjennelse hovedpersonen bekjenner i *Liknelseboken*, er historien om postfrøkna: «I Brattby fanns de två polerna: monstren i skolhemmet, som visade hur det hade kunnat gå, och kvinnan på postkontoret» (Enquist 2013:207). Postfrøkna hadde jobbet på et postkontor i nærheten av et skolehjem for funksjonshemmede. Det legges frem en forestilling om en nåde gitt fra Jesus, og en frelse som har reddet gutten fra monstertilstand. Likevel henger fantasier om monstrene fast, men i den seksuelle lysten finner den unge E et fristed. Bekjennelsen om postfrøkna er direkte og ærlig: «Han onanerade då häftigt» (Enquist 2013:208). I onanien erfarer E at de religiøse forestillingene forsvinner: «När han lyckades tillbakadraga förhuden försvann monstren! Det var som ett bibliskt mirakel» (Enquist 2013:209). Bekjennelsen illustrerer et spenningsforhold mellom tro og lyst.

Bekjennelsen av livets synder er ingen enkel affære for hovedpersonen: «som förkunnade att nu var det slut med dessa eviga bekännanden, officiellt, brutalt, utbölrat, alldeles öppet. Och efter detta danns inget att tillägga. Inte ett ytterligare liv» (Enquist 2013:46). E velger likevel å bekjenne, men med en sterk selvbeherskelse. Fortellerstemmen er svært tett på hovedkarakterens tanke: «Skratta inte. Då slutar han, då bränner han, då river han bort, det som är sedvanan, skratta inte. Var bara tyst! Nu! Då fortsätter han» (Enquist 2013:48). Er det leseren som blir bedt om å ikke le, eller er det fortelleren som fremstiller hovedpersonens beskjed til seg selv? Tilsynelatende er det en kommentar fra fortelleren til den implisitte leseren om å ikke latterliggjøre situasjonen: hån ikke lysten, da trekker han det tilbake og brenner det opp. Men fra et metaperspektiv er kommentaren også en beskjed fra forfatteren i boka til seg selv: ta lysten på alvor, ikke vik unna nå som du nærmer deg det sårbare. Det blir liten distanse mellom hovedpersonen og den personifiserte og subjektive fortelleren, beskjeden om å ikke latterliggjøre det som skal bli fortalt, blir derfor dobbel i *Liknelseboken*.

Lothe skriver at *ironi* gjerne blir brukt der det er en *distanse i holdning*, og *ustabil ironi* skjer der grunnlaget for å undergrave meningen blir usikkert og flytende. Da oppstår en ironisk *regresjon*, der flere lag med ironi kompliserer lesingen og gjør vurderingen vanskelig (Lothe 2008:59-60). I *Liknelseboken* blir humor hyppig brukt, og for hovedpersonene blir det et verktøy for å fremstå mindre sårbar: «Vad är det han förnekar, varför den ironiska och hånfulla tonen; var det den förnekande fastern som verkligen var pojken förbild?» (Enquist 2013:123) Den overliggende meningen blir undergravd ved hjelp av humor og underdrivelser. For småsyndene representerer noe større enn bare et tilfeldig runk for hovedpersonen. De er E's første møte med egen seksualitet og lyst, og selv om E i vonde øyeblikk kan tenke at det må bli slutt på delingen, blir det samtidig viktig for ham å erkjenne minnene som avgjørende elementer for hans nåværende tankesett. At erindringene kommer i en bibelsk drakt, både som lignelser og bekjennelser, betyr ikke nødvendigvis at E bekjenner seg til en såret Gud som krever godtgjørelse. Men bekjennelsestrangen er likevel en virkning av en kristen tradisjon, der synden normativt forsones ved bekjennelse. Trangen til å utlevere både belyser og ironiserer hovedpersonens bevissthet overfor egne synder. Dog i tråd med en bred skamteori, kan ikke skammen på lik linje som synden, forsones med bekjennelser.

4.3.3 Språket og sannheten

Språket Enquist bruker i *Liknelseboken* er sterkt inspirert av bibelske tekster, og boka skaper en fortellingsverden der bibelske forestillinger tar en sentral rolle. I *Klassekampen* skrev Hverven (2003) om forfatterens billedlige språk:

Som forfatter drar Enquist i sjelden grad nytte av det møysommelig oppbygde kollektive minnet som kristendommens og pietismens språk utgjør. Tittelen «Lignelsesboken» refererer til de rare fortellingene som fins i Det nye testamente, hvor Jesus taler i lignelser som ikke lar seg tyde uten videre. (Hverven 2013)

Selv om forfatteren er omgitt av pietismens språk, skildrer likevel fortelleren en hovedperson der endelig mål blir å skrive en tekst: «utan biblisk frossa» (Enquist 2013:6). Men teksten fortelleren presenterer, og som er et resultat av den bearbejdede litterære prosessen hovedpersonen arbeider med, er likevel farget av en kristen forståelsesramme. Sørensen skriver at kulturen og omgivelsenes «fortelling» om verden, blir en del av menneskets virkelighetsforståelse. Sosial og kulturell innlæring er en del av menneskets sosialisering, og kan være med å bidra til om man opplever verden kjærlig eller ikke (Sørensen 2013:85-87).

Den kulturelle bakgrunnen vil derfor uansett være en del av hovedkarakterens virkelighetsforståelse, så når E gjerne vil skrive en tekst uten bibelsk preg, blir det vanskelig.

Verken fortelleren eller hovedpersonen lykkes i å unngå fra det særegne språket, som blander forestillinger fra Bibelen med seksuelle bekjennelser: «För när hon rest på överkroppen och *han sett hennes ena bröst* hade det gått som en kyrkstöt genom hela kroppen, och han hade känt sig som förlamad, men dock *simmande i sällhet*, eller så» (Enquist 2013:101). En salig glede vil være en intens og fullkommen lykke, men det vil også i bibelsk betydning bety en velsignelse fra Gud («NAOB» 2019). Å oppleve at man svømmer i en salighet, i en situasjon man underliggende opplever syndefull, står i kontrast til hovedpersonens grunnleggende følelse av å føle seg forlatt. Kontrastene som blir satt opp mot hverandre blir et verktøy fortelleren bruker, og fortellerens pålitelighet blir her påvirket av et subjektivt engasjement som skaper usikkerhet, men som bygger opp om hovedkarakterens personlige splittelse. E er både salig, men også forlatt. Dette blir en erfaring som både kan bli destruktiv og skamfull, særlig for en person som helst vil forkynne om den fysiske kjærlighetens positive sider.

Hovedpersonen i *Liknelseboken* streber etter å skrive en kjærlighetsroman, men dog oppfattes prosjektet umulig: «Kärleken» var ju lika svårfångad som Gud» (Enquist 2013:211). Kjærligheten og Gud blir to uåttåpelig abstrakte fenomener i romanen. Derimot opplevs den historiske romanen mer tilnærmelig:

En kvinna hade rest sig vid diskussionen efteråt, det gällde en erotisk passage i den historiska roman han läste ur, och som så väl dolde hans egna erfarenheter att han icke blev avslöjad; historiska romaner var ju de bästa att ta till om han blev nervös och villa övertäcka. (Enquist 2013:11-12)

Som forfatter opplever hovedpersonen erotikken mer skrivbar når sjangeren er en historisk roman. Dette sammenfaller med Pattison (2000) som poengterer at skam er vanskelig å språkliggjøre, og derfor ofte skjult. Temaer som opplevs viktig og følsomt er vanskelig å blottlegge, derfor blir de urørlige. Ved blottleggelse vil man risikere å mislykkes, noe som igjen kan skade selvfølelsen (Sørensen 2013). I *Liknelseboken* vil hovedpersonen unngå å bli avslørt, og derfor blir den historiske romanen mer oppnåelig enn kjærlighetsromanen. En kjærlighetsroman vil kreve en eksponering, som vanskelig kan gjemmes bak historiske begivenheter eller symbolske betydninger. I begravelsen til kvinnen på det kvistfrie furugulvet, ber hennes niese E om å skrive noe ekte: «Nä, sa hon, i en kärleksroman, då kan man ju inte

krypa undan liksom, är det så?» (Enquist 2013:249). Hun ber han om å skrive en sannhet, en ærlig bok leseren kan relatere seg til; en bok om kjærligheten.

Hovedpersonen i *Liknelseboken* vil sammenfatte en sannhet:

Han genmäler då skriftligt och bevittnat att, som exempel, dessa funnos som kunde klockslag och datum för när de kommo igenom, alltså själva frälsningsögonblicket. Skulle verkligen inte hans vittnesbörd om en som kommit igenom, icke till den himmelska kärleken, men frälst sig in i den jordiska kärleken, den villkorlösa, och desan dess alltid mints klockslag och datum, skulle icke detta vara lika betydelsefullt? och detta vittnesbörd kunna betecknas som *liknelsen om en kärleksroman*? (Enquist 2013:65)

I et bibelsk språk blir hendelsen om kvinnen løftet frem som et sentralt minne. En religiøs frelse blir satt opp mot en fysisk frelse. I tråd med Ullström, vil skam kunne bli en konsekvens hvis kjærlighetens fysiske sider blir ansett som noe skittent opp mot en renere religiøs kjærlighet. Fortelleren fremstiller den fysiske kjærligheten mellom den unge gutten og kvinnen som en befrielse, en alternativ frelse. Men som Faldbakken poengterer i sin anmeldelse av *Liknelseboken*, er konflikten mellom motstridende følelser sentral i romanen: «Helt uforberedt opplever unge Per Olov et erotisk møte med en moden kvinne og bærer på konflikten mellom lykksalighet, skyld og skam gjennom resten av livet. Dette er bokens hovedtema» (Faldbakken, 2013). Men fortelleren presenterer tilsynelatende den seksuelle erfaringen positiv, en befriende og euforisk kjærlighet. Samtidig må erfaringen tolkes i et erindringsperspektiv; det er den eldre mannens blikk som konstruerer et gammelt minne. Er minnet riktig, og aldersforskjellens lovbrudd uproblematisk, eller utelukker fortelleren deler av historien?

For *Liknelseboken* tematiserer en overskridelse. Jeg har tidligere i oppgava diskutert hovedpersonens tilsynelatende uforståelighet omkring maktoverskridelsen, samtidig pekt på kvinnens bevissthet overfor aldersforskjellen mellom de to elskende. For leseren er det betryggende å lene seg tilbake og godta det seksuelle samtykke fra begge parter; boka er tross alt en «kjærlighetsroman». Rabe kritiserte oppmerksomheten kjærlighetsperspektivet fikk i forkant av utgivelsen:

Kärleken finns där, men inte i den skepnad som är lätt att förvänta sig vid benämningen ”kärleksroman”. Snarare är det en roman om pendlarna – och de direkta banden – mellan livets ytterligheter: kärlek och död. Frälsning och skuld. (Rabe 2013)

Liknelseboken er ikke en typisk kjærlighetsroman, og for leseren kan det bli vanskelig å gi helt slipp på det problematiske omkring aldersforskjellen. Man kan undres hvorvidt fortelleren forsøker å skjerme en tredjepart utenfor romanens fiksjonelle verden. I samhold med Behrendt og Bunch blir dette et spørsmål om romanens forhold til virkeligheten. Tolker man *Liknelseboken* som autofiksjon, altså en krysning mellom virkelighet og fiksjon, er det umulig å overse likheten mellom fortelleren og den eksplisitte forfatteren Enquist. Om dette er en lesning man undersøker videre, vil teorien om å skjerme den faktiske «Ellen» være svært reell. Boka tematiserer en bekjennelse, men om bekjennelsen er fullstendig, vil forbli usikkert så lenge fortelleren er subjektivt engasjert i fortellingen, og derfor også upålitelig.

Et annet motiv som vekker uro, er fluene og innsektene som gjentagende ganger sammenfaller med hovedkarakterens granskning av kjærligheten: «De hopklistrade flugorna vänder sina döende ögon mot honom, viskar: var det detta som var kärlek? Kan vi aldrig komma loss?» (Enquist 2013:94). De surrer i bakgrunn av det seksuelle møte mellom Ellen og E: «Han hörde sen själv att han liksom stönat, på grund av *det han fick*, lågt, men det hade i varje fall överröstat dånet från flugorna i fönstret till köket däri Larssonsgården» (Enquist 2013:121). Både i starten og på slutten av sex-passasjen i *Liknelseboken* blir fluer observert. I sitatet ovenfor forsvinner lyden av fluene først i det hovedpersonen får orgasme, fluene blir overdøvet av hans eget stønn. Gjentagende ganger bruker fortelleren i boka fluer for å beskrive en opplevelsen av fangenskap, særlig i hovedpersonens kvinnelige relasjoner:

Han hade, hela tiden han känt henne, varit rädd. Hon var en spindel, med bröst. De alltför frälsta är spindlar som fastnar i sig själva. Som flugorna i fuset, på flugfångaren. Tusen döende vingar. Hun kom inte loss. Kanske var det likadant för honom själv, att detta med kärleken var att på något sätt bli *kokande frälst*. Och hur blev man då fri? (Enquist 2013:60)

Maktperspektivet er interessant i *Liknelseboken*. Her skildres en fangende og klistrende kjærlighet, og en befriende meningsgivende kjærlighet. Men når leseren gjentatte ganger tviler på fortellerens pålitelighet, kan også innsikten om kjærligheten bli betvilt. Jeg leser fremstillingen av kjærligheten tosidig: enten er man fri eller så er man fanget. I *Liknelseboken* blir både kjærligheten og religionen instanser som fanger. Selv om fortelleren insisterer på en positiv fremstilling av det seksuelle møtet, oppstår det en spenning når fluene også her fremtrer som et symbol. En anelse av angst for å bli fanget, blir en motsats til friheten hovedpersonen forkynner. Selv om erindringen skildrer kjærligheten som befriende og fantastisk, finnes det en

dobbelthet i *Liknelseboken*. Dette gjør boka mer kompleks enn en tradisjonell kjærlighetsroman, der en lykkelig slutt ville vært å foretrekke.

4.4 Tvil og fortapelse

I *Liknelseboken* opplever hovedkarakteren å være fortapt i bibelsk forstand. Men selv om avvisningen av troen tilsynelatende virker avgjort, eksiterer det stadig tvil i hovedpersonens sinn. Disse aspektene kan forklares ut ifra Hovlands teologiske perspektiv. Hun problematiserer negative gudebilder, og spør: «Er det et kjærlig eller kjølig blikk?» (Hovland 2003:57). Om man som menneske har et gudebilde der Gud blir en størrelse som er ute etter oss, og som vil straffe oss med evig fordømmelse, kan dette ha en negativ konsekvens. På den andre siden har man i kristendommen mulighet til å bli skjenket en nåde fra Gud. Likevel poengterer Hovland at et negativt menneskesyn ofte har fått en sentralt plass i kristne teologier. Dette har overskygget den kristne grunntanken om menneskets evne til å elske, og kan påvirke tanken om å fortjene Guds nåde:

Skal mennesker kunne oppleve Guds nåde som helbredende, skal nåden ha noe som helst mulighet til å fortrenge skammen, må forutsetningen være at vi er verdig nåden. Å være verdig nåden er noe annet enn å ha fortjent den. Verdighet knyttes til det vi er, fortjeneste til det vi gjør. (Hovland 2003:59)

I tidligere forskning av Enquists forfatterskap, har både Bredsdorff og Ullström interessert seg i spørsmålet omkring agapebegrepets tilstedeværelse. I Bredsdorffs tolkning av teaterstykket *I lodjurets timma* blir katta et viktig symbol. Teaterstykket handler om en gutt som lever på en institusjon, han får tildelt en katt i et forskningsprosjekt som vil kartlegge evnen til å ta vare på et dyr. Motivet er svært lik historien om gutten Siklund i *Liknelseboken*. Bredsdorff tolker guttens relasjon til katta, og belyser guttens opplevelse av å slippe å føle skyld og skam overfor dyret. Katta tilgir alt og alle syndere, og i teaterstykket får katta etterhvert tildelt navnet Gud. Katta blir en Gud man verken trenger å be om tilgivelse, eller ha dårlig samvittighet overfor. På samme måte helliggjør hovedkarakteren i *Liknelseboken* katta under skrivepulten.

Bredsdorff knytter *I lodjurets timma* opp mot et helt spesielt fromhetsideal, nemlig 1700-tallets pietistiske opplevelseskristendom (Bredsdorff 1991:192). Han påpeker en sterk tradisjon der det kun finnes en vei til frelse, og den veien er gjennom troen. Det blir en opphøyelse av troen som Bredsdorff kritiserer, fordi det skaper et skille mellom de frelste og de syndige menneskene. Troen blir en nådegave, og Bredsdorff kaller trosopplevelsens autoritet et tyranni.

For hva med de som aldri opplever å tro? I forlengelse av kapittel «Taushet til bekjennelse», blir igjen Ullströms betraktninger om eros og agape i forbindelse med *Liknelseboken* relevant. Han setter særlig skammen i forbindelse med den fysiske kjærligheten eros, men er det andre aspekter ved agapebegrepet som kan være problematisk og som gjør at hovedpersonen i *Liknelseboken* skammer seg? Bredsdorffs betraktninger på troens avgjørende rolle i pietismen, ser jeg relevant i *Liknelseboken*. I opplevelsen av å være fortapt, faller hovedpersonen utenfor pietismens felleserfaring; nemlig troen. Det blir et negativt gudssyn, og paradokset er at E er fortapt overfor en Gud han egentlig ikke tror på.

4.4.1 Tro og tvil

Liknelseboken skildrer det problematiske ved å tro, men også en fortvilelse omkring det å ikke tro. For hovedpersonen skaper splittelsen en ambivalent følelse. I en tradisjonell og religiøs skamkultur er fravær av tro et aktuelt tema for min analyse. Det kan illustreres ved å peke på fordømmelser fra samfunnets utenforstående blikk, som igjen kan skape skam hos den ikke-troende. Men det kan også i *Liknelseboken* dreie seg om en skam overfor det motsatte, hva hvis man likevel tror? Det blir nødvendig å undersøke begge aspekter: både tro og tvil.

Pinlig er det å tvile på det man har fornektet store deler av livet, spesielt når frigjørelsen fra troen har hatt en sentral rolle i karrieren. I *Liknelseboken* sniker troen seg stadig tilbake hos hovedpersonen, og på de svakeste punkter i livet dukker den opp som en redning i mørket. Som tidligere belyst, blir tanta et forbilde for den unge guttens frigjørelseskamp fra religionen, og en inngang til et moderne liv med et kontroversielt (for den lille bygda) kunstneryrke. Men hvis man anvender Bredsdorffs metode, og ser nærmere på tekstens sorte hull, finner jeg en gjennomgående klarhet i romanen: I en alder av 77 år er hovedpersonens frigjørelsesprosess fortsatt ikke endelig. Kan en del av hovedkarakterens religiøse rotløshet være begrunnet i en tidlig skamerfaring i forbindelse med å måtte tro og derfor strebe etter å tro?

I *Liknelseboken* finnes biskarakterer som på bakgrunn av manglende tro eller galskap, blir utstøtt fra den religiøse bygda hovedkarakteren vokser opp i. Som oftest resulterer det i ensomhet og innleggelse. Et eksempel er den gale onkelen: «under denna förberedande tid hade man tillsagt modern Maja att ej besöka denna mycket ledsne och förvirrade broder till hennes man» (Enquist 2013:43). Onkelen blir isolert fordi galskapen kunne smitte over på barnet i magen. Videre kan man lese om forloveden til tremenning Malin, som slutter på predikantutdannelsen. Dette blir sett på som uakseptabelt for den dypt troende Tyra Nordmark: «Men så fick hennes mor reda

på hans avfall, varvid fästmannen blev utkastad av modern och förhindrad både andlig och könslig samvaro med denna tremänning. Hon hade då känt sig som ensamman, och blivit tokut» (Enquist 2013:50). Hvordan man tror og forholder seg til religionen, blir viktige faktorer for å følge samfunnets normer, og konsekvensene av å ikke underordne seg er eksklusjon.

I Bredorffs tolkning av *I lodjurets timma* blir den pietistiske opplevelseskristendommen problematisert, særlig blir skillet mellom de troende og de vantro poengtert. Dette er en parallell til min tolkning av *Liknelseboken*, der trosopplevelsens rolle i den lille svenske bygda, også kan bli beskrevet som en autoritet. Dette kommer til uttrykk ved flere passasjer i romanen, og leseren får på et tidlig stadiet av boka presentert hovedkarakterens tap av troen. I et retroperspektiv erindrer den aldrene E den siste tiden med den dypt troende moren:

Visserligen ondgjorde hon sig ibland, och sörjde så händerna skakade över att han kanske hade *studerat bort tron*, men på sätt och vis respekterade hon honom ändå. Hon blev alldeles tyst och grubblande. (Enquist 2013:61)

Fortelleren beskriver en familiær relasjon med gjensidig respekt. Likevel ligger der en skuffelse fra morens side, en sorg over den troløse sønnen. Gjentagende ganger referer fortelleren til det «å studere bort troen». Som om det er en allmenkjent prosess der kunnskap blir en form for medisin mot å tro. Å ikke tro, blir fremstilt som en aktiv handlende beslutning, fra den som studerer bort troen. Altså å velge selv å studere troen bort. Jeg tolker hovedpersonen som en passiv part, altså at han aldri mottok troen. En konsekvens kan være følelsen av skam, i forbindelse med troen som uteble. Bredsdorff (1991) beskriver det fromme miljøet som et pietistisk trostyranni. Ullström (2014) på sin side poengterer teologien om agape, den uselviske kjærligheten fra Gud. Man skal ikke trenge å gjøre seg fortjent til nådegaven, den er i ordets rette betydning en gave som må bli gitt. Jeg syntes et perspektiv som belyser troens avgjørende kraft, er svært sentralt for undersøkelsen av skam i *Liknelseboken*. Hva gjør det med et menneske, som på tross av en kristen oppvekst, å ikke motta nådegaven? Jeg leser hovedkarakteren fortvilet i sin troløshet, han bærer ingen minne av et avgjørende frelseøyeblikk. E anser seg fortapt, og hvis han derfor ikke er verdig Guds kjærlighet (agape), blir lengselen etter å forkynne om den fysiske eros forståelig. I en slik tolkning blir hendelsen med kvinnen på det kvistfrie furugulvet helt avgjørende.

Liknelseboken tematiserer på mange måter en religiøs tvil. Hverven skrev i *Klassekampen* at denne seine romanen i Enquists forfatterskap representerer en tilbakevendelse: «Det er som om

fortelleren, Enquist, tviler på tvilen – som om han ikke riktig tror på en jordisk frelse uten at den, i alle fall i litterær forstand, også speiles i et himmelsk, det vil si i et bibelsk språk» (Hverven, 2013). Men det er ikke bare den eksplisitte forfatteren som tviler på tvilen, hovedkarakteren E tviler også, og igjen blir skille mellom forfatter, forteller og hovedkarakter uklar og kompleks. Hovedpersonen identifiserer seg selv som ikke-troende, for religionen forlot han som ung voksen. Men når sykdommen tar en alvorlig vending, eller når alkoholmisbruket er på sitt verste, tar svakheten over og troen gjenoppstår:

Han var ju full och förtvivlad när han skrev. Och då var Frälsaren enda tillflykten. Och så skrev han I lodjurets timma och vart återfrälst. Som en stackare kröp han ihop vid Jesu fötter och tiggde om nåd. Fast bönebabblet var benämnt teater. Men bra liten var han där han krälade! (Enquist 2013:135)

Når han er full er frelseren eneste utvei. E blir i dette sitatet skildret som en ynkelig skikkelse; så liten at når ting er på sitt verste, er han ikke sterk nok til å holde på den fornektende identiteten han over mange år og over et langt forfatterskap har bygd opp.

Igen kan man se hvordan fortelleren i *Liknelseboken* fremstiller hovedpersonens nedlatende forhold til eget yrke. Teaterstykket, I lodjurets timma (et teaterstykke svært likt forfatteren Enquists teaterstykke *I lodjurets timma*), er et resultat av et arbeid som har foregått i beruset tilstand, og det er akkurat som om hovedpersonen ironiserer over kunststempelet stykket tildeles. Det blir som at stykket mister verdi i hovedkarakterens øyne, fordi han anser det han har produsert i påvirket tilstand, kun som fyllevrøvl. I fylla anser hovedpersonen seg selv utilregnelig, og hans selvbilde blir marginalisert. En liten stakkarslig fyr, som på sitt svakeste ber til de makter, han tidligere har gjort det så tydelig at han forneker.

For i fylla oppstår det et håp. Kanskje E ikke er helt fortapt, kanskje kan han være verdig Guds kjærlighet likevel. Samtidig blir det som en angst dagen derpå, eller når E senere tenker tilbake eller skriver om det; og i den forbindelse skammer seg over egen svakhet på det sårbare tidspunktet. Når hovedpersonen senere har tatt seg sammen, rister han troen av seg, og erindrer det svake med et hånlig blick. Det komplekse med denne tolkningen er at fortelleren av *Liknelseboken*, som ved flere anledninger har vist seg å være upålitelig, gjør noe av det samme som hovedkarakteren i boka. Fortelleren forteller ting, for så, på et senere tidspunkt, trekke det tilbake. For leseren blir det en stadig forvirring om hvorvidt fortelleren står inne for det som blir sagt, eller om det i neste omgang bare blir bagatellisert eller bortforklart.

4.4.2 Fortapelse og destruktivitet

En betraktning Bredsdorff gjør i forbindelse med Enquists litteratur, er at tro blir ansett som en nådegave. Dette er et uttrykk for begrepet agape: man skal ikke trenge å gjøre seg fortjent til nåden. Bredsdorff skriver at en teologi som opphøyer troen, vil skape et uheldig skille:

For opphæves skillet mellom «frelste» og «syndige» mennesker (fordi alle mennesker jo er syndige. Arvinger til Adams syndefald), så indføres til gengæld et skrækindjagende skel mellem de troende og de vantro. Troen – der aldrig kan være andet end oplevelsen af at tro – er efter sigende en nådegave (Bredsdorff 1991:193).

Jeg mener at dette skille også blir tematisert i *Liknelseboken*, der hovedpersonen anser seg selv som en representant av de fortapte menneskene. Dette blir belyst i en passasje av boka hvor E er i psykoanalytisk behandling, og psykoanalytikerens misforstår fortapelsesbegrepet:

Hon hade tagit fasta på att han sagt sig vara *efterlämnad*, det hade hon envist som en fluga infångad å flugfångarklistret däri fuset återkommit till, gång på gång, men eftersom hon var hedning hade hon ej frågat om det naturliga, hur det kändes att vara efterlämnad, med de förtappade, alltså efter Jesu andra återkomst. (Enquist 2013:46)

Det blir her belyst et mentalt skille hovedpersonen skaper mellom de troende og de vantro, der de fortapte er dømt til evig fortapelse. Samtidig finnes et annet skille sitatet avslører, nemlig skille mellom psykoanalytikerens og E. På den ene siden finner man den ikke-troende psykoanalytikerens, mens på den andre siden står E, som i denne sammenheng plutselig blir opphøyd til en posisjon som må betraktes som en mellomposisjon. Ikke troende og frelst, men troene og fortapt. Hovland problematiserer den teologiske forestillingen om et helvete:

Forestillingen om et nytt liv uten lidelse og om en dommens dag med oppgjør og forvandling, en dag da det skal bli klart for alle hvem som hadde retten på sin side, kan være frigjørende og nødvendige teologiske forestillinger hvis vi skal kunne snakke troverdig om at Gud *både* tilgir og tar det vonde på alvor. Det samme kan imidlertid ikke sies om forestillingen om en guddommelig hevn i form av evig fordømmelse og straff. Tvert imot kan en fastholdning av denne forestillingen gjøre talen om en nådig og kjærlig Gud meningsløs. (Hovland 2003:51)

Hvis man anvender et slikt teologisk perspektiv kan en religiøs tro gi håp og betryggelse til en som har opplevd et hardt liv. Men hvis man med samme teologiske inngang bærer med et negativt gudssyn, kan en tro på en straffende Gud oppleves skremmende. I *Liknelseboken* blir hovedpersonen introdusert til inntrykksfulle religiøse forestillinger på et tidlig stadium av livet. Noen episoder preger særlig hovedpersonens oppfattelse av å være fortapt. En forestilling er at

han allerede som foster inne i magen til moren ble fortapt, fordi den gravide moren hadde hatt blikk-kontakt med den gale onkelen og derfor smittet galskapen over på barnet: «Och då vart det kanskje inbränt i fostret! Förtappelse!» (Enquist 2013:44). Fordi tvilen er så tilstedeværende i hovedpersonen, klarer han ikke å gi slipp på forestillingen om evig fortapelse. Hovland skriver at i miljøer der Bibelens forestillinger er en autoritet, blir det vanskelig å velge oppfatningen bort: «De sitter gjerne i ryggmargen, eller er gått en i blodet» (Hovland 2003:55). E har aldri opplevd Guds kjærlighet og Jesus frelse, og derfor må han ut ifra eget regnskap tilhøre de mennesker som er fortapt, på tross av egen status som ikke-troende.

Destruktive handlinger er en virkning og et resultat av sterke forestillinger om tro og fortapelse hos hovedkarakteren i *Liknelseboken*. De destruktive handlingene er først og fremst i påvirket tilstand av et alkoholmisbruk, der i blant en mørk episode på Island en kald vinterkveld, som nesten tok livet av hovedkarakteren. Hvorfor det gikk så galt er et spørsmål E stiller til seg selv: «Men frågorna om varför det hänt?» (Enquist 2013:69). En forklaring som tidlig blir presentert i romanen er et smittsomt utbrudd av en syndefull dikter-epidemi i bygda:

Byn var ju full av författare. Det var som om en smittsam sjukdom hade dragit genom norra Västerbotten. Detta kunde möjligtvis förklara att han själv en gång i fullskap, och endast räddad av sina starka vältränade ben, alltså där i mörkret på den oändliga snöklädda isländska slätten!, hade förmått att *med Kristi hjälpande hand* uppnå räddningen. (Enquist 2013:41)

Der på en snøkledd islandsk slette hadde E blitt reddet og overlevd, nesten på tross av sin smitte som syndefull forfatter. Men igjen står leseren overfor en upålitelig forteller som forandrer og korrigerer innholdet av det som blir fortalt: «Detta med hjälparhanden var dock inte sant, hade han enständigt envisats. Han var ju självfrälst!» (Enquist 2013:41). Fortellerens justering av innholdet korresponderer med hovedpersonens tro og tvil, som går om hverandre i romanens diskurs. Verken fortelleren eller hovedkarakterer kan stå inne for å innrømme helt endelig at det eksisterer en tvil, og at troen er mulig. Troen blir sjeldent benevnt i romanen uten en korrigerende og en avklaring gjennom en sidekommentar som trekker det hele tilbake.

Da Faldbakken anmeldte *Liknelseboken*, refererte han tilbake til Enquists selvbiografiske sakprosa *Ett annat liv* (2008), hvor han mener forfatteren blottlegger perioder av livet hvor alkoholmisbruket ble så destruktivt at man kunne snakke om et langsomt selvmord. Faldbakken leser *Liknelseboken* som en fortsettelse av selvbiografien, og påpeker at romanen aldri er i bitter tone: «Særlig i avsnittene der moren nevnes er han forbausende mild og forsonlig, nesten

ydmuk, til tross for at hennes hete tro stadig preger ham og formørker hans strev etter livslykke» (Faldbakken, 2013). Uavhengig av om *Liknelseboken* er en fortsettelse av *Ett annat liv*, er det uansett interessant hvordan en barnetro kan føre til destruktive handlinger. For fortelleren er som Faldbakken poengterer mild, men jeg mener det eksisterer andre affeksjoner hos hovedkarakteren; en følelse av å være fortapt og liten. Det er innenfor denne sfæren jeg mener det kan være snakk om en underliggende destruktiv skam. Særlig relevant finner jeg fortellerens fremstilling av alkoholmisbruket. Den finske komponisten Jean Sibelius (1865-1957) slet som hovedkarakteren også med å fullføre prosjekter: «Han voge int. Det var inte spriten» (Enquist 2013:66). Fortelleren formaner: det var ikke spriten som var problemet, det er det å skulle våge. Likevel blir det poengtert senere i romanen det motsatte, at spriten faktisk hadde skylla, og at Sibelius hadde mislykket sitt arbeidet fordi han var så full (Enquist 2013:150). Tilliten til fortellerens troverdighet blir svekket, når fortellingen stadig endres, samtidig illustrerer motivet skammen omkring et alkoholmisbruk.

«Å tvile på tvilen» skrev Hverven i *Klassekampen*, en formulering jeg mener fanger noe av hovedkarakterens problematikk, som jeg vil hevde igjen resulterer i destruktive handlinger. Dette får meg videre til å undre på noen sentrale spørsmål i forbindelse med hovedkarakterens underliggende skam. Hvis man ikke er verdig kjærligheten fra Gud, kan man da være verdig den jordiske kjærligheten? Kan man likevel være verdt å elske? Hvis noen av disse spørsmålene er relevant i forbindelse med hovedkarakterens skam, blir det nødvendig å undersøke nærmere en mer moderne form for skam. Dette en indre skam, som ikke grunnet i samfunnets eller religionens grenser, men heller tar utgangspunkt i individets personlige koder og verdikonflikter.

5. Moderne skam i *Liknelseboken*

Aldrig kommer han att kunna skriva om kärleken. (Enquist 2013:205)

Liknelseboken er en erindringsroman der en eldre mann ser tilbake på et levd liv: hvorfor ble ting slik det ble, hva var det som skjedde? Det blir en erkjennelsesprosess, i jakten på tilhørighet og selvaksept. Tidligere i denne oppgava har det blitt forsøkt gjort en tematisk tolkning av tradisjonell skam i Enquists roman *Liknelseboken*. Jeg har pekt på hvordan seksualitet, yrkesretning og trosautoritet er domener som skaper grobunn for en tradisjonell skam, i et samfunn preget av pietistisk kristendom. Særlig interessant fant jeg problematikken omkring hovedkarakterens kreative yrke, der selvhøvdelse ble tolket som en kontrast til en pietistisk moral om ydmykhet. Kunstneriske yrker avhenger av en form for selvtutfoldelse som kan stagnere eller resultere i skam hvis man frykter for å bli ansett som hovmodig eller stolt. I tråd med Wyllers teori om klassisk tradisjonell skam, kan kreativ utfoldelse derfor bli begrenset av frykten for å «være for mye». Samtidig tematiserer *Liknelseboken* en frigjøringsreise, et oppgjør med oppvekstens religiøse samfunn, og overgangen til det kaotiske moderne. Jeg vil hevde at skammens essens følger hovedpersonens reise, fra en tradisjonell skam til en moderne skam. Fra en frykt for å være for mye, til en følelse av å være for lite: kan det E har å tilby, være nok? Jeg vil i dette kapittel undersøke om det eksisterer en moderne skam i *Liknelseboken*, særlig i forbindelse med hovedpersonens selvrealiseringsprosjekt og følelsen av kunstnerisk utilstrekkelighet.

Fra et teologisk perspektiv forsøker Wyller og andre skamteoretikere å argumentere for skammens stadig tilstedeværelse i det moderne samfunn. Dette som et motsvar til den britiske kritikeren Lasch, som på sin side hevdet at skammen har forsvunnet i den narsissistiske moderne verden. For Wyller er skammen fortsatt levende, den har bare transformert seg og fremtrer på nye arenaer. I den moderne skammen skaper individet egne koder for hva som er «innafor», og det blir selvet selv som bedømmer hvorvidt noe er verdt å skamme seg over (Wyller 2001:10). I *Liknelseboken* forsøker hovedpersonen å rekonstruere fortidens hendelser, og i retrospekt vil han nøste opp i eget liv. Ved å granske familiens historie, streber E etter selvaksept. (Giddens, 1991) skriver at individets identitet formes gjennom anstrengelser som

bekreftes gjennom valg (*the reflexive project*), der man stadig må «*keep a particular narrative going*» (Giddens 1991:54). En konsekvens, hvis selvets historie mangler sammenheng, eller oppfattes feil, er skammens følelse av utilstrekkelighet. Dette skader selvets integritet. Om ambisjonsnivået for det refleksive prosjektet blir for stort, skapes en avstand mellom hvem man ønsker å være og hvem man i realiteten klarer å være: «Lack of coherence in ideals, or the difficulty of finding worthwhile ideals to pursue, may be as important in relation to shame anxiety as circumstances in which goals are too demanding to be attained» (Giddens 1991:69). Det er i denne avstanden, mellom ideal og virkelighet, jeg vil hevde det eksisterer en opplevelse av utilstrekkelighet for hovedpersonen i *Liknelseboken*.

Historien om opphavet

Identitetsproblematikken i *Liknelseboken* inngår i hovedpersonens selvgranskning av eget sinn, og det er han selv som stiller spørsmål og setter temaet på agendaen: «Vem var han egentligen? Eller vem hade han blivit» (Enquist 2013:40). Han gransker familiebakgrunnen for innsikt. Hele byen han vokste opp i og området rundt virker for E smittet av en sykdom som skaper galskap eller kunstneriske evner: «Huru många i hans bakgrund hade blivit *som tokut*» (Enquist 2013:41). Tilsynelatende hadde familien ingen kunstnere, men når han tenker nærmere på saken erindrer han oldemoren som ble gal og stengt inne; hun hadde skrevet ned hele veggen med dikt. Dessuten skrev farmoren dødsannonser i avisa og farfaren PW hadde en korsrev som kunne bli ansett som kunst: «Han tycktes sammansydd av kroppsdelar som fanns i familjen» (Enquist 2013:130). Han ser seg sydd sammen av familiens ulike kroppsdelar. Han har fått med seg noe fra en tante, og noe annet fra en farmor. Flere kroppsdelar skaper en kropp, og menneskesinnet er også dannet av ulike elementer som settes sammen og blir til en helhet. For hovedpersonen i *Liknelseboken* blir familiens identitet et viktig holdepunkt. Hvis han ikke er alene, kan han kanskje akseptere seg selv. I jakten på et svar på hvorfor ting ble slik det ble, kan familiens arv være et spor som bekrefter hovedpersonens identitet.

I kapittelet «Liknelsen om fastern som voge» fortelles det om hovedpersonens tante, som turte å trosse familien i avvisningen av troen. I kapittelet illustreres hvordan et selvgranskende resonnement kan gå fra avsky til selvaksept i *Liknelseboken*. Et symbol blir gjentatte ganger presentert for leseren, det er bildet av en hund som med skrekk oppdager lukten av seg selv: «Hunden nosar sig bakåt. Överallt vittring av förnuftigt liv, ibland dock vittring av honom själv. Då steltnar hunden till! som i skräck, och byter kurs. Så förnuft igen. Hunden vet då att han är

räddad, men rädd» (Enquist 2013:71). Symbolet skjer i sammenheng med en liten passasje om en situasjon som skal ha foregått på Island, der E ble innlagt på et behandlingshjem for alkoholmisbruk, og i beruset tilstand utsatt seg selv for en farlig situasjon. Hunden som lukter seg selv, og som livredd vil flykte unna, kan tolkes som hovedkarakterens avsky over eget alkoholmisbruk, og sine handlinger i beruset tilstand. Samtidig glir passasjen videre og over til fortellingen om tanta: «Och mindes faster Valborg!» (Enquist 2013:71-72). E hadde under den destruktive hendelsen på Island husket tanta, som på lik linje med han selv, hadde turt å forlate troen. Dette redder han. Tilhørigheten og bekreftelsen av at det fantes fler i familien, som han selv, skaper en anerkjennelse og aksept i hovedpersonens granskning av eget sinn.

Notatboka etterlatt av den avdøde faren, er et annet eksempel på hvordan historien til E's familie blir anvendt som argumentasjon overfor han selv, alt for å bekrefte de valgene han i livet tok. For selv om hovedpersonen streber etter å frigjøre seg fra den religiøse mentaliteten han vokste opp i, er det stadig gjennom familiens arv han søker tilknytning:

Så hade blocket, sjuttisex år senare, nått honom. Han tvekade inte en sekund. Et budskap från andra sidan floden. Och budskapet var lätt att tolke. Dikt var icke syn, men skärseldens hetta var nödvändig för att svetsa fram sanningen. Som det brukade stå i Ordspråksboken. (Enquist 2013:25-26)

Hvis faren, lik E selv, var kunstner og dikter, ville det ha legitimert hele hans livsgrunnlag. Selv om det sto i strid med Bibelens ord. Det er akkurat som om E forsøker å få historien om hans liv til å gå opp, som en knute som blir forløst i et endelig svar. Men samtidig klarer aldri fortelleren å slutte der, at knuten skulle gå opp fordi identiteten ble bekreftet i familiens arv blir for enkelt. Hunden fortsetter å bli skremt av seg selv, og bildet av hunden som snuser rundt, kan også si noe om hele romanens form. Fortelleren og teksten snuser frem og tilbake, ser under en stein, for så å gå videre. Når snuten kommer forbi noe sårt, legges det fort lokk og bortforklares med setninger som «nå om dette». Hovedkarakterens identitet blir derfor vanskelig å fange i en helhetlig historie. Giddens (1991) skriver at der selvets historie mangler sammenheng, kan skammens følelse av utilstrekkelighet være en konsekvens. Hvis denne følelsen av utilstrekkelighet kan gjelde E, er det med dette snakk om en moderne skamfølelse.

Selvrealisering

Hvis følelsen av utilstrekkelighet skal undersøkes i *Liknelseboken*, blir det nødvendig å utforske hovedpersonens behov for selvrealisering. Om moderne skam påpeker Wyller i forbindelse med selvrealisering, at følelsen kan oppstå der man opplever å ikke være autonom «nok», eller at man realiserer seg for lite (Wyller 2001:11). Dette står som motsetning til den tradisjonelle skammen, som kan oppstå i sammenheng med å føle seg for mye. Det var den tradisjonelle skammen som ble påpekt, da jeg tidligere i oppgava tolket den kreative yrkesretningen problematisk. Dette fordi en kreativ utfoldelse vil kreve en autonom selvtillit, som kolliderer med en streng pietistisk oppvekst som forkynner ydmykhet og unnvikelse fra stolthet. Samtidig mener jeg at Wyllers teori om en moderne skam i forbindelse med selvrealisering, også kan være aktuelt i det analytiske arbeidet i *Liknelseboken*. Jeg mener det eksisterer et spenningsforhold mellom hovedpersonens ønske om ydmykhet på bakgrunn av en pietistisk oppvekst, og streben etter selvrealisering av kunstnerisk utfoldelse i en moderne narsissistisk verden. På samme vis kan man sette opp mot hverandre følelsen av skam i forbindelse med å være for mye (den tradisjonelle skammen) og det å være for lite (den moderne skammen.) I så tilfelle er det nærliggende å tolke utilstrekkeligheten dobbel, der ulike hensyn umulig kan møtes; og derfor utspiller seg som en ubalanse i hovedpersonens sinn. Han blir en representant for to vidt forskjellige tider, og med ett bein i hver leir blir dobbeltheten problematisk. Jeg vil i påfølgende avsnitt underbygge dette spenningsforholdet, dette ved å undersøke om det finnes belegg for en følelse av utilstrekkelighet i sammenheng med selvrealisering.

Giddens (1991) poengterer at et viktig element i menneskets refleksive prosjekt, er at det en sammenheng med den man ønsker å være, og det mennesket man i realiteten klarer å være. Dette er en tematikk Pattison (2000) setter opp mot skam, og referer tilbake til Susan Millars bok *The shame Experience* (1985) der skam ses i forbindelse med individets mislykka forsøk i å nå opp til egne idealer. En som skammer seg er derfor misfornøyd med seg selv, og ønsker å være annerledes. Det kan ta form av et ønske om å være smartere, sterkere, eller mer moralsk, enn det man oppfatter seg selv til å være. Pattison knytter videre det å ikke leve opp til sine bevisste og ubevisste mål, opp mot tap av respekt for en selv (Pattison 2000:76). For hovedpersonen i *Liknelseboken* dreier dette seg om en følelse av udugelighet, ofte i sammenheng med en følelse av å ikke prestere i kunstnerisk prestasjonen. Akkurat som om det E produserer, ikke holder mål til de idealer har for seg selv. Et bilde som illustrerer dette er farens fiolin, som stadig henger uspilt på veggen:

Där den hängde! över hans arbetsbord, som en nyhängd svensk spion. Som var stumt gapande. Ett likkort av en ospelad fiol! Och kanske skulle förbliva ospelad, trots att han själv en gång övermodigt givit sig i kast med den, men skärande misslyckats, och då tyckt sig höra Faderns skrikande jämmer från andra sidan floden. (Enquist 2013:29)

Fiolinen henger over E som et skrik fra den andre siden, fra den avdøde faren som jamrer. Kanskje klager og bebreider faren han, for at han ikke mestrer å spille eller fullføre prosjektene i livet sitt. For som Jean Sibelius med den åttende symfoni, klarer ikke E å skrive det han vil skrive. Og selv om han er en anerkjent, og i andres øyne en dyktig forfatter, er det en fattig trøst når han selv føler han sløser bort talentet sitt. Det han har på innsiden, kommer ikke helt ut i litteraturen slik han så gjerne ønsker at det skal. Deretter kan det tolkes som om E sliter med en samvittighetsfølelse, som går ut på at han føler at han har forspilt sitt pund i livet. I kapittel 6 «Liknelsen om det forslösade pundet» sammenligner fortelleren skjebnen til E's unge slektning (Siklund) med E selv. Fortellingen om gutten tematiserer urettferdigheten ved enten å få alt, eller å få ingenting. Samtidig sammenfaller historien med hovedpersonens barndom, hvor få barn fikk muligheten til å fortsette skolegang etter opprinnelig endt utdanning ved folkeskolen. Men hovedpersonen i *Liknelseboken* får fire ekstra år på skole, akkurat som gutten fikk tildelt en katt: «Gud hade tilldelat honom en katt, han var den gynnade i experimentgruppen, hade alla privilegier, han hade fått skrivargåvan, men nu hade han försnillat sitt pund» (Enquist 2013:185). E hadde hatt muligheten, men mener selv han ikke grep den.

I Bibelen kan man lese «Lignelsen om pundene», der ti tjenere blir bedt om å drive handel på hvert sitt pund mens kongen er bortreist. Flere av tjenerne tjener flere pund på sitt utdelte pund, men en tjener gjør ulikt de andre:

²⁰ Så kom det enda en. Han sa: 'Herre, her er pundet ditt, jeg har hatt det liggende i et tørkle. ²¹ Jeg var redd deg, for du er en streng mann som tar ut det du ikke har satt inn, og høster det du ikke har sådd.' ²² Han svarte: 'Etter dine egne ord dømmer jeg deg, du dårlige tjener! (Luk,19:11)

Tjeneren i lignelsen forspiller sitt pund. Lignelsen har blitt tolket som et bilde på å utvikle sitt potensiale. Det ligger videre en forventning fra høyere makter om å gripe de muligheter som finnes. Videre lønner det seg ikke å la pundet ligget dødt, for i lignelsen blir tjeneren fratatt sitt pund. I *Liknelseboken* eksisterer det en frykt for å ikke leve ut et potensiale, og for hovedpersonen samsvarer denne frykten for å være «for lite» med en moderne skamteori. Hvis E følger lignelsen fra Bibelen, vil det være riktig å realisere en kunstnerisk utfoldelse, spesielt

hvis han opplever seg kallet til yrkesretningen. Samtidig kolliderer selvrealiseringen med den teologiske praksisen oppvekstens pietisme forkynner; her er det ydmykhet som blir formidlet som ideal. Igjen står hovedpersonen i en mellomposisjon, hvor det tradisjonelle og moderne står i et spenningsforhold. For selv om E ser seg selv løst fra sin religiøse fortid, innhenter Bibelens lignelser han og preger hele hans virkelighetsforståelse. Derfor blir det nesten umulig å skulle lese en moderne skam uten å ta hensyn til hovedpersonens religiøse bakgrunn.

Det hovedpersonen i *Liknelseboken* ønsker å realisere, er en kjærlighetsroman. Han ønsker å våge å skrive noe sant og ekte om kjærligheten, men han mener selv han ikke duger til nettopp dette: «Aldrig kommer han att kunna skriva om kärleken» (Enquist 2013:205). Fortelleren følger skriveprosessen til hovedpersonen svært tett, og *Liknelseboken* er en metaroman fordi den kontinuerlig følger en stemme som korrigerer og redigerer tilblivelsen av en tekst. Den reviderende indre stemmen til forfatteren i boka mener det som blir skrevet ikke strekker til. Enten fordi ting blir sagt i feil rekkefølge eller kanskje er det for følsomt: «Bemanna dig! viskar han ständigt. Var inte löjlig! En sak i taget» (Enquist 2013:11). Kommentarsporet fra den skrivende følger leseren gjennomgående i boka, og stemmen er gjerne kritisk. Det er den samme stemmen som forteller at det er sykt å skulle definere det hovedpersonen driver med som arbeid, at det hele er hykleri. Arbeidsboka til E er en «skittunna», og aldri vil han kunne klare å skrive en kjærlighetsroman, eller skrive om de ni utrevne sidene fra farens notatbok. Altså er alt han bedriver (i følge han selv) et umulig prosjekt han ikke duger til. Følgelig tolker jeg en negativitet, som skaper en utilstrekkelighetsfølelse hos hovedpersonen i *Liknelseboken*.

E søker en utenforstående bekreftelse på at han duger. Det kan han aldri få, fordi bekreftelsen må på et eller annet vis komme innenfra han selv. Fra han var liten gutt vokser han opp som morens eneste støttespiller. Moren er en kvinne som først opplever en dødfødt sønn i barsel, for så senere i ung alder å miste mannen sin. Hun er hjelpeløs alene igjen med den lille gutten: «Chauffören, det var Marklin!, hade då enligt legenden, trots sitt sträva lynne och eftersom det var djupsnö upp till huset, frågat om det icke var någon som kunde *förbarm sig över kwinna*» (Enquist 2013:24). Hovedpersonen selv blir karakterisert som en mager og spinkel gutt, og når faren dør er det vanskelig å strekke til. Kontrasten blir familiens menn på farssiden, de blir beskrevet som sterke, og grantrærne blir et språklig bilde på styrken; de er enorme. Farfaren og onklene setter i stand et hus til kvinnen og den lille gutten med ren muskelkraft: «Det var på den tiden man kunde bygga hus» (Enquist 2013:7). Et spørsmål som kan stilles, er hvorvidt det allerede her oppstår en følelse av utilstrekkelighet, som videre blir overført på flere domener i

hovedpersonens liv. Det blir som en bønn eller et skrik ut til intet, om godkjennelse av den frigjørelseskampen E valgte å ta: «Med avværjande gester bönföll han henne om hjälp, eller i varje fall en bekräftelse, bara några ord: du duger?» (Enquist 2013:62). Senere i boka beskrives en situasjon mellom far og barn, der den eldre E er på restaurant og spiser lunsj med sin voksne sønn. Sønnen vil vise en applikasjon på mobiltelefonen, som forvrenger det opplastede bildet, og som får munnen til personen på bildet til å bevege seg. Det er faren til E som er på bildet, og for første gang ser E at leppene til den avdøde faren forsøker å si noe. Senere i en drøm innhenter hendelsen ham:

Jag vet att du kan röra munnen och berätta, jag ser det ju, munrörelserna är tydliga nästan, jag såg ju det på mobilen att du önskar genmäla något! Munläpparna dina, pappa!, dom rörde sig alldeles jämmerligt, hade du icke velat framsäga att jag duger!, och så hade det blivit än konstigare, och det var nu han själv som försökte få fram ord, men det var tvärstopp. (Enquist 2013:152)

Desperate spørsmål stilles fra hovedpersonen; hvis du kunne si noe, ville du ikke da ha sagt at jeg duger, at de valgene jeg tok var bra nok, at det yrket som ble en så stor del av livet, ikke var så ille likevel. Spørsmålet stilles til faren, men kampen kjemper E med seg selv. Videre kan man diskutere utilstrekkelighetens opphav, og dermed om den mulige skammen har sin bakgrunn i de sosiale strukturene hovedpersonen vokste opp i. Men fordi følelsen av utilstrekkelighet ligger så tett på hovedpersonens selvrealisering i forbindelse med kunstutfoldelse, kan man hevde at det likevel her er snakk om en moderne skamfølelse. For målet om en nedskrevet kjærlighetsroman, eller ønske om å revidere både morens begravelsestale og gjenskrive farens notatbok, grunner i et selvrealiseringsideal E har satt for seg selv. Det er han selv som mener han ikke duger. Fortelleren vil gjerne ha det til at både moren, faren og katta på et tidspunkt blir dommere over hovedpersonen dugelighet. Likevel kan leseren ane det som ikke blir sagt og som blir fortiet; at oppgjøret om hvorvidt man duger eller ei er et oppgjør alene i hovedpersonens sinn. I så tilfelle vil det være nærliggende å tolke en kronisk skamfølelse.

Avvisning

På psykoanalytikerens kontor oppstår det problemer når psykoanalytikeren ikke forstår hovedpersoners religiøse forståelse av begrepet «etterlatt». E mener selv at det åpenbart dreier seg om å være etterlatt etter Jesu andre gjenkomst, da de frelste vil bli hentet opp til evigheten, mens de fortapte blir etterlatt i straff og helvete. Psykoanalytikeren på sin side, tolker det hele

som en underbevist følelse av å være etterlatt av moren: «Utan hon hade bara divlat om Modern!» (Enquist 2013:46). Som andre kvinner i *Liknelseboken* blir også psykoanalytikerens plass i sammenheng med fluer fastklistret i et fluepapir, som om psykoanalytikerens fanger han i en tematikk han ikke vil vedkjenne seg. Like etter i samme passasje av boka, blir hovedpersonen avvist i seksuell forstand av psykoanalytikerens selv:

Till slut hade han avslutat behandlingen, delvis för att hon varit vacker och han blivit upphetsad, likt det han blivit som femtonåring på gräsmattan däri Larssonsgården. Men när han antydde detta, alltså helt omärkligt antytt sin upphetsning inför henne, fast tveklöst, hade hon gjort *en avvärjande rörelse*, precis som inför ett barn som sträckt upp sina armar mot Frälsaren men blivit avvissad, och då hade han slutat. (Enquist 2013:46-47)

Situasjonen oppleves pinlig for leseren; at hovedpersonen som voksen mann legger an på psykoanalytikerens. Det skjer en grenseoverskridelse, og i tråd med Wyllers (2001) teori om den tradisjonelle skammen, skjer det her en irettesettende respons fra psykoanalytikerens. Hun avviser han, og markerer grensen. Det blir eventuelt en positiv skam hovedpersonen erfarer, da den korrigerer oppførselen hans. Likevel skjer det en avvisning som i sammenheng med andre skamerfaringer kan være interessant å se nærmere på i forbindelse med moderne skam. Eksisterer det flere erfaringer av avvisning som svekker hovedpersonens følelse av verdi?

Pattison (2000) trekker frem teori som underbygger at under enhver erfaring av skam, vil det ligge en overbevisning om ikke å være verdig til å bli elsket. Dette innebærer en frykt for å bli forlatt, for å miste kjærlighet, og for å miste seg selv (Pattison 2000:76). Fra et psykoterapeutisk ståsted, knytter Sørensen i *Skam medfødt og tillært*, frykten for å være uelskelig opp mot barnets opplevelse av å ikke bli sett. Skammen blir «drevet frem av behovet for tilknytning» (Sørensen 2013:20). Mangelen på trygghet og lengselen etter kontakt skaper en stagnering i utviklingen. Sørensen skriver: «barnet ved ikke, hvad det mærker, og kender ikke betydningen af det, før det er blevet formidlet af den nære omsorgsgiver» (Sørensen 2013:29). Det blir foreldrenes ansvar å skape en portal for barnet; en lærdom i erfaringen å bli sett i andres blikk. Mor eller fars sinnsstemning blir særlig viktig, og om barnet opplever å ikke bli anerkjent som noe kjært, vil den naturlige søken etter kontakt oppleves avvist.

Spørsmålet videre blir hvorvidt hovedpersonen i *Liknelseboken* faktisk i realiteten kjenner på en avvisning, eller om det er fortelleren som ironiserer et psykoanalytisk perspektiv. Jeg tolker en forteller som innehar en viss psykoanalytisk fagkunnskap, noe som kompliserer tolkningen.

I en ironisk tone blir hovedpersonen skildret som et desperat barn, med et krav om å bli sett. For det er noe komisk med bildet av barnet, som strekker seg opp mot frelseren, for så å bli avvist som en voksen mann, på et kontor av en kvinne han kun har et profesjonelt forhold til. Hovedpersonens liv og virke kan likevel gi et inntrykk av en erfaring av avvising. Både med av å miste en pappa på et tidlig tidspunkt i livet, men også i relasjoner til kvinner. I følge fortelleren klister kvinnene E fast i et fluepapir, men er det aldri omvendt?

I kapittel 4 undersøkte jeg hovedpersonens opplevelse av å være fortapt. E besitter en religiøs forestilling om å være etterlatt i Bibelsk forstand: «Han visste sig sedan länge vara förtappad» (Enquist 2013:44). Som en videreføring av denne tematikken kan man tolke en erfaring av religiøs avvising, et tap av en viktig tilknytning for gutten som vokser opp i den religiøse bygda: «Barnet och hans mor hade länge samma tro. Sen trodde de olika» (Enquist 2013:67). Hovedpersonen mister en sentral trygghet tidlig i livet, for han kan ikke bero seg på den religiøse og eksistensielle tryggheten hans mor så dedikert hengir seg til. Gjennom skriving vil E skape en ny arena der det er trygt å eksistere. Hvis han bare kunne bevise at faren på et eller annet vis var lik han selv, tenker han. Men får han noen svar, eller blir han også her avvist av dødens maktesløshet?

Følgelig blir igjen identitetsproblematikken relevant. I en søken etter hvem han er, dukker historien om hans avdøde storebror opp. Dødfødt bar broren samme navn som han selv skulle få tildelt noen år senere: «Vars bror med samma namn som han själv! döfödd! två år tidigare! utslitits ur modersskötet. *Och kanske var han själv*» (Enquist 2013:40). For det var to gutter som hadde blitt forvekslet etter fødsel, på sykehuset i Bureå. Forvekslingen skjer innenfor hovedpersonens slekt, og hendelsen blir et sterkt inntrykk for et lite barn. Når E selv skal forsøke å skjønne hvem han er, sammenblander han historien om de to guttene og hans egen historie. Det kunne så enkelt ha vært han selv. Hvorfor skulle moren og faren gi guttungen akkurat det samme navnet som den avdøde broren? Kunne det være slik at det var han selv som var den dødfødte, og den to år eldre broren som fikk leve? Historiene i *Liknelseboken* har en tendens til å bli forvekslet med hverandre, slik guttene i slekten til hovedpersonen faktisk ble byttet om. Hvis barnet opplever, slik barnet i *Liknelseboken* opplever, en manglende følelse av å være et helt særegent individ, kan man tolke dette som et uttrykk av å ikke bli sett.

Jeg har tidligere påpekt det sentrale møte mellom hovedpersonen og kvinnen på det kvistfrie furugulvet, der sex blir forstått som en åpning inn til det innerste rommet i et annet menneske:

«Det var det enda ögonblick då man kunde vara skyddslös utan att vara rädd. Sedan lämnade man det innersta rummet, och tänkte att nu är dörren stängd igen, men man mindes ju hur det hade varit» (Enquist 2013:124). Det blir beskrivet som en følelse av å gi seg helt hen til det som skjer, men på diskursnivå blir det ikke videre i passasjen kommentert det faktum at døren vil alltid lukke seg igjen. Ved å åpne opp døren til det innerste rommet, vil man risikere en sårbarhet. For den unge gutten blir det seksuelle møte viktig, og nesten mot skamløshet forsøker han gjentatte ganger i etterkant å komme i kontakt med henne. Første gangen E ringer henne undrer han hvorvidt hun husker ham: «Hon hade farit fort och sagt, ånyo, *Vad vill du?*, och på detta vart han som stum, och hade lagt på luren. Vilket fiasko!» (Enquist 2013:191). Kvinnen husket den femten år gamle gutten, men gjentagende ganger svarer hun kun med et spørsmål om hva han vil; det blir en erfaring med avvisning.

Så etter noen år ringer E kvinnen igjen, han kan ikke gi slipp på henne i tankene. Med bestemt stemme innfrir hun hans ønske om å møtes, de har ting de må prate om. Der på en togperrongen møtes de to, men kvinnen vil sitte med god avstand fra hverandre på benken:

Hon tittade på honom, uppmärksamt, liksom frågande, men *hon hade inte rört sig*. Och då han gjorde en rörelse med kroppen, som för att maka at sig i hennes riktning en pelagrut medan han småsnörvlade, hade hon med bara en armrörelse stoppat honom! bestämt! som ett stopptecken! Nästan liknande den bestämda armrörelse som dussintals år senare en mycket vacker kvinnlig psykoanalytiker i Köpenhamn hade ådagabragt mot den alkoholiserade restmänniska som han då blivit, just med en sådan avvisande åtbörd! och därmed förhindrat varje typ av känslomässig eller kroppslig kontakt. Så förnedrande, den gången i Köpenhamn, som vore han ett barn som med uppsträckta armar sträcker sig mot sin mor, och denna då avvisar! avvisar! just med en avvärjande rörelse vars innebörd kanske är Far åt helvete! eller bara Jag orkar icke med din förvridna själ! (Enquist 2013:199)

I teksten blir hendelsene fortalt i omvendt kronologi. Som om opplevelsen av å bli avvist av kvinnen på det kvistfrie furugulvet, i øyeblikket minner om avvisningen som skjer flere år senere med psykoanalytikeren. Men den unge gutten kan umulig sammenligne noe som enda ikke har skjedd. Her blir teksten påvirket av at *Liknelseboken* er en erindringsroman, der hovedpersonen inntar et retroperspektiv. Hvis leseren på et historisknivå setter episodene i riktig rekkefølge, kan man tolke at erfaringen med psykoanalytiker frembringer følelser som sitter igjen fra hovedpersonens første møte med kjærligheten. På bakgrunn av dette resonnementet kan man lese den tidlige avvisningen som en erfaring hovedpersonen bærer med seg, i sammenheng med kvinner han senere møter i livet. I sitatet hentet fra romanen får leseren

presentert hvordan avvisningen fra kvinnen, både blir satt i forbindelse med den religiøse fortapelsesfølelsen, men også koblet opp mot (og denne gangen står det helt konsist); barnet som blir avvist av sin mor. Igjen kan man ane en følelse av udugelighet, og at det finnes tidspunkter av livet der E både identifiserer seg som et «restmenneske», der han opplever seg selv avvist; som en dritt, fornedret til noen man ikke orker å forholde seg til. I disse periodene av livet hevder jeg det finnes en grunnfølelse av skam hos hovedpersonen.

Avslutningsvis vil jeg belyse kvinnens ønske om frihet, et budskap E aldri vil glemme. Det er en frelse med frihet hun gir han: «Jag vill inte vara infångad. Och du vill inte. Då är vi inte fria» (Enquist 2013:202). Kvinnen vil ikke fange ham på noen som helst måte, hun setter han fri. Dette er en tanke som følger hovedpersonen inn i kjærlighetsforhold han senere vil erfare. Jeg tolker en negativ konsekvens av frihetsperspektivet i kjærligheten, for hovedpersonen i *Liknelseboken* har en tendens å sette kvinner i forbindelse med fluer fastklistret på et fluepapir. Akkurat som om kvinner vil fange ham, og frata han all frihet i livet. Men i begravelsen til kvinnen synger hennes niese *Höstvisa* av Tove Janson: «Nu blåser storm därute och stänger sommarns dörr, det är för sent för att undra och leta. Jag älskar kanske mindre än vad jag gjorde förr, men mer än du nånsin får veta» (Janson i Enquist 2013:243). Budskapet i sangen treffer den eldre hovedpersonen mer enn noensinne.

Kvinnen hadde gått hele livet i frykt for å fortelle om den kjærligheten hun en gang hadde følt for den unge gutten på Larssonsgården. Som tidligere påpekt blir Ellen et eksempel på kvinners skam i *Liknelseboken*. Det blir en tradisjonell skam med moderne vilkår, der skammen treer i kraft av andre menneskers dømmende blikk. Gutten var femten, hun femtien; hun hadde trådd over en grense, og hun viste det. Samtidig handler *Liknelseboken* om et budskap fra en død kvinne til en stadig levende mann; fra Ellen til E. Livet handler om å tørre å elske når man kan. Og kanskje kan man aldri være fullstendig fri, i hengivelse til et annet menneske. Men om E tør å tro at han duger, da kan han kanskje tørre å elske mens han kan. Jeg tolker romanen som en fortelling om kjærligheten, et forsvar for kjærligheten. Samtidig leser jeg en uro hos hovedpersonen, hvor den tradisjonelle virkelighetsforståelsen står i et spenningsforhold til det moderne jaget etter selvrealisering og kunstnerisk utfoldelse. I en slik sinnstilstand av skam er det forståelig om kjærligheten og lysten ikke alltid er like rosenrød som det tilsynelatende blir fremstilt i *Liknelseboken*.

6. Avslutning

I denne oppgava har jeg drøftet problemstillingen: i hvilke grad er *Liknelseboken* en roman om skam, og hvordan kommer den til uttrykk? Etter endt analytisk arbeid vil jeg hevde at det eksisterer flere aspekter av skam i romanen, men at skamproblematikken har vist seg å være et komplekst objekt å skulle tolke. På spørsmålet hvorvidt det finnes skam i romanen, vil svaret for denne oppgava bli: både og. Jeg har belyst forskjellige situasjoner i romanen som bygger opp om en skamteori, og analysert både biskarakterer og hovedkarakteren i lys av ulike perspektiver på skam, og jeg vil nå oppsummere sentrale funn.

For det første er en tradisjonell skam en konsekvens av et utenforstående blikk, som grensesettende instans. Skammen blir en sanksjon som irettesetter uønsket adferd, og kan både være positiv og negativ. I *Liknelseboken* har jeg tolket en tradisjonell skam både i positiv og negativ forstand. Når hovedpersonen som ungdom opplever på kristenleir å bli irettesatt, med bemerkning om å skamme seg, er dette et eksempel på hvordan skam blir et maktmiddel for negativ sanksjon. Skam blir her en metode i pastorenes forsøk på å kue den unge gutten. Skam i positiv forstand, skjer når irettesettelsen blir et nødvendig signal. Når hovedpersonen som voksen og beruset mann blir satt på plass av egen psykoanalytiker etter en seksuell tilnærming, blir skammen en sanksjon, dette som et resultat av en grensesetting fra psykoanalytikerens side. Det blir et klart signal om hvor grensa går, og hvilke oppførsel som i samfunnet er «innenfor». På denne måten får hovedpersonen muligheten til justere egen oppførsel, og skammen kan resultere i annerledes handling ved neste anledning. Men om det ikke resulterer i skam, og sanksjonen ikke hadde den virkningen som var tilstrebet; vil man kunne gå uberørt uten videre endring i oppførselsmønster.

Den tradisjonelle skammen i *Liknelseboken* har jeg satt i sammenheng med en pietistisk samfunns-moral. Jeg har tolket samfunnet hovedpersonen vokser opp i som strengt religiøst; en moralistisk overordnet grensevokter. Religionen og Bibelens sentrale plass i barndommens virkelighetsforståelse, og samfunnets opprettholdelse av en negativ liturgi som fremmer forestillinger om synd og fortapelse, mener jeg skaper negative konsekvenser for hovedpersonen. Særlig blir fremstillingen av kunst og dikt som synd, avgjørende og problematisk. Selv om barndommens minner forteller om litteratur som fristed, er det tanken på bokbrenning og frykten for synden som fortsetter å eksistere i hovedpersonens sinn. Likevel

eksisterer det en sterk kunstnerisk drivkraft i *Liknelseboken*, og et ønske om å skrive om lysten og kjærligheten. På spørsmålet om hvorfor forfatteryrket blir vanskelig for hovedpersonen, vil jeg hevde en kompleks skamproblematikk i en tradisjonell klassisk forstand.

Jeg tolker den kunstneriske utfoldelsen i et spenningsforhold med ydmykhetens ideal om beskjedenhet. I forbindelse med tradisjonell skam fremla jeg teori som underbygget en skamfølelse i forbindelse med å være «for mye». Dette hevder jeg står som en kontrast til kunstnerisk utfoldelse. Særlig opp mot et teologisk perspektiv, hvor ydmykhet som ideal, overfor en allmektig Gud, kan bli grobunn for skam og forhindre individuell stolthet. Hvis stolthet blir ansett som arroganse og hovmodighet, vil et kunstnerisk yrke bli vanskelig å akseptere. Dessuten tolker jeg skam som en mulig konsekvens. Dette også på bakgrunn av hovedpersonens nedsettende omtaler av egen arbeidsinnsats, hvor det blir «sykt» å definere skriving som arbeid, og skyldfølelsen i dilemmaer omkring forfattervirksomhetens ansvarsområde.

Videre går hovedpersonen fra taushet til bekjennelse i *Liknelseboken*, og velger å fortelle om et avgjørende minne: den første seksuelle opplevelsen. Dette på tross av et løfte om å aldri fortelle videre. Jeg har sett på ulike forklaringer på hvorfor E hemmeligholder hendelsen, for så å videre fortelle. En forklaring er den religiøse forkynnelsen fra barndommen om seksualitetens syndfullhet, som skamlegger lysten. Forbildene hovedpersonen støtter seg på, blir et motsvar i prosessen mot å tørre å skrive om seksualiteten. En annen forklaringen er hovedpersonens beskyttelse av kvinnen, Ellen. Han hadde vært femten, hun femtien, og fra et utenforstående perspektiv kunne hendelsen blitt fremstilt som en ulovlig grenseoverskridelse. Jeg ser en tradisjonell skamfølelse hos kvinnen, en frykt for å bli avslørt. Fortelleren begrunner bekjennelsen med tidens legende tann, hvor tiden ufarliggjør hendelsen. Likevel er det aspekter som forblir i taushet. Det seksuelle møtet blir enstydig fremstilt i positiv forstand for hovedpersonen, og på den måten blir noe av det viktigste fortsatt ikke problematisert i romanen; at den seksuelle akten er et lovbrudd.

Hovedpersonen i *Liknelseboken* besitter en uro og en grunnfølelse av fortapelse, noe som resulterer i destruktive handlinger. Jeg hevder med denne oppgava at det eksisterer kroniske skamfulle perioder i hovedpersonens liv. Denne skamfølelsen står i forbindelse med en opplevelse av uverdighet i et religiøst perspektiv. Jeg har anvendt teori som knytter begrepene *eros* og *agape* opp mot Enquists litteratur. Det har vært min hensikt å undersøke konsekvensen

av uteblivelsen av agape (kjærligheten fra Gud, gitt som en nådegave). Jeg hevder at i tilfeller hvor denne uselviske kjærligheten uteblir, vil skam kunne forekomme som et resultat. Særlig i samfunn hvor et klart skille er tydelig, mellom de troende og de vantro.

Jeg ble inspirert av Hverven i *Klassekampen* (2013) som skrev om det å tvile på tvilen. Dette tok jeg videre i min undersøkelser, hvor flere tilfeller i romanen pekte på en skam i forbindelse med å tvile. Ikke i forbindelse med å tvile på Gud, men heller omvendt; tvile på egen overbevisning om fravær av gudstro. Selv om hovedpersonen i flere tilfeller deklamerer egen religiøs løsrivelse, finnes det situasjoner (ofte i beruset tilstand, som han senere avskriver som utilregnelige) hvor Guds eksistens gjenoppliver i bevisstheten. Da våger hovedpersonen i *Liknelseboken* å tro. Det blir en opplevelse av hykleri, hvor hovedpersonen på den ene siden forkynner om frigjørelse, men senere selv tviler på det budskapet han har gått så hardt inn for å formidle.

For det andre leser jeg en moderne form for skam i *Liknelseboken*. Som en motsetning til den tradisjonelle skamfølelsen av å være «for mye», eksisterer den moderne skamfølelsen av å «være for lite». Den moderne varianten blir bedømt på et individuelt grunnlag, der individet selv bedømmer hva som er «innenfor». Det er i denne sfæren hovedpersonen i *Liknelseboken* tilstreber tilhørighet i familiens røtter, for å bekrefte en historie om egen identitet han selv kan akseptere. Opplevelser av å bli avvist og hovedpersonens problematiske forhold til kvinner, setter jeg også i forbindelse med en moderne skamfølelse. Skam kan innebære en frykt for å ikke være verdt å bli elsket.

For hovedpersonen blir hendelsen med kvinnen på det kvistfrie furugulvet en avgjørende erfaring, samtidig lærer kvinnen han kjærlighet med frihet. Tanken er forlokkende, men skaper samtidig problemer. E føler seg ofte fanget i kvinners klister, som en flue på et fluepapir. Samtidig erindrer den eldre mannen avvisningen den gangen for lenge siden, han tok gjentagende ganger kontakt; men ble ikke møtt i det. Hvis avvisning svekker hovedpersonens følelse av verdi, kan flukt fra kvinner, være en forsvarsmekanisme mot avvisningens sårbarhet og skam. Ikke før i begravelsen til kvinnen, hvor hennes niese synger *Høstvisa* av Tove Janson, blir et annet budskap klart for hovedpersonen: man må tørre å elske.

Giddens (1991) påpeker at en konsekvens av stor avstand mellom ønsket ideal og virkelighetens bragder, kan være skam. Hovedpersonen i *Liknelseboken* har et ambisjonsnivå for den

kunstneriske produksjonen, han i realiteten selv hevder å ikke leve opp til. Han ser på det som å forspille sitt pund. Hovedpersonen ser seg kallet til litteraturens forkynnelse, og hvis han sløser bort sjansen til å si noe viktig, forspiller han muligheten han ble gitt. Et teologisk perspektiv kan argumentere for realiseringen av kunsteryrket, og i «Lignelsen om pundene» forkynnes et budskap om å realisere de evnene man er kallet til. Likevel har en annen lære rådet i oppvekstens pietistiske samfunn. Forfatteryrket blir med en tradisjonell inngang problematisk opp mot et religiøst perspektiv som tilstreber ydmykhet og beskjedenhet. Dette står i et spenningsforhold til ønske om selvrealisering innenfor kunstnerisk utfoldelse.

Veien videre

Jeg har i denne oppgava tilpasset innholdet etter oppgavas omfang, og jeg har konsentrert meg om å belyse sentrale aspekter av romanen i lys av et skamperspektiv. Likevel gjenstår det undertemaer jeg ikke har hatt mulighet til å undersøke nærmere, som f.eks. kjønnsperspektivet i Almqvists avhandling, hvor anklagen om seksuell utnyttelse blir påpekt: «Han klandrar henne alltså inte för någonting, men känner ett ansvar inför henne för att andra skulle kunna göra det» (Almqvist 2017:41). En videreføring av tematikken omkring fortelsen om det seksuelle møtet er min påstand om en tradisjonell skamproblematikk. Men det jeg syntes er videre interessant er Almqvists fremstillingen i et kjønnsperspektiv: «Relationer mellan yngre flickor och äldre män framstår istället som något sjukligt och som övergrepp, eftersom man utgår från de yngre kvinnornas passivitet och oskuldsfullhet» (Almqvist 2013:54). Kjønnspromblematikken har ikke blitt i dypere forstand analysert i denne oppgava.

For videre forskning syntes jeg et kjønnsperspektiv på skam i *Liknelseboken* er spennende, men også viktig. Ved en kritisk diskursanalyse kunne det vært interessant å undersøkt en generell forståelse av sex-misbruk med et kjønnsperspektiv. Er det en allmenn oppfattelse at ulovlig overskridelse i forbindelse med sex, altså sex med barn eller ungdom under 16 år, anses forskjellig i henhold til kjønn? I så tilfelle kunne dette blitt satt opp mot den store «#MeToo» kampanjen hele verden har stått overfor de siste to årene. Her ville det vært aktuelt å fordype seg mer i det asymmetriske maktforholdet, hvor kjønn blir en særlig viktig bestanddel. Det har vært en kjønnsp ubalanse i debatten, og ved en meningsmåling gjort av Klassekampen (2018, 16.oktober) ble det avslørt at 57 % av norske menn fryktet falske anklager. I hvilke grad frykter kvinner samme problematikk? Og hvordan vil et slikt perspektiv påvirke lesningen av *Liknelseboken* i lys av skam?

Et annet moment som kunne vært undersøkt videre, er en analyse av den mannlige sex-erfaring. I det svenske tidsskriftet *Fokus* påpekte Larsmo dette: «Men till en början skildras minnet här alls inte plågsamt, vilket stämmer med klichén av manlig sexualitet, så som den regelmässigt framställs – drömmen om snabbt sex utan komplikationer eller förpliktelser. Men småningom blir det mer komplicerat» (Larsmo 2013). Her kommenteres den umiddelbare fremstillingen av en mannlige erfaring av sex, men hva er en denne «klisjeen» Larsmo påpeker? Det hadde vært interessant å undersøke hovedpersonens oppfattelse av sex, ved hjelp av kjønnteori, med særlig fokus på sex-erfaringer. Forsøker fortelleren å fremstille hovedpersonen i tråd med en klisje om en maskulin machomann? Kanskje er det som Larsmo kommenterer, et forsvar som senere i boka blir mer komplisert. Et annet perspektiv er hvorvidt klisjeen av en kvinnelig erfaring av sex oppleves pinlig for en mann. For hva gjør det med folk når erfaringen av sex blir fremstilt kulturelt som kjønnsbetinget? Hvis man da ikke passer inn i de kjønntypiske rollene, vil det være grobunn for skam? Disse spørsmålene er noen få av mange det ville vært mulig å undersøkt nærmere. Forhåpentligvis kan noen av perspektivene jeg har belyst være nyttige for videre forskning.

Litteraturliste

- Almqvist, L. (2017). *Doloresvariationer – Queeranalytiska perspektiv på sexuella relationer med stora åldersskillnader inom svensk prosa*. (Doktoravhandling) Linköpings Universitet: Linköping.
- Bakken, R. (2014). Alderdom - en hemmelig skam. *Nytt Norsk Tidsskrift*, 31(04), ss. 465-475.
- Beckman, Å. (2013, mars 25). *Skrivarlusten*. Hentet fra Expressen: <http://www.expressen.se/kultur/skrivarlusten/>
- Behrendt, P., & Bunch, M. (2016). *Selvfortalt – autofiktioner på tværs: prosa, lyrik, drama, film*. Frederiksberg: Dansklærerforeningens forlag.
- Borneskans, F. (2013, mars 25). *Enquist har skrivit en storslagen kärleksroman*. Hentet fra DT: <http://www.dt.se/kultur/bocker/enquist-har-skrivit-en-storslagen-karleksroman>
- Bredsdorff, T. (1991). *De sorte huller : om tilblivelsen af et sprog i P.O. Enquists forfatterskab*. København: Gyldendal.
- Brynildsen, S. M. (2006). *Det är ett slags meddelande... En lesning av Per Olov Enquists roman Nedstörtad ängel med fokus på språk og kommunikasjon*. (Masteroppgave) Universitetet i Oslo: Oslo.
- Christensen, J. H. (2013, oktober 15). *Det inderste rum*. Hentet fra Jyllands-Posten: <https://jyllands-posten.dk/premium/kultur/anmeldelser/litteratur/ECE6096480/det-inderste-rum/>
- Dvergsdal, A. (2013, august 26). *Finner frelse i synden*. Hentet fra Dagbladet: http://www.dagbladet.no/2013/08/26/kultur/anmeldelser/litteratur/litteraturanmeldelse_r/bok/28860338/
- Ekselius, E. (1996). *Andas fram mitt ansikte*. (Doktoravhandling) Stockholms Universitet: Stockholm.
- Enander, C. (2013, mars 17). *Den andra sidan av natten*. Hentet fra Tidningen Kulturen: <https://tidningenkulturen.se/arkiv/13-litteratur/litteratur-kritik/14362-litteratur-p-o-enquist-liknelseboken-en-kaerleksroman>
- Endestad, I. (2010). *"När allting började så bra, hur kunde det gå så illa" En lesning av Per Olov Enquists Ett annat liv som selvframstilling i lys av Kapten Nemos bibliotek*. (Mastergrad) Universitet i Oslo: Oslo.
- Engelstad, I. (2005). Skam, seksualitet og selvfølelse – En sammenlikning av Amalie Skram og Vigdis Hjorth. *Nytt Norsk Tidsskrift*, (02), ss. 154-163.
- Enquist, P. O. (2008). *Ett annat liv*. Stockholm: Norstedts.
- Enquist, P. O. (2013). *Liknelseboken*. Stockholm: Norstedts.
- Enquist, P. O. (2014). *Lignelsesboken*. Oslo: Gyldendal.
- Faldbakken, K. (2013, september 16). *Bokanmeldelse: Enquists dommedag*. Hentet fra VG: <http://www.vg.no/rampelys/bok/bokanmeldelser/bokanmeldelse-enquists-dommedag/a/10126621/>
- Freud, S. (1913). *Totem og tabu* (Vol. 2013). (K. Uecker, Overs.) Oslo: Vidarforlaget.
- Gadamer, H.-G. (2001). *Gadamer in conversation: Reflections and commentary*. (R. E. Palmer, Red.) New Haven: Yale University Press.
- Genette, G. (1972). *Narrative discourse: An essay in method*. New York: Cornell University Press.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity.
- Henningsen, E. (1974). *Per Olov Enquist. En undersøgelse af en venstreintellektuel forfatters forsøg på at omfunktionere den litterære institution*. (Doktoravhandling) Københavns Universitet: København.

- Hole, I. (2012). "Kanske var han dock en människa" *En lesning av Per Olov Enquist roman Livläkarens besök med fokus på fremstillingen av Christian VII.* (Mastergrad) Oslo: Universitetet i Oslo.
- Holmberg, B. (2013, august 14). "Han bemannade sig". Hentet fra Tidningen Kulturen: <https://tidningenkulturen.se/arkiv/13-litteratur/litteratur-kritik/15395-litteratur-per-olov-enquist-liknelseboken-en-kaerleksroman>
- Hovland, B. I. (2003). Du med nåden, jeg med skammen – å, hvor vi dog passer sammen? I H. T. Anstorp (Red.), *Fra skam til verdighet*. Oslo : Universitetsforlaget.
- Hverven, T. E. (2013, august 17). Jordisk frelse. *Klassekampen Bokmagasinet*, ss. 4 - 5.
- Jansson, H. (1987). *Per Olov Enquist och det inställda upproret*. (Doktoravhandling) Åbo.
- Jansson, H. (1987.). *Per Olov Enquist och det inställda upproret*. (Mastergrad) Åbo.
- Larsmo, O. (2013, mars 15). *Ekot av Enquist*. Hentet fra Fokus: <https://www.fokus.se/2013/03/ekot-av-enquist/>
- Lasch, C. (1996). *Elitens opprør og sviket mot demokratiet*. Oslo: Pax.
- Leer-Salvesen, P. (2016, september 29). *En forfatter er moralsk ansvarlig for sine ytringer også når de er skrevet inn i en roman*. Hentet fra Aftenposten: <https://www.aftenposten.no/meninger/debatt/i/VBkO6/En-forfatter-er-moralsk-ansvarlig-for-sine-ytringer-ogsa-nar-de-er-skrevet-inn-i-en-roman--Paul-Leer-Salvesen>
- Lothe, J. (2008). *Fiksjon og film: Narrativ teori og analyse*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Lothe, J., Refsum, C., & Solberg, U. (2007). *Litteraturvitenskapelig leksikon*. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Norheim, M. (2013, august 21). *Råskap, omvegar, tomrom*. Hentet fra NRK: https://www.nrk.no/kultur/bok/_lignelsesboken_-1.11193958
- Pattison, S. (2000). *Shame: theory, therapy, theology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Raabe, A. (2013, mars 25). *Kärlekens språk*. Hentet fra Sydsvenskan: <http://www.sydsvenskan.se/2013-03-25/karlekens-sprak>
- Rasmussen, T., & Thommasen, E. (2002). *Kristendommen: En historisk innføring*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Rudels, F. (2006). "Hon hade verkligen många ansikten" *Växelverkan mellan karaktär och struktur i Livläkarens besök av Per Olov Enquist*. Åbo.
- Salig. (u.d.). Hentet mai 19, 2019 fra Det Norske Akademis ordbok: <https://www.naob.no/ordbok/salig?elementRefid=53047392>
- Sandøy, D. L. (2018). *I spenningen mellom fiksjon og virkelighet: en narrativ lesning av Per Olov Enquists roman Lignelsesboken, med fokus på forteller og intertekstualitet*. (Mastergrad) Det Teologiske Meningsfakultet: Oslo.
- Sandström, D. (2013, april 24). *En jordnära sagolik kärlek*. Hentet fra Svenska Dagbladet: <http://www.svd.se/en-jordnara-sagolik-karlek>
- Sørensen, L. J. (2013). *Skam medfødt og tillært*. København : Hans Reitzels Forlag.
- Schenk, R., Everingham, J., Bly, R., & Kaufman, G. (1995). *Men Healing Shame*. Springer Pub: New York.
- Shideler, R. (1984). *Per Olov Enquist. A Critical Study* (Vol. 5, Contributions to the Study of World Literature). Westport, Connecticut: Greenwood Press.
- Skårderud, F. (2001). Tapte ansikter. I T. Wyller (Red.), *Skam: perspektiver på skam, ære og skamløshet i det moderne* (ss. 37 - 52). Bergen: Fagbokforlaget.
- Tveiten, B. (2013, august 27). *Sterk utdyping av sjølvbiografien*. Hentet fra Fædrelandsvennen: <https://www.fvn.no/kultur/i/KRn67/Sterk-utdyping-av-sjolvbiografien>

- Ullstöm, S.-O. (2014). Eros som befriare: Om Per Olov Enquist. I T. N. Ståle Dingstad (Red.), *Kulturmøter i nordisk samtidslitteratur – Festskrift til Per Thomas Andersen* (ss. 265-279). Oslo: Novus.
- Vollan, M. B. (2018, oktober 16). *Menn frykter metoo mest*. Hentet fra Klassekampen: <https://www.klassekampen.no/article/20181016/ARTICLE/181019975>
- Westling, B. (2013, mars 25). *Synden som frälsning*. Hentet fra Aftonbladet: <http://www.aftonbladet.se/kultur/article16479413.ab>
- Weston, M. C. (2013). *Från skam till självrespekt*. Stockholm: Natur & Kultur .
- Wurmser, L. (1981). *The Mask of Shame*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Wyller, T. (2001). Skam, verdighet, grenser. I *Skam: Perspektiver på skam, ære og skamløshet i det moderne*. Bergen: Fagbokforlaget.